ZYGMUNT BAUMAN

Iskarta Hayatlar

Modernite ve Safraları

Çeviri: OSMAN YENER

can inceleme

ZYGMUNT BAUMAN

ISKARTA HAYATLAR

MODERNİTE VE SAFRALARI

Wasted Lives, Zygmunt Bauman
© 2004, Zygmunt Bauman
© 2018, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Bu eserin Türkçe yayın hakları Polity Press Ltd., Cambridge ve Anatolialit Telif ve Tercümanlık Hizmetleri Ltd. Şti. aracılığıyla alınmıştır.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Ağustos 2018, İstanbul
Bu kitabın 1. baskısı 3000 adet yapılmıştır.

Editör: Defne Karakaya

Düzelti: Aylin Samancı Elmasdağ, Burçak Başpınar
Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Saner Basım Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. No: 2/4 2BC 3/4
Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 35382

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi No: 3 Kat: 2
Topkapı-Zeytinburnu
Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-3802-9

CAN SANAT YAYİNLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 31730

ZYGMUNT BAUMAN

ISKARTA HAYATLAR

MODERNİTE VE SAFRALARI

İNCELEME

İngilizce aslından çeviren

Osman Yener

can

Zygmunt Bauman'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitabı:

Akışkan Modernite, 2017

ZYGMUNT BAUMAN, 1925'te Polonya'nın Poznań şehrinde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Eğitimini, akademik formasyonunu ülkesinde aldı, 1960'ların sonunda yaşadığı politik bir sorun nedeniyle Polonya'yı terk etmek zorunda kalana dek de hayatını esas olarak burada sürdürdü. Sonrasında adıyla en çok özdeşleşen ülke İngiltere, kurum ise çok uzun yıllar çalıştığı Leeds Üniversitesi'dir. Eserlerinde Antonio Gramsci, Georg Simmel, Theodor Adorno, Hannah Arendt, Jacques Derrida gibi isimlerin izleri görülür. Fazlasıyla üretken bir biliminsanı olan Bauman'ın en önemli çalışmaları arasında, elinizdeki yapıtın yanı sıra *Modernite ve Holocaust, Sosyolojik Düşünmek, Modernlik ve Müphemlik* ile *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* sayılabilir.

OSMAN YENER, Kimya mühendisliği okudu. 80'li yıllarda dergicilik yaptı, yayınevi kurdu. Çeşitli yayınevlerinde editörlük ve çevirmenlik yaptı. Deniz Yener'in babası. Başlıca çevirileri: *Sovyetler Birliği'nde Kadın*, George St. George; *Doğu Büyüsü*, İdris Şah; *Sokak Savaşı Yılları*, Tarık Ali; *Mars'ta Bir Antropolog*, O. Sacks; *Renkkörleri Adası*, O. Sacks; *Sesleri Görmek*, O. Sacks; *Yağmur Kral*, Saul Bellow; *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, Selçuk Akşin Somel; *Humboldt'un Armağanı*, Saul Bellow; *Özgür İnsanlar*, Halldor Laxness; *Doğu Ekspresi*, John Dos Passos; *Anarşi, Coğrafya, Modernite*, John Clark ve Camille Martin.

İçindekiler

Teşekkür 11

Giriş 13

1. Başlangıçta Tasarım Vardı:
ya da Düzen Kuruculuğun Atıkları 21

2. Onlardan Çok mu Var?:
Ya da Ekonomik İlerlemenin Atıkları 48

3. Her Atık Kendi Çöplüğüne:
Ya da Küreselleşmenin Çöpü 78

4. Atık Kültürü 112

Son Notlar 157

Teşekkür

Geçmişte de çok kez olduğu gibi, isabetli eleştirileriyle ve değerli tavsiyeleriyle bu kitaba büyük katkı sağlayan John Thompson'a, özensizliğimin ve ihmalimin izlerini yok eden, şefkati ve örnek alınacak sabrıyla hatalarımı düzelten Ann Bone'a teşekkür ederim.

Giriş

Modernitenin hikâyesini (ya da herhangi bir hikâyeyi) anlatmanın birden çok yolu vardır. Bu kitap da o hikâyelerden biridir.

Italo Calvino, *Görünmez Kentler*'de, tuhaf ama ürkütücü biçimde tanıdık kentlerden biri olan Aglaura'yı Marco Polo' nun ağzından anlatırken, "Kent sakinlerinin öteden beri anlatıp durdukları şeyler dışında pek az şey söyleyebilirim sana," der; oysa kendi izlenimleri, kent sakinlerinin hikâyeleriyle uyuşmamaktadır. "Ne olduğunu söylemek istersin, ama Aglaura hakkında daha önce söylenenler kelimelerini ele geçirir ve kendini, bir şeyler söylemek yerine onları tekrarlamaya mecbur hissedersin." Böylece, taş surlarla kuşatılmış bazı kentler gibi sürekli yinelenen öykülerden oluşan duvarlar arasında Aglaura'lılar, "sadece Aglaura adı üzerinde büyüyen bir Aglaura'da yaşadıklarını sanırlar hep ve yerde büyüyen Aglaura'yı görmezler." Nasıl görsünler ki? Ne de olsa, "hakkında konuşulan kent var olmak için gerekli olandan çok daha fazlasına sahipken, onun yerinde var olan kent onun kadar var olamıyor."[1]

Calvino'nun *Görünmez Kentler*'inden bir başkasının, Leonia'nın sakinleri, sorulduğunda, en büyük zevklerinin "yeni ve değişik şeylerin tadını çıkarmak" olduğunu söylerler. Gerçekten de bu insanlar, her sabah "yepyeni giysiler giyerler, son model buzdolaplarındaki açılmamış kutulara uzanır, en

mükemmel radyolardan en son cıngılları dinlerler." Ne var ki her sabah "dünün Leonia'sından kalanlar sokaklarda çöp arabasını bekler" ve Leonia'nın, deyim yerindeyse, öykü duvarlarının çatlaklarından bakan Marco Polo gibi bir yabancı, ister istemez Leonia'lıların asıl tutkusunun "atmak, ıskartaya çıkarmak, durmadan üreyen bir pisliği kendinden uzaklaştırmak" olduğu kuşkusuna kapılır. Aksi halde meslekleri hakkındaki duygularına "saygılı bir sessizliğin" eşlik ettiği – bu anlaşılır bir şeydir çünkü "bir şey atığa dönüştükten sonra kimse onun hakkında düşünmek istemez"– sokak çöpçülerini neden "melekler gibi" karşılasınlar? Leonia'lılar yenilik arayışında yeni merhaleler kat ederken, "imha edilemeyen bir atıklar kalesi" kenti çepeçevre sarar, "kentin üzerinde sıradağlar gibi yükselir."

Leonia'lılar bu dağları görürler mi, diye sorabilirsiniz. Bazen görürler, özellikle de beklenmedik bir rüzgâr tertemiz evlerine dükkânlardaki en yeni ürünlerin taze, iç açıcı rayihasını değil de, çöp yığınlarının pis kokusunu getirdiğinde. Bu kokuyu bir kez aldılar mı, gözlerini oraya çevirmekte zorlanırlar; korkuyla, titreyerek dağlara baksalardı gördükleri manzara onları dehşete düşürecekti. Dağların çirkinliğinden iğreneceklerdi ve manzarayı lekelediği, kötü koktuğu, iştahlarını kaçırdığı, canlarını sıktığı, tiksindirici olduğu, bildikleri ve bilmedikleri tehlikeler barındırdığı, tahmin bile edemeyecekleri riskler taşıdığı için onlardan nefret edeceklerdi. Gördüklerinden hiç hoşlanmayacak ve bir daha bakmak istemeyeceklerdi. Yepyeni giysilere ve en son oyuncaklara nasıl bayılıyorlarsa, atıklardan ve dünün kalıntılarından aynı tutkuyla nefret edeceklerdi. Dağların yitip gitmesini, dinamitlenmesini, paramparça olmasını, tuz buz olup yoklara karışmasını dileyeceklerdi. Çöpçülerin yavaşlığından, ustabaşıların müsamahasından, yöneticilerin kayıtsızlığından şikâyet edeceklerdi.

Atıkların dayanıklı olduğu fikri, Leonia'lıları atıkların kendisinden daha çok tiksindirecekti. Yok olup gitmesini diledikleri çöp dağlarının kolayca çürümediğini, kendi kendine

çözünmediğini, çözücülere karşı dirençli, hatta bağışık olduğunu bilseler dehşete kapılırlardı. Ümitlerini kaybetmemek için, yok olmasını diledikleri o çöp dağlarını bizzat kendilerinin (Leonia'lıların!) yarattığı gibi basit bir gerçeği görmezden geleceklerdi. Marco Polo'nun şu sözlerini duysalardı da kabul etmezlerdi; "Şehir her gün kendini yenilerken geçmişe ait her şeyi tek ve kesin biçimiyle saklar; dünün çöpleri önceki günün, tüm önceki günlerin, yılların, on yılların çöplerinin üstüne yığılır." Leonia'lılar Marco Polo'nun mesajını dinlemezlerdi çünkü bu mesaj onlara (eğer duymak isterlerse) sevdikleri, bağlandıkları şeyleri koruyacağım derken yaptıkları tek şeyin, çöp yığınını kalıcılaştırmak olduğunu söyleyecekti. Zaman geçtikçe sadece en kullanışsız, sevimsiz, itici, zehirli ve korkutucu olanlar dayanıklılıklarını korur.

Leonia'lıların da tıpkı Aglauria'lılar gibi günlük yaşamlarını "Leonia adıyla büyüyen" bir Leonia'da sürdürdükleri, yerde büyüyen öteki Leonia'dan habersiz olmanın mutluluğunu yaşadıkları söylenebilir. Görmemeye çalışırlar, en azından başlarını çevirir ya da gözlerini kaparlar. Tıpkı Aglauria'da olduğu gibi, sözünü ettikleri kent "var olmak için gerekli olandan çok daha fazlasına" sahiptir. En önemlisi de yenilik tutkusunun hikâyesini barındırır; bu hikâye her gün tekrarlanır ki sözünü ettikleri tutku sonsuza dek yeniden üretilsin, güçlendirilsin, hikâyesi anlatılmaya, işitilmeye, ilgiyle dinlenmeye ve kuvvetle inanılmaya devam etsin.

Şu soruyu ancak Marco Polo gibi bir yabancı sorabilir; Leonia'lıların başlıca üretimleri nedir? Hiç kullanılmamış, üstünde denenmemiş olduğu için gıcır, taze, büyüleyici, gizemli bir çekiciliğe sahip yeni eşyalar mı – yoksa gittikçe yükselen çöp dağları mı? Sözgelimi modaya olan tutkuları nasıl açıklanabilir? Bu moda tam olarak nedir – daha az hayranlık uyandıran şeylerin daha güzel şeylerle ikamesi mi, yoksa eşyalar çekiciliklerini, albenilerini yitirdikten sonra çöpe atıldıklarında duyulan keyif mi? Bu eşyalar çirkin oldukları için mi atılıyor, yoksa atılmaya karar verildiği için mi çirkinleşiyor?

Gerçekten de zor sorular. Cevaplarını bulmak daha da zor. Cevaplar anlatılan, tekrarlanan, işitilen, özümsenen öykülerin anılarıyla yükselen duvarlarda yankılanan öykülere göre farklılık gösterebilir.

Bu sorular bir Leonia'lıya sorulsaydı, cevap daha az çekici, daha az kullanışlı ya da kullanımdan kalkmış şeylerin yerine yeni şeylerin üretilmesinin gerekliliği olurdu. Ama bir seyyah, kuşkucu bir yabancı, dışarıdan, tarafsız biri, şaşkın bir ziyaretçi olan Marco Polo'ya sorulsaydı, yeni ve gelişmiş arzu nesnelerine talebin eski nesneleri kullanışsız kıldığını ve eskilerin, yeni nesnelere yer açmak için çöpe atıldığını söylerdi. Leonia'da dünün yeniliklerini geçersizleştiren, çöpe dönüştüren şeyin bugünün yenilikleri olduğunu anlatırdı. İki cevapta da hakikat payı var; ikisi de bize Leonia'lıların hayat öyküsünü anlatıyor. Sonuç olarak iki seçenek var; bir öykünün tekdüze yinelenmesi ya da, tam tersi, öykülerin yokluğunda düşüncelerin serbest çağrışımı.

Ivan Klima, Ford şirketler topluluğunun başkanıyla Detroit'teki evinde yemek yerken, seri üretim hattından çıkan yepyeni Ford otomobillerin sayısının artmasıyla övünen ev sahibine, "hizmet veremeyecek duruma geldiklerinde bu makineleri nasıl yok ettiklerini" sorar. "[Başkan] bunun sorun olmadığını söyledi. İmal edilen her şey hiç iz bırakmadan yok edilebilirdi, bu yalnızca teknik bir sorundu. Bomboş, atıklardan temizlenmiş bir dünya düşüncesi onu gülümsetti."

Yemekten sonra Klima bu "teknik sorun"un nasıl çözümlendiğini görmeye gider. Eski arabalar, hurdaya çıkarılan otomobiller, dev pres makineleriyle sıkıştırılıp düzgün metal kutulara dönüştürülmektedir. "Ama bu metal kutular yok olmamıştı [...] Sıkıştırılmış metalleri muhtemelen yeni arabaların demir ve çelik aksamında yeniden kullanıma sokuyorlar, böylece çöp çok küçük bir artışla yeni çöplere dönüştürülüyor."

Başkanın hikâyesini dinleyen ve çözümü gözleriyle gören Klima'nın aklından şunlar geçer, "Hayır, bu sadece tek-

nik bir sorun değil. Ölü eşyanın ruhu karaların, denizlerin üstünde yükseliyor, nefesi melanet kokuyor."[2]

Bu kitap, "sadece teknik bir sorun değil" tespitinden yola çıkarak yazıldı. Amacım, teknik olmasının yanında neler içerdiğini ve her şeyden önce, neden bir sorun olduğunu açığa kavuşturmak.

Gezegenimiz doldu.

Daha açık bir ifadeyle anlatayım; fiziksel coğrafya hatta nüfus yoğunluğuyla ilgili bir saptama değil bu. Fiziksel mekânlar ve insan yerleşimleri bakımından gezegenin dolu olduğu kesinlikle söylenemez. Aksine, insan yaşamına elverişli olmayan, yaşamı desteklemeyen tenha ya da ıssız bölgeler azalacağına çoğalıyor. *Teknolojik* ilerleme daha önce insan yaşamına uygun olmadığı saptanan coğrafyalarda yeni yaşam alanları sunuyor (gittikçe artan bir maliyetle elbette), ama bu gelişme bir yandan da, eskiden insanların rahatça barındığı ve beslendiği pek çok yöreyi yaşanmaz hale getiriyor. Bu arada *ekonomik* ilerleme, bir zamanlar hayatını kazanmanın ve sürdürmenin etkin bir aracı olan meslekleri, hayat biçimlerini verimsizleştiriyor, yok ediyor, çorak ve terk edilmiş alanların çoğalmasına yol açıyor.

"Gezegen doldu" ifadesi *sosyolojinin* ve *siyaset biliminin* alanına girer. Yeryüzünün durumuna değil, sakinlerinin yaşam koşullarına ve imkânlarına gönderme yapar. İskân edilmemiş, herhangi bir siyasi egemenliğin bulunmadığı yerler olarak tanımlanmaya ve/veya öyle olduğu kabul edilmeye uygun sınırların, iskâna ve sömürüye açık (hatta sömürüyü talep eden!) "sahipsiz topraklar"ın azaldığına işaret eder. Bu tür bölgeler günümüzde neredeyse kalmadı ama çağdaş tarihin büyük bölümünde, yerkürenin "modernleşme" süreçlerini yaşayan yörelerinde üretilmiş muazzam insan atıklarının boşaltıldığı yerler olarak önemli bir işlevi yerine getirdi.

"Atık insanlar" ya da daha doğru bir nitelemeyle harcanmış insanlar ("ihtiyaç fazlası" ya da "ıskarta" insanlar, zorunlu nedenlerle ya da bilerek/isteyerek kayıt dışı bırakılan, kal-

masına izin verilmeyenler) modernleşmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri, modernitenin ayrılmaz bir parçasıdır. *Düzen kuruculuğun* (her düzen nüfusun bir kısmına "işe yaramaz," "yetersiz," "istenmeyen" damgasını vurur) ve *ekonomik ilerlemenin* ("hayatını kazanmanın" eskiden geçerli yollarını geçersiz kılan, değerini düşüren, bu meslekleri icra edenleri yaşamını sürdüremez hale getiren ekonomik ilerlemenin) kaçınılmaz bir yan etkisidir.

Ne var ki, modern tarihin büyük bölümünde yerkürenin çok geniş alanları (gezegenin daha önce modernleşmiş, saplantılı bir modernleşmeyi sürdüren bölgelerinde yaşayanların nazarında "geri" "kalkınmamış" yöreler), modernleşmenin baskılarından hiç etkilenmemiş ya da kısmen etkilenmiş, dolayısıyla "nüfus fazlası" sorunuyla karşılaşmamıştı. Yerkürenin modernleşmiş köşelerindeki "gelişmiş ülkeler"in nazarında, bu "modern öncesi", "gelişmemiş" yöreler, "ıskartaya çıkarılan" nüfusun sindirileceği yerler ve modernleşmenin atık insanlarının gönderileceği doğal çöplüklerdi. Yerkürenin "modernleşmiş" ve "modernleşmekte olan" bölgelerinde üreyen atık insanların tasfiyesi, kolonizasyonun ve emperyalist fetihlerin derin amacıydı – bunların ikisi de aslında, "kalkınma"daki çarpıcı eşitsizliğin (ki "kültürel gerilik" diye de adlandırılır) sürekli yeniden ürettiği güç farkıyla mümkün, hatta kaçınılmaz hale geldi ve modern yaşam biçiminin gezegenin "ayrıcalıklı" bir kesimiyle sınırlı kalmasına yol açtı. Bu eşitsizlik gezegenin modernleşmiş kesimlerinin, *yerel* "nüfus fazlası" sorunlarına *küresel* çözümler aramasına ve bulmasına olanak verdi.

Bu durum, modernite (yani daimi, zorlayıcı, saplantılı ve alışkanlık yaratan *modernleşme*) bir ayrıcalık olarak kaldığı sürece devam edebilirdi. Tüm insanlığa ulaşması ve evrenselleşmesi amacıyla yola çıkan modernleşme bu hedefini gerçekleştirdikçe, gezegeni tahakküm altına almasının yarattığı sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldı. Bugün modernleşmenin zafer yürüyüşü gezegenin en uzak köşelerine ulaştı; insan üretiminin ve tüketiminin neredeyse tümü piyasa ve

pazarlar aracılığıyla gerçekleşiyor; metalaşma, ticarileşme, parasallaşma süreçleri yerkürenin en ücra en saklı köşelerinde tedavüle girdi. Bu gelişme sürdükçe, yerel sorunlara küresel çözüm getirmek ya da yerel atıklara küresel çöplük bulmak imkânsızlaşıyor. Tersine, yerel yönetimler (özellikle de modernleşmiş olanlar) modernitenin küresel zaferinin sonuçlarına katlanmak zorundalar. Şimdi, *küresel* sorunlara *yerel* çözümler bulmaları gerekiyor; bunu başarmaları da pek ihtimal dahilinde görünmüyor.

Sözün özü: Gezegenimizin dolduğuna dair bu yeni söylem, esas itibarıyla, *atık insan endüstrisinin büyük bir krizle karşı karşıya olduğu* anlamına geliyor. Atık insan üretimi hız kesmeden çoğalıp muazzam miktarlara ulaşırken gezegendeki çöp alanları ve atığı geri dönüşüme sokacak araçlar giderek azalıyor.

Zaten zor olan bu durumu daha da karmaşık ve tehlikeli hale getiren bir gelişme de, ilk iki soruna yeni ve güçlü bir "harcanmış insan" olgusunun eklenmesidir. Küreselleşme, atık insanların ya da harcanmış insanların üçüncü ve en bereketli, en az kontrol edilen "üretim hattı" olmuştur. Bir yandan da bu eski soruna yeni bir boyut getirmiş, benzeri görülmemiş bir aciliyet ve önem kazandırmıştır.

Modern yaşam biçiminin küresel ölçekte yaygınlaşması, o güne dek hayatlarını (gerek biyolojik gerekse sosyokültürel anlamda) kendilerine özgü yollarla ve araçlarla sürdüren muazzam miktarda insan nüfusunu bu olanaklardan mahrum bıraktı; bu sayı bugün de giderek artmakta. Bu insanların, eski sömürgeci baskıların ters yönünde bir baskı kurmaları için –"yeniden dönüşüme sokulmaları" ya da güvenli bir şekilde "tasfiye" edilmeleri için– hazır reçeteler yok. Dünya nüfusunun aşırı arttığı yolundaki yakınmaların nedeni de bu; "göçmenler" ve "sığınmacılar" sorununun çağdaş siyasi gündemin merkezine oturması, yeni küresel stratejilerde ve iktidar mücadelelerinde örtük ve karmaşık "güvenlik endişeleri"nin oynadığı rolün giderek artması buradan kaynaklanıyor.

Küreselleşme süreçlerinin özünde kendiliğinden, dü-

zensiz ve siyasetin denetiminde olmayan doğası, yerküre ölçeğinde, eskiden modern egemen devletlerin uhdesinde olan güç kapasitesinin büyük bölümünün aktarıldığı "akışlar uzamı"nda* yeni "Vahşi Batı" koşullarının ortaya çıkmasına yol açtı. Vahşi Batı, ürkütücü bir nitelemeyle "karşılıklı garanti zafiyeti" diye tanımlanan kırılgan ve hassas dengeler üzerine kurulu bir ortam yaratır. Güvenliğin azalması, zaten yüksek olan "güvenlik korkusu"nu daha da artırırken halkın dikkatini ekonomik ve sosyal sorunların kökenlerinden uzaklaştırıp fiziki can güvenliğine yöneltir. Buna karşılık, gittikçe büyüyen "güvenlik sanayisi", atık üretiminin başlıca tedarikçisi ve atıkların tasfiyesi sorununda başlıca etken olma yolunda hızla ilerlemektedir.

Bu durum en genel hatlarıyla çağdaş hayatın günümüzdeki manzarasını oluşturuyor. İnsani atıkların ve atık insanların tasfiyesi sorunları, bireyselleşmenin akışkan modern, tüketici kültürü üzerinde her zamankinden fazla baskı yapıyor. Toplumsal hayatın en önemli veçhelerini esir alıyor, hayat stratejilerini ele geçiriyor, en önemli faaliyetlere damgasını vuruyor, onları kendi atıklarını (başlamadan biten, yetersiz, sakat ya da yürümeyen, harcanmaya mahkûm insan ilişkileri) üretmeye sevk ediyor.

Bu meseleler ve bazı türevleri bu kitabın ana konularını oluşturuyor. Buradaki analizler giriş mahiyetindedir. Başlıca, hatta belki de tek kaygım, modern hayatın, son gelişmelerin gün yüzüne çıkardığı, çağdaş dünyanın bazı yönlerinin daha iyi görülmesini ve mantığının anlaşılmasını sağladığı bazı veçheleri üzerine düşünmemizi sağlayacak alternatif bir bakış açısı geliştirmektir. Bu kitap, içinde yaşadığımız, hepimizin paylaştığı, aşina olduğumuzu sandığımız modern dünyaya başka, farklı bir bakışla bakmak için bir davet olarak okunmalıdır.

* *Space of flows*: Sosyolog Manuel Castells'in, "yeni teknolojik paradigmada yeni uzam düzenlemelerinin kavramsallaştırılması"nı açıklamak için bulduğu, sosyal pratiklerin eş ve gerçek zamanlı etkileşimini olanaklı kılan iletişim teknolojilerinin imkânlarını anlatan kavram. (Ç.N.)

1
Başlangıçta Tasarım Vardı
ya da Düzen Kuruculuğun Atıkları

Bir zamanlar, elbette, beşimiz de birbirimizi tanımıyorduk [...] Hâlâ da tanıdığımız söylenemez, ama beşimiz için uygun ve hoşgörülebilir olan, altıncı için uygun ve hoşgörülebilir değil. Her halükârda beş kişiyiz ve altı kişi olmak istemiyoruz [...]

Uzun açıklamalar yapmak onu aramıza almak anlamına gelecekti, bu yüzden açıklama yapmamayı ve onu aramıza almamayı tercih ediyoruz.

Franz Kafka, "Cemiyet"

Joseph Rowntree Vakfı'nın geçenlerde yaptığı bir açıklamaya göre:

> Yüz binlerce genç eğitim olanaklarından ve refah seviyesinden giderek daha fazla mahrum kalırken, depresyonla savaşanların sayısı 12 yılda iki katına çıktı [...] 1981 yılında akıl sağlığı üzerine bir soru formunu dolduran 1958 doğumluların yüzde 7'si klinik olmayan depresyon eğilimi göstermişti. 1996'da mülakata alman 1970 doğumlu benzer bir grupta bu oran yüzde 14 idi. Analizler bu yükselişin, genç grubun işsizlik olgusuyla daha çok karşılaşmasından kaynaklandığını gösteriyor. Üniversite eğitimi alanlarda üçte bir oranında daha az depresyon saptandı.[1]

Depresyon son derece tatsız, asap bozucu, kişiyi güçsüzleştiren bir zihinsel durumdur, ama yukarıdaki raporun ve başka pek çok raporun işaret ettiği gibi, akışkan modern cesur yeni dünyaya gözlerini açan yeni nesildeki rahatsızlığın tek belirtisi değildir. Bu arada, bir önceki nesli en azından bu ölçüde etkilemediği de belirtilmeli. "İşsizlik olgusuyla daha fazla karşılaşmış olmak", ne denli travmatik ve acı verici olursa olsun, rahatsızlığın tek nedeni gibi görünmüyor.

Britanya'da ve diğer "gelişmiş" ülkelerde 1970'li yıllarda doğan ve "X kuşağı" diye adlandırılan genç kadın ve erkekler, eski nesillerin aşina olmadıkları dertlerden mustarip. Bunlar daha fazla ya da daha acı, üzücü, alçaltıcı değil, belirgin ölçüde farklı, yeni dertler – "belirgin biçimde akışkan modern" olarak tanımlanabilecek illetler ve acılar. Eğitimini aldıkları tedavileri, hatırladıkları teşhisleri, sanki bu illetler sıradan vakalarmış gibi, deva olarak öneren analistlere, hepimizin paylaştığı doğal yönelimlerle hareket eden değeri kendinden menkul şifacılara rağmen, gençlerin kendilerini huzursuz, şaşkın, haksızlığa uğramış hissetmelerine yol açan (bazıları geleneksel illetlerin yerini alan bazıları onlara eklemlenen) bu rahatsızlıklar yeni nedenlerden kaynaklanıyor.

En sık dile getirilen teşhislerden biri işsizlik; özellikle de yeni mezunların iş aramaya çıktığı emek piyasasında, işverenlerin yeni iş alanları açmak ve sermayeyi bu yönde kullanmak yerine emek maliyetini düşürerek, mal varlıklarını eriterek kârlarını yükseltmeyi tercih etmeleri işsizliğin başlıca nedenleri arasında gösteriliyor. Önerilen çözümler arasında en yaygın dile getirileni, gençlerin işe alınmasını iyi bir yatırıma dönüştürecek devlet sübvansiyonları. Bu iyileştirme, elbette, sübvansiyon sürdüğü sürece yararlı olabilir. Bu arada gençlere en çok verilen tavsiyeler, esnek olmaları, fazla seçici olmamaları, iş olanaklarını fazla sorgulamadan kabul etmeleri ve bu işleri bir "hayat projesi"nin başlangıç safhası, kendi kaderlerini tayin edecekleri ve özgüven kazanacakları bir ilk adım olarak değil, sürdüğü müddetçe keyfini çıkarmaları gereken bir fırsat olarak görmeleridir.

O halde "işsizlik" ifadesi, sorunun toptancı ve rahatlatıcı bir teşhisini ve iyileştirme sürecinde takip edilecek dolaysız, güvenli ve bariz rutinler listesiyle birlikte, mümkün olan en iyi tedaviyi içerir. "İş*siz*lik" sözcüğündeki yoksunluk vurgusu, bunun geçici ve *normal olmayan* bir durum olduğunu, sorunun tedavi edilebilirliğini ima eder. "İşsizlik" nosyonunun içerdiği semantik yük, bir işi olmanın sadece arzu edilir ve ulaşılabilir bir sosyal duruma değil, nihai bir hedef olduğu farkındalığına ulaşmış, üyeleri her şeyden önce üretici olan bir topluma da işaret eder; böyle bir toplumda "işi olmak", toplumsal açıdan kabul gören bir kimlik, sağlam bir sosyal mevki, bireysel ve kolektif yaşam, toplumsal düzen, sistematik büyüme gibi meselelerin anahtarı, *tek* anahtarıdır.

Siegfried Kracauer'in isabetli biçimde söylediği gibi, insan dünyası bir *Sollen* (-meli/malı'lar) –gerçeğe dönüşmek isteyen fikirler– dünyasıdır; bu fikirler "kendilerini gerçekleştirmek için doğalarından gelen bir itkiye sahiptir." Her zaman başarılı olmasalar da tüm güçleriyle mücadele eder, "sosyal dünyayı etkilemeye başladıklarında" "sosyolojik bir önem kazanırlar."[2] Modern tarihin önceki dönemlerden farkı, "-malı"larını açıkça ortaya koyması, onları görünür kılması ve amaçlarını gerçekleştirmeye kararlı olmasıydı. Yine Kracauer'in sözleriyle modernite, "Şimdideki her şeyin anlamını bulacağı ve kendini gerçekleştireceği bir geleceğe kendini vakfetmiş" olmasıyla "çifte bir varoluş" sürdürüyordu.[3]

Bu gibi "-malı"lar hiçbir zaman eksik olmadı; modern tarih "iyi toplum" modelleri bakımından oldukça üretkendi. Modern tarih savaşlarla doludur; bunların en ideolojik olanları *Sollen* cephelerinde, rekabet içindeki "-malı"lar arasında verilmiştir. Yine de tüm "-malı"lar, iyi bir toplumun turnusol testinin, herkese iş ve toplumda üretken bir rol verilmesi olduğunda birleşiyordu. Yaşadığı çağdaki her olguya doğası gereği eleştirel bakan ve günün koşullarının "-malı"dan çok geride olduğunu savunan modern tarih, pek çok sorunla ve düşmanla savaştı, ancak bunların en önemlisi, işyerlerinin

perişanlığına, üretici mesleklerin azlığına, bunları çoğaltma iradesinin olmayışına karşı verilen savaştı.

X kuşağının yaşamlarında büyük yer tutan "ıskartaya çıkma" fikri ne kadar farklı! "İşsiz" –tıpkı "sağlıksız", "rahatsız" gibi– yoksunluk takısı almış bir sözcük, normun dışına çıkmayı vurguluyor; oysa "ıskarta"da böyle bir şey söz konusu değil. Anormallik, ayrıklık, bozukluk ya da geçici rahatsızlık gibi bir duruma işaret etmiyor. "Iskartaya çıkmak" ifadesi süreğenliği çağrıştırıyor ve durumun sıradanlığını ima ediyor. Bir karşı durumu değil, bir hali tanımlıyor. Mevcut normların yeni bir biçimini, eli kulağında, kalıcı olması beklenen bir gelişmeyi anlatıyor.

"Iskartaya çıkmak" lüzumsuzluğu, gereksizliği, kullanım dışılığı – kullanışlılığın ve vazgeçilmezliğin standartları her neyse onların tersini ima ediyor. Başkalarının size ihtiyacı yoktur; siz olmadan işlerini eskisinden daha bile iyi yapabilirler. Orada olmanızın bariz bir nedeni, ortalıkta dolanmanızın meşru bir sebebi kalmamıştır. Iskarta ilan edilmek, *gözden çıkarılabilir olduğunuz için* gözden çıkarıldığınızı gösterir; tıpkı boş ve geri iadesiz bir plastik şişe ya da kullanılmış bir şırınga, alıcısı olmayan sevimsiz bir eşya, kalite uzmanlarının üretim hattından çıkarıp attıkları, standartlara uymayan bozuk bir ürün gibi. "Iskartaya çıkmak" deyimi "ihtiyaç fazlası", "hurda", "defolu", "çöp", "atık" gibi sözcüklerle aynı anlam dünyasını paylaşır. İş*siz*in, "emek ordusunun yedek askeri"nin geleceği, yeniden hizmet saflarına çağrılmaktı. Hurdanın geleceği ise diğer hurdaların yanına, çöplüğe atılmaktır.

"Iskarta" ilan edilen insanlar, çoğu kez mali külfet olarak görülür. "Bakımlarını sağlamak" yani barınma, beslenme, giysi ihtiyaçlarını karşılamak gerekir. Kendi olanaklarıyla yaşamlarını sürdüremezler – "hayatta kalma" araçlarından mahrumdurlar (burada kastedilen daha çok biyolojik hayat, açlıktan ya da açıkta kalmaktan ölmemektir). Iskartaya çıkarılanlar için bulunan çözüm, sorunun tanımında olduğu gibi tümüyle malidir: yasalarla tanımlanmış, devletin saptadığı ya da teşvik ettiği, belirli bir gelir seviyesinin altındaki vatandaşla-

ra yapılan devlet yardımı (örtülü ödenekten verilen yardımlar, vergi indirimleri, bağışlar, hibeler). Bu gibi çözümlere karşı olanlar, itirazlarını, vergi yükümlülerinin çıkarlarını korumak adına ("Bu yükü kaldırabilir miyiz?" başlığıyla) yine mali terimlerle dillendirirler.

Ne ki, "ıskartaya çıkarılmalarına" karar verilmiş insanlara belki de ölünceye dek yardım etmek (başka deyişle nüfusun daimi ve iyileştirilemez biçimde atıl kesiminin, üretilmesine katkı yapmadıkları ve yapamayacakları bir refah seviyesine hakları olduğunu kabul etmek), işsizlerin kendileri ve başkaları için yarattıkları sorunun sadece bir kısmıdır. Sorunun –doğru dürüst tanımlanmasa ve kabul edilmese de– çok daha belirleyici bir yanı, yeryüzünün "toplum" fikrine alışmış bölgelerinde "atık insanlar" (daha doğrusu harcanmış insanlar) için ayrılmış bir alan bulunmayışıdır. *Biyolojik* varlıklarını sürdürmelerinin önündeki engellerle etkili biçimde başa çıkılsa bile, bu büyük başarı sosyal varlıklarını sürdürmelerinin sağlanmasının yanında gölgede kalır. "Iskartaya çıkmış" bir insanın dışlandığı topluma yeniden kabul edilmesi için yeterli değildir; tıpkı sanayi atıklarının soğuk hava depolarında biriktirilmesinin onları ticari meta haline getirmeye yetmediği gibi.

Iskartaya çıkarılmanın sosyal açıdan bir yersiz yurtsuzluğa, dolayısıyla özgüven yitimi, hayatın amacının yitirilmesi gibi duygulara yol açacağı hissi veya bu durumla henüz karşılaşmadılarsa bile her an karşılaşabilecekleri kuşkusu, kendileri de büyük ıstıraplar çekmiş önceki kuşakların bilmediği, X kuşağına mahsus, deneyimlerden biri. Gerçekten de, X kuşağının karamsarlığa kapılması için yeterince neden var. Davetsiz misafir muamelesi yapılan, en fazla hoşgörüyle karşılanan, ılımlı toplumsal etkinliklerin alıcısı konumunu asla kaybetmeyen, (hak etmiyorlar diyenlerce yaralarına tuz basılsa da) toplumsal duyarlılığın, hayır faaliyetlerinin, merhamet duygusunun nesnesi bir kuşak bu; ama bu yardımlar kardeşçe bir birliktelik duygusunun eseri değil, bu yüzden de tembellikle itham edilen, kötü niyetli, suç işlemeye eği-

limli olduklarından kuşkulanılan bu insanların, "toplum"a aidiyet duygusuyla bağlanmaları için pek az neden var. *Perte d'emploi, perte de soi* [işinden olmak, benliğinden olmak] kitabının yazarlarından Danièle Linhart'ın[4] belirttiği gibi, "bu erkek ve kadınlar işlerini, projelerini, hayattaki nirengi noktalarını, yaşamlarına hâkim olmanın verdiği güven hissini yitirmekle kalmıyorlar; birer çalışan olarak haysiyetlerini, özgüvenlerini, çevresindekilere yararlı, itibarlı bir birey olarak toplumdaki yerlerini kaybettikleri duygusuna kapılıyorlar."[5] Emek piyasasındaki kurallar göz göre göre çiğnenirken, aniden diskalifiye olan emekçiler siyasi-demokratik oyunun kurallarına neden uysunlar?

Üreticiler toplumunda, ("üretim hattından geçici olarak uzaklaşanlar" da dahil) işsizler belki mutsuzdular, perişandılar ama toplumdaki yerleri sağlam ve güvendeydi. Üretim seferberliğinin ön cephelerinde ter dökecek güçlü yedek birliklere ihtiyaç duyulmadığını kimse söyleyemezdi. *Tüketiciler toplumundaki* kusurlu tüketiciler için aynı şey söylenemez. Bu insanların emin olabilecekleri tek şey, oyun dışı kaldıkları, artık onlara ihtiyaç olmadığıdır. Eskiden üretici adayı olmak için üreticiler birliğinin öne sürdüğü koşulları yerine getirmek yeterliydi. Tüketiciler arasına kabul edilmek içinse, gayretli bir tüketici olmaya söz vermek yeterli olmayacaktır. Tüketiciler toplumunda kusurlu, yetersiz, koşullara uymayan tüketicilere yer yoktur. Samuel Butler'ın *Erewhon*'unda "her çeşit talihsizlik, hatta başkalarının kötü muamelesine maruz kalmak bile", "başkaları bunu işittiğinde rahatsız olacakları için, topluma karşı işlenmiş bir suç sayılırdı." Bu yüzden "servetini kaybedenlere verilen ceza", "fiziksel suçlara verilenler kadar ağırdı."[6] Kusurlu tüketiciler de her an suçlu ilan edilebilirdi.

X kuşağı bir önceki kuşağa göre, çok daha keskin bir kutuplaşma içindedir ve bölünme çizgisi sosyal merdivenin daha üst basamaklarından geçer. Sosyal mevkilerin şaşırtıcı değişimi, iş bulma olanaklarının kısıtlılığı, bulunan işlerin sürekli ya da uzun vadeli olmayışı yüzünden kıt kanaat ge-

çinmek zorunda kalmak, işi sürdürmek için öğrenmek ve ustalaşmak gereken kuralların belirsizliği – bütün bunlar bu kuşağa ait bireylerin istisnasız tümünün korkulu rüyasıdır; hepsinin endişe içinde yaşamasına, özgüvenlerinin, kendilerine duydukları saygının sarsılmasına yol açmaktadır. Bu gibi ıstırapların iyileştirilmesinde tedavi eşiği eskiden düşükken, şimdilerde büyük çoğunluğun asla erişemeyeceği kadar yükselmiştir. Bugün onurlu ve güvenli bir hayat sürmek isteyenler için üniversite mezunu olmak asgari koşul haline geldi (bu da parlak bir geleceğin garantisi değil; azınlığa mahsus bir ayrıcalık olduğu için dışarıdan öyle görünüyor). Dünyamız bir adım ileri gitmiş gibi, ama bu hıza ayak uyduramayanlar ivmesi gittikçe artan trenden aşağı yuvarlanıyorlar – trene binmeyi beceremeyen çoğunluk ise değil kaybetmek, yarışa katılamıyor bile.

X kuşağının kaygıları –ıskartaya çıkarılma kaygısı– önceki kuşakların yaşadıklarından ve kayda geçirdiklerinden farklı. O kuşaklar da kendilerine özgü acılar ve dertler yaşadılar. Ama bu acılar ve dertler daha önce de görülmüştü.

Modern çağların başlangıcından itibaren birbirini izleyen kuşaklarda bazı bireyler, ilerlemenin "tali zayiatları", toplumsal boşlukta birer gemi enkazı gibi kalakaldılar. Çoğu gittikçe hızlanan trene kapağı atıp yolculuğun tadını çıkarırken ötekiler –daha az kurnaz, zeki, becerikli, güçlü ya da maceracı olanlar– ayak uyduramadı ya da ağzına kadar dolu vagonlarda yer bulamadı, bazıları tekerlerin altında ezildi. İlerleme treninin vagonlarında koltukların sayısı, ayakta seyahat için ayrılan alan, yolcu adaylarının tümünü almıyordu ve trene kabul edilenler sıkı bir elemeden geçiriliyordu; yolcuların arasına katılmak, muhtemelen bu yüzden daha da cazip hale gelmişti. İlerleme, daha çok kişiye daha fazla mutluluk sloganıyla tanıtılmıştı; oysa belki de son tahlilde, bir zamanlar çok daha fazla insanın istilaya, fethetmeye heveslendiği zirvelere, gün geçtikçe daha az sayıda insanın tırmanma olanağı bulmasıydı ilerleme.

Bu bakımdan X kuşağı, bunalıma girmek için yeterli nedenleri olan ilk kuşak değildir. Bu kuşağı diğerlerinden ayıran özellik, fertlerinin çok büyük bir bölümünün treni kaçırması ya da kaçırdığı hissine kapılmasıdır. Bir başka özellik de kafa karışıklığı, şaşkınlık, bilinmezlik hissinin çok yaygın olmasıdır. Eski kuşaklar da büyük acılar çektiler ama çağdaşımız olan bu kuşak, başlarındaki belanın tüm benzerliklere rağmen öncekiler gibi olmadığını sezinlemekte. Belki de en önemlisi, eski kuşakların denediği patentli ilaçların artık işe yaramaması. Kriz yönetiminde ne denli başarılı olursak olalım, bu sorunla nasıl başa çıkacağımızı bilmiyoruz. Düze çıkmamızı sağlayacak araçları muhtemelen tahayyül bile edemiyoruz.

Ebeveynlerimiz de, onların ebeveynleri de toplumda kabul görmek ve kalıcı olmak için bazı koşulları yerine getirmek zorundaydılar. Ne ki bu koşullar açık seçik belirtilmişti, ne yapacakları belliydi ve yapılacaklar listesinde bariz talimatlar mevcuttu. Toplumsal düzen, kariyer-kadro yürüyüşünün işe girişle birlikte başlamasını sağlıyordu. Parkur genellikle dardı, dirsekler neredeyse birbirine değiyordu; bu yolda maceraya yer yoktu ve bu bakımdan güvenliği ve kesinliği umursamayanlara kısıtlayıcı ve yorucu gelmiş olabilir. (Bilindiği üzere Sigmund Freud bu kişilerin yaşadıkları huzursuzlukları ve psikolojik sorunları, uygarlığın ödemek zorunda kaldığı borç olarak gören genel bir kuram geliştirmişti.) Ama güvenli bir yolculuk için korunaklı bir gemiye ihtiyaç duyanların varmak istedikleri kıyı belirsizlik ya da seçim yapmak zorunda kalmanın zorluğu değildi; yönlerini ararken nedenini bilmedikleri sayısız engelle karşılaşmıyorlardı. Dikkat etmeleri gereken tek şey sabırla ve gayretle küreklere asılmak, geminin kurallarını "harfiyen" uygulamaktı.

Günümüzün sorunları *araçlarla* değil *hedeflerle* ilgili ve bu yönüyle eski sorunlardan farklı. Geçerli olduğu günlerde kötülenen, çok şikâyet edilen eski rutinler artık sönümlendi – sağladıkları güvenlik duygusu onlarla birlikte tarihe gömülüyor. Sorun artık açıkça belirlenmiş hedeflere ulaşmayı sağ-

layacak araçları bulmak, onları azami beceriyle en yüksek randımanı sağlayacak şekilde kullanmak değil. Şimdi sorun hedefin kaypaklığı (ve çoğu kez yanıltıcılığı), ona ulaşmak için geçen zamandan daha hızlı sönümlenip değersizleşmesi, belirsiz, güvenilmez, bağlanmaya ve fedakârlığa değmez oluşu. Yarış pistine alınmanın, yarışa dahil olmanın kuralları da eskisi gibi güvenilir değil. Bu kurallar tümüyle ortadan kalkmasa bile önceden haber vermeden değiştirilebilir. En önemlisi de yarış pistinden bir kez alıkonup atılanlar kategorisine dahil edildiniz mi, tekrar tam üyeliğe kabul edilmeniz için açık seçik bir geri dönüş yolu yok. Takip edebileceğiniz (ya da takip etmeye mecbur kaldığınız) haritası çizilmiş alternatif bir yol, resmî kanallarca sahiplenilmiş bir aidiyet seçeneği de mevcut değil.

Burada önemli olan, bütün bunlar kapımızın önünde olup biterken kendi imalatımız olan araçlarla ve kendi kaynaklarımızla bu felaketten nasıl kurtulacağımızı bilemeyişimiz. Söz konusu durum artık, geçici bir kesinti, ekonominin çöküşüyle yeniden yükselmesi arasında bir durgunluk dönemi, vergilerle, devlet desteğiyle, ödeneklerle ve teşviklerle yeni bir "tüketici bazlı iyileşme" sağladığımızda kurtulacağımız, "tarihe karışacak" bir süreç olmaktan çıkmıştır. Bu afetin kökleri, ulaşamayacağımız kadar uzaktadır. Resmî haritacılık kuruluşlarının ürettiği en ayrıntılı haritaların hiçbirinde en kalın yumruları bile göremezsiniz.

Arasöz: ***Hikâye anlatmak üzerine*** Hikâyeler projektörlere ve sahne ışıklarına benzer; sahnenin bir bölümünü aydınlatırken, geri kalanını karanlıkta bırakırlar. Bütün sahneyi eşit ölçüde aydınlatsalardı hiçbir işe yaramazlardı. Bu ışıkların görevi sahneyi seyircinin görsel ve entelektüel alımlamasına hazır hale getirmek; algılanabilir, özümsemeye açık, anlamsız leke anarşisinin engellemediği bir resim yaratmaktır.

Hikâyeler konuyla alakalı olanla olmayanı, eylemle çevreyi, olay örgüsüyle arka planı, olayın merkezindeki kahramanlar ve kötülerle figüranları birbirinden ayırarak konuyu anlamak isteyen-

lere yardımcı olur. Hikâyenin misyonu seçim yapmaktır; doğasında dışlayarak dahil etme, gölgeler yaratarak aydınlatma vardır. Hikâyeleri sahnenin bir tarafını aydınlatıp bir tarafını karanlıkta bırakmakla suçlamak, yanlış anlamadan kaynaklanan büyük bir haksızlıktır. Seçim yapmadan hikâye yazılamaz. "Şunu ya da bunu atlamasaydı harika bir hikâye olurdu," demenin, "çerçeve içine alınmasa ve aralardaki duvarlar olmasa, bu pencereler duvarın ötesini daha iyi gösterirdi," demekten farkı yoktur.

Jorge Luis Borges "Bellek Funes" adlı öyküsünde, modernitenin yanıltıcı umutlarının boşunalığını tahmin etmişçesine, küçüklüğünde attan düşerek sakatlanan, "genellemeden, platonik düşünceden" (yani soyutlama, gördüğü şeyin bazı özelliklerine odaklanıp geri kalanı silme yetisinden) yoksun kalan Ireneo Funes'i anlatır. Bizler "hızlı bir bakışla" "bir masada üç şarap kadehi" görürken, Funes "şaraba eklenen her bir üzüm tanesini, bağdaki salkımları, asma yapraklarını, dallarını, saplarını" algılayabiliyordu (algılamak zorundaydı!)[7] Funes iki ya da üç kez en küçük bir hata yapmadan "bütün bir günü yeniden kurdu", "ama bu kurma işlemi her defasında bütün gün sürüyordu." Bu uğraşın sonu olmadığının, üstelik son derece anlamsız olduğunun farkında olan Funes şikâyet ediyordu, "Belleğim, bayım, bir çöplükten farksız." Bilgisizliğin nimetlerini ve yol açtığı dertleri araştıran Milan Kundera söz alıyor: "İnsan deneyimlediği her şeyi aklında tutabilseydi, canı çektiğinde geçmişinden bir anıyı gözlerinin önüne getirebilseydi, insan olmaktan çıkardı; aşkları, dostlukları, öfkesi, affetme ve öç alma yetisi bizimkine benzemezdi."[8]

Kundera, hayatın bütün safhalarında "gerçekliğin zaman içinde o eski gerçeklik olmaktan çıktığını, yeniden kurulamayacağını" kabul etmedikçe insan hayatı hakkında hiçbir şey anlamayacağımızı öne sürer.

Borges, Suárez Miranda adında gizemli bir Ortaçağ yazarının ağzından bir imparatorluğu anlatır. Bu imparatorlukta "Haritacılık Sanatı o denli Kusursuzlaşmıştı ki tek bir Eyaletin haritası bütün bir Kenti kaplıyordu; İmparatorluğun haritası ise Eyalet büyüklüğündeydi. Zaman içinde bu devasa haritalar da yetersiz gelmeye başladı, Haritacılar Locası İmparatorluk büyüklüğünde, İmpara-

torluğun her köşesiyle birebir çakışan bir harita yaptı."[9] Ne yazık ki kullanıcılar bu haritayı yararsız buldular ve harita "Güneşin ve Kışların insafına tek edildi", geriye yalnızca "Harita'nın içinde Hayvanların ve Dilencilerin barındığı Yırtık Parçaları" kaldı.

Bilmek, seçmektir. Bilgi fabrikasında *ürün, atık*tan ayrılır; neyin ürün, neyin atık olduğu müstakbel müşterilerin bakış açısına bağlıdır. Bilgi fabrikası, atık tasfiye tesisi olmadan çalışamaz. Bilginin ışığı, onu çevreleyen karanlık sayesinde etrafı aydınlatır. Cehalet olmadan bilgi, unutuş olmadan bellek olmaz. Bilgi, ilgi eksikliğiyle oluşan boşlukların tespit edilmesiyle elde edilir; bilginin kesinliği, sağlamlığı, pragmatik kullanımı bu boşlukların büyüklüğüne koşut olarak artar. Pratik açıdan, dışarıda bırakılan –odak dışı kalan, gölgeye itilen, belirsiz ya da görünmeyen bir arka plana atılan– şeyler artık konu dışıdır. *Lebenswelt*'te* varlık nedenleri, kendilerine ait bir alanları kalmamıştır. Yok edilmişlerdir, ama bu *yaratıcı bir yok ediş*tir. Mary Douglas'ın ünlü tespitiyle, "Elemek, olumsuz bir edim değil, çevreyi düzenlemek yolunda olumlu bir çabadır."[10]

Önce bir görüntü belirir: dünyanın akla durgunluk veren karmaşasını, bizleri acizleştiren sonsuzluğunu, katlanılabilir, hazmedilebilir, yönetilebilir, birlikte yaşanabilir ölçeğe indirgeyen bir imge. "Algılayanlar olarak, duyularımıza hücum eden tüm uyaranlar arasından seçim yaparız," diyor Douglas; "yer değiştiren izlenimlerin kaosunda, her birimiz nesnelerin biçimlerinin anlaşılır olduğu istikrarlı bir dünya inşa ederiz."[11]

Bundan sonra sıra, "gerçek dünya"nın (kusursuz olmaktan alabildiğine uzak, darmadağın olduğu için tam da bu nedenle, çevremizde ve içimizde varlığını tüm ağırlığıyla, acı verecek ölçüde hissettiğimiz somut, maddi, inatçı dünyanın) onu algılayabilecek bir vizyon düzeyinde soyutlanmasına, olabildiğince açık, dolambaçsız, anlaşılır bir vizyona dönüştürülmesine gelir. Vizyon, bize dünyayı şekillendirmeye, yoğurmaya, esnetip sıkıştırmaya uygun bir nesne

*** (Alm.) Yaşam dünyası. İçine doğduğumuz toplumun günlük pratiklerimize, faaliyetlerimize, becerilerimize etkisini konu eden Husserl, Elias, Wittgenstein ve postmodern felsefecilerin geliştirdiği kavram. (Ç.N.)**

olarak sunar. Siegfried Kracauer'in deyişiyle, "Gerçekliğe fikirsel planda yaklaşanlar, onun ağırlığını, biçimsizliğini, anlaşılmazlığını çok daha açık görürler."[12] Vizyon sayesinde dünya "dehşet verici bir berraklıkla temayüz eder" ve harekete geçme çağrısı yükselir.

Mary Douglas, "Temizlik yaparken, evimizi süslerken, duvar kâğıdıyla kaplarken, ona çekidüzen verirken bizi yönlendiren saik, hastalıklara karşı korunmak değil, çevremizi yeniden düzenleyerek iyileştirmek, bir fikre uygun hale getirmektir," der ve devam eder, "Kısacası, kirliliğe ilişkin tavrımız, benimsenen sınıflandırmalarla çelişen, onları çarpıtan (ya da Calvino'nun Marco Polo'sunun diyeceği gibi, "hakkında konuştuğumuz kentin", "var olmak için ihtiyaç duyulan her şeye fazlasıyla sahip olan", *kendi* varoluşumuz için ihtiyaç duyduğumuz her şeyin bulunduğu kentin ve bu kent hakkında *bizim* oluşturduğumuz söylemin rahatlatıcı berraklığını bulandıran) her nesne veya fikre duyduğumuz tepkidir."[13]

Hikâyenin projektörüyle aydınlatılmamış, tasarımcıların eli değmemiş haliyle dünya ne düzenli ne kaotik, ne temiz ne de kirlidir. Düzen vizyonuyla *birlikte* düzensizliği, saflaştırma projesiyle *birlikte* kirliliği akla getiren şey, insan tasarımıdır. Düşünce önce dünyanın imgesine şekil verir ki, ardından dünyanın kendisine şekil verebilsin. İmge bir kez şekillendikten sonra, kaçınılmaz olarak sıra dünyanın şekillendirilmesine (şekillendirmenin kotarılmasından çok şekillendirme arzusuna, çabasına) gelir. Dünya şekle sokulabilir ve onu insan ufkunun elverdiği ölçüde değiştirmek bir ihtiyaçtır. Francis Bacon, "Doğa'ya hükmetmek istiyorsanız, ona boyun eğeceksiniz," uyarısını yaparken alçakgönüllülüğü kastetmiyor, bizi uysallığa davet etmiyordu. Aksine, doğaya meydan okuyordu.

Zamanın başlangıcından beri doğaya –ister istemez, bilerek ya da bilmeyerek– boyun eğildi. Doğa kavramı, "doğa" sözcüğü, doğanın insan yapısı olmadığını, insan gücünün çok ötesine uzandığını ima ediyordu. Bacon'ın ayrıksılığı, böyle tasavvur edilen doğanın o güne dek ihmal edilmesinin, yeterince araştırılmamasının affedilmeyecek, esef duyulacak

bir hata olduğunu; boyun eğilmesi gereken yasalarını öğrenirsek ona *hükmedebileceğimiz* önermesinde yatar. Üç asır sonra Karl Marx, Bacon'ın tavsiyesine uymadıkları için filozofları paylayacaktı: Boyun eğmekten hükmetmeye giderken filozoflar, yarı yolda, Açıklama istasyonunda trenden atlıyorlardı. Ne ki Marx'a göre, arı kovanı kusursuz bir yapı olsa da, en beceriksiz mimar bile arıdan üstündür ve bunun nedeni, daha inşaat başlamadan önce yapının bitmiş halini kafasında canlandırmasıdır.

Tasarım elzemdir elbette, çünkü yeni bir şey yaratılacaktır; başka deyişle halihazırda mevcut olan somut, maddi bir şey değiştirilecektir. Bir şeyin niteliği nasıl kullanılmasıyla, tecrübe edilmesiyle anlaşılıyorsa, bilginin niteliği de dünyayı değiştirmesiyle anlaşılır.

Ancak yeniyi yaratmanın, birbirinden temelden farklı iki yolu vardır. Lewis Mumford bu farkı anlatmak için madenciliğe karşı tarım alegorisini kullanır. Mumford'a göre tarım "insanın topraktan eksilttiğini bilinçli olarak toprağa geri vermesidir." Madencilik ise aksine, "yıkıcıdır [...] madenden ya da taşocağından alınanlar tekrar yerine koyulamaz." Böylece madencilik "insani kesintilerin, bugün var yarın yokun, kâh varlık sevinciyle coşup kâh yokluğa ve yoksunluğa gömülmenin temsili gibidir."[14] Modern zamanlarda yaratıcı yöntemlerin (ya da yıkım için kullanılan yaratıcı yöntemlerin mi demeli?) en çok madencilikte kullanılan yol ve yöntemlere benzediği söylenebilir.

Tarım devamlılığı hedefler: tohum yerini yeni tohumlara bırakır, koyun yeni koyunlara. *Plus ça change – plus c'est la même chose.** Varlığın onaylanması ve doğrulanması olarak büyüme... Kayıpsız büyüme... Hiçbir şey yitip gitmez. Ölüm ve doğum birbirini takip eder. Çiftçi topluluklarının varlıkların ebedî devamlılığını olağan görmelerine şaşmamalı; bu insanlar aralıksız bir doğum sürecinin kesintisiz bir ölüm

* (Fr.) Ne kadar değişse, o kadar aynı. (Ç.N.)

zinciriyle birlikte devam ettiğine –daimi bir yeniden dirilişe– sürekli tanık oluyorlardı. *Techne*'nin* şaşaalı günlerindeki yol ve yordamlar üzerine kafa yoran Martin Heidegger'in öne sürdüğü gibi onlar, ölüm için değil, ister ebedî reenkarnasyonlarla olsun ister ölümlü bedenlerin bedensiz ama ölümsüz ruhlar olarak yeniden doğmalarıyla, daimi bir yeniden doğuş için yaşadılar.

Öte yandan madencilik, kırılmanın ve devamsızlığın somut bir örneğidir. Bir şeyler gözden çıkarılmadan, atılıp yok edilmeden yeni bir şey yaratılamaz. Yeni, hedef ürün ile onun ortaya çıkışını engelleyen her şey arasındaki titiz ve acımasız ayrışma sürecinde yaratılır. İster kıymetli ister adi olsun, saf metal ancak cevherin cüruf ve topraktan arındırılmasıyla elde edilir. Cevheri ortaya çıkarmanın tek yolu, damara ulaşmayı engelleyen toprak katmanların kazılıp atılmasıdır – bundan önce de, toprağa erişmeyi engelleyen ağaçlar kesilmeli ya da yakılmalıdır. Madencilik, ölümün yeni bir doğumu rahminde taşıdığı fikrini yadsır. Bunun yerine, yeninin doğması için eskinin ölmesi gerektiği varsayımını esas alır. Buna göre her yeni yaratı, er ya da geç, daha yeni bir yaratının yolunu açmak için çürümeye, dağılıp gitmeye bırakılanın kaderini paylaşacaktır. Madencilik sürecinin her aşaması geri dönülmezliği içerir. Madencilik geri dönüşü olmayan, tek yönlü bir harekettir. Madenciliğin tarihi sömürülmüş, kullanılıp tüketilmiş, sahipsiz, terk edilmiş maden ocaklarından ve cevher damarlarından oluşan mezarlıkların tarihidir. Atığın olmadığı bir madencilik düşünülemez.

Heykellerindeki muhteşem uyuma nasıl ulaştığını soranlara Michelangelo'nun şu ünlü cevabı verdiği söylenir: "Basit. Bir mermer parçası alıyorsun, fazlalıkları yontup atıyorsun." Rönesans'ın altın çağında Michelangelo modern yaratıcılığa rehber olacak temel ilkeyi açıklıyordu. *Fazlalıkların atılıp yok edilmesi modern yaratıcılığın meslek sırrı olacaktı.* Fuzuli, ge-

* (Yun.) Gerek güzel sanatlarda gerekse zanaatta bilgi ve becerinin pratiğe dönüştürülmesi. (Ç.N.)

reksiz ve kullanışsız olanın kesilip atılmasıyla, uyumlu ve güzel olan, göze ve gönüle hoş gelen doğacaktı.

Şekilsiz, ham taş parçasının içine gizlenen mükemmel biçimin hayali, doğum eyleminden önce gelir. Atık, biçimi sarmalayan ambalajdır. Biçimin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkması, var olması, katışıksız ahenginin ve güzelliğinin, mükemmelliğinin takdir edilmesi için önce ambalajından sıyrılması gerekir. Bir şey yaratılacaksa, başka bir şey çöpe gitmelidir. Ambalaj –yaratıcı edimin atığı– kesilip atılmalı, parçalanıp yok edilmelidir ki yerde kalabalık edip heykeltıraşın hareketlerini engellemesin. İçinde çöp yığını olmayan sanat atölyesi yoktur.

Ne var ki bu olgu atığı, yaratıcı sürecin vazgeçilmez bir parçası yapar. Dahası atığa simyacının felsefe taşına benzeyen olağanüstü, büyülü bir güç kazandırır – adi, önemsiz, sıradan bir şeyi soylu, güzel, kıymetli bir nesneye dönüştürerek harikalar yaratan bir güç. Bir yandan da atığı, zıt duyguların somutlaştığı bir konuma getirir. Atık hem kutsal hem şeytanidir. Tüm yaratıların ebesi, aynı zamanda da yaratının karşısındaki en güçlü engeldir. Atık görkemlidir; cazibenin ve iticiliğin benzersiz bir karışımıdır, hem huşu hem korku uyandırır.

Fakat Mary Douglas'ı hatırlayalım: Hiçbir nesne kendi içkin niteliklerinden ötürü atık *değildir* ve hiçbir nesne, kendi iç mantığını izleyerek atığa *dönüşmez*. İster insan bedeninin bir parçası olsun ister olmasın nesneler, insan işi tasarımlar onların atık olduklarına karar verdiğinde, yukarıda sözünü ettiğimiz gizemli, şaşırtıcı, korkutucu ve itici nitelikleri kazanırlar. İnsan saçının ayinsel önemi ve saça atfedilen büyülü nitelikler üstüne dikkat çekici bir çalışma yapan Edmund Leach'e göre pek çok kültürde:

> insan bedeninin bir parçası olan saça büyük özen gösterilir, itinayla yağlanır, taranır, şekil verilir, ama kesilir kesilmez "pislik" addedilir, açıkça ve bilinçli olarak [...] diğer pis maddelerle, dışkıyla, sidikle, meni ve terle aynı kategoriye sokulur [...] "Pislik" büyülü bir şey-

dir; berbere ve temizlikçiye tehlikeli, saldırgan bir güç verir, ama bu belirli bir bireyin gücü değildir [...]

"büyülü saç"ın, ya da daha doğru deyişle, saçın insan bedeninden ayrılmasıyla meydana gelen tuhaf dönüşüm eyleminin gücüdür. Saça yapılan tüm işlemler –kesme, tıraş, şekil verme– eski kişilikten yenisine geçişi yansıtır; çoğu kültürde bir sosyal kimlikten ötekine geçiş ritüelinin bir parçası olarak saçlara şekil verilir. Böylece saç kesme eylemi "iki ayrı kategoride insan yaratmakla kalmaz; üçüncü bir mevcudiyeti, ritüelle ayrıştırılan şeyi yaratır." Başka deyişle, "saç ritüeli 'güçlendirmez', ritüel saçı güçlendirir."[15]

Kesilmiş saç, somut benlik ile dünyanın geri kalanı arasındaki kutsal sınırı uygunsuz biçimde aşan –eylemlerin anlaşılırlığını, dünyanın saydamlığını pekiştiren bariyeri yerle bir ettiği için tiksinilen ve uzak durulan– ter, sidik ve benzer "kirletici" maddelere isnat edilen büyülü özelliklerin (tam olarak, kara büyü) bazılarını paylaşır. Fakat kesilmiş saç bir yandan da tüm atıklara atfedilen güçlü ve kötücül nitelikleri taşır. Tüm atıklar gibi, eskiden yeniyi, kötüden iyiyi, adi ve bayağıdan üstün ve değerliyi çekip çıkaran mucizevi edimde araç işlevi görür. Bu istenilen, arzulanan dönüşüm "atık" uzaklara, kaçak ve sızıntı olmayan bir yere taşınmadan tamamlanmış, güvenilir hale getirilmiş sayılmaz. Yaratı süreci atığın ayrılması ve yok edilmesiyle gerçekleşir, tamamlanır, son halini alır.

Modern zihin *dünyanın değiştirilebileceği* fikriyle birlikte doğdu. Modernite, dünyanın bugüne kadarki durumunu reddetmek ve onu değiştirmeye kararlı olmaktır. Modern bir yaşam sürmek kendini değişime mecbur hissetmek, buna saplantılı bir istek duymaktır. Var olanın reddedilmesi, yerine neyin koyulabileceği, hatta konması gerektiği sorusunu getirir. Modern dünya (Paul Ricoeur'un deyişiyle) onun *mêmete*'ini – aynılığını küçümsemek, ona meydan okumak yolunda bir arzuyu, kararlılığı barındırır. *Kendi benliğini* olduğundan farklı

yapma, kendini yeniden ve yeniden oluşturma arzusunu içerir. Modern birey sürekli hareket halindedir. Değişmekten ya da yok olmaktan başka seçeneği yoktur. Böylece modern tarih, tasarımların tarihi, doğayı fethetme ve/veya onu yenme yolundaki savaşın denenmiş, tüketilmiş, reddedilmiş ve terk edilmiş tasarımlarının müzesi/mezarlığıdır.

İş tasarıma geldiğinde, modern zihnin bir benzeri yoktu. Modern toplumlar ve bu toplumların bireyleri tasarım açısından hiç sıkıntı çekmedi. Modern çağın tarihi, üstünde uzun uzun kafa yorulan, girişilen, gerçekleştirilen, başarısız olan ya da yarım bırakılan tasarımlardan oluşan uzun bir zincirdir. Tasarımlar çok sayıda ve çeşit çeşitti ama her biri, tasarımcının bildiğinden farklı bir geleceğe işaret ediyordu. Gelecek "gelecekte" olduğu sürece var olmadığı ve var olmayan bir şey hakkında "olguya dayalı bilgi" olmadığı için, inşa edilen modelin yaratacağı dünya hakkında, değil kesin konuşmak, herhangi bir öngörüde bulunmak mümkün değildi. Beklendiği gibi iyicil, kullanıcı dostu, keyifli bir dünya mı olacak? Bu dünyanın kâğıt üstünden geleceğe taşınması ve gerçekleşmesi için gerekli bütçe oluşturulup bir kenara konulacak, çalışma takvimine uyulacak mı?

Her iki soruya verilen yanıtlar büyük olasılıkla olumsuz olacaktır ve bu durum daima, tasarımcılığın bir özelliği olarak kalacaktır. Tzvetan Todorov, "Saf, katışıksız bir iyi düşüncesi, bir yanılsamadan kaynaklanıyor gibidir," diyerek bizi uyarır.[16] Çoğunluğun iyiliği ancak bir bedel karşılığında mümkün olabilir: Yararlarının yanında, istenmeyen ve beklenmeyen sonuçlara yol açması kaçınılmazdır. Tasarım aşamasında bu olumsuz sonuçlar, asıl amacın soyluluğu mazeretine sığınarak göz ardı edilir ya da önemsiz kabul edilir. Tasarımlar çok sayıda risk içerir; modern çağlar süresince, tasarım şevki ve tasarımları hayata geçirme gayretleri çoğu kez, eski tasarımların ürünü "tali hasarlar"ın verdiği zararları gidermek, telafi etmek ya da ortadan kaldırmak için harcanan çabalarla heba edilmiştir. Tasarım kendi kendinin başlıca nedeni haline gelir; son tahlilde tasarım, sürekli kendini yenileyen bir süreçtir. Ayrıca

doğası gereği savurgan bir faaliyettir. Eğer hiçbir tasarım "hedefine" tam anlamıyla ulaşamıyorsa, gerçekliğin gözden kaçan ya da bilerek göz ardı edilen yönlerini, öngörülmez ve çoğu kez sevimsiz bir biçimde etkiliyorsa, bu durumda ancak daha fazla tasarım, *aşırı tasarım* her bir segmentin ve aşamanın hatalarını örtmekte işe yarayabilir ve bir bütün olarak tasarımın başarılı olmasını sağlayabilir.

Hatasız, risksiz bir tasarım, neredeyse kendi kendisiyle çelişen bir ifadedir.

Tasarım "gerçekçi", uygulanabilir olduğunu göstermek için dünyanın karmaşıklığını basitleştirmek zorundadır. "Uygulanabilir" olanı olmayandan ayırmalı, gerçekliğin manipülasyona dirençli parçaları arasından biçimlendirilebilir kısımları çekip çıkarmalı, bütün dikkatini eldeki ve elde edilmesi umulan vasıtalarla ulaşılabilecek, "makul" ve "gücümüz dahilinde" hedeflere yöneltmelidir.

Tüm bu koşulların karşılanması, birçok şeyden vazgeçilmesini –kenara atılmasını, görmezden gelinmesini– gerektirir. Ayrıca, dışarıda bırakılan her şeyin –aniden– tasarım sürecinin *atıklarına* dönüşmesini gerektirir. Tasarımın temel stratejisi ve kaçınılmaz sonucu, etkinliğin maddi ürünlerinin "işe yarayan" ve "işe yaramayan", "kullanışlı" ve "kullanışsız" ayrımıdır. Tasarım faaliyeti (az önce değindiğimiz nedenlerle) sürekli olmakla kalmayıp, hacim olarak da sürekli büyüyerek geliştiğinden, tasarım kaçınılmaz olarak atıkların devamlı çoğalmasına ve tasfiye edilmesi, belki de edilememesi sorununa yol açacaktır.

29 Kasım 2002'de, dört "arama motoru" üzerinden "atık" kelimesine yapılan atıfları araştırdım. Altavista 6.353.800 web adresi verdi. Google 11.500.000 adres buldu ("civarında" sözcüğünü eklemeyi unutmadan; Google, arama motorunun hızıyla gurur duyar, bu arama da 0,07 saniyede gerçekleşti.) Lycos 17.457.433 web adresine ulaştı. Alltheweb 17.478.410 adres buldu.

Bu münasebetle şu gözlemimi aktarayım; "atık" üzerine

yaptığım araştırmanın bir sürprizi de, yukarıdaki rakamlardan anlaşılacağı gibi, bu konuda *aşırı* bilgiyle karşılaşmamdı. Bilindiği gibi aşırılık, atığın sadık, ayrılmaz yol arkadaşıdır ve katlanarak artan iştahının başlıca sorumlusudur. İlgilenen herkese "açık olan" bu bilgi yığınını, değil derinden okuyup özümsemek, üstünkörü bir göz atmak bile neredeyse imkânsızdır. Her çeşit riske karşı ifrat silahıyla mücadele edilen bu çağda, atıklar önceden projelendirilir; bilginin inanılmaz boyutlara varması bu evrensel eğilimin mükemmel bir örneğidir. Bilgi, insan beynine –hatta geleneksel depolama mekânına, yani kütüphane raflarına– sığmayacak kadar artmıştır. Elektronik hafızanın icadı epey işe yaradı; tüm dünyayı kapsayan internet ağı, sonsuz büyüklükte ve hacmi katlanarak artan atık bilgilerin çöplüğü görevini görüyor. Modern üretimin özelliklerinden olan aşırılık, belki de en görkemli tezahürünü, bilgisayar teknolojisi sayesinde açığa çıkan bir özelliğimizde, bilgiye sonsuz bir iştahla sarılmamızda buldu. Tim Jordan, "Sanal âlem esasen sonsuz bir bilgi kaynağıdır ve bu durum bilginin denetlenmesi ihtiyacına yol açsa da bu asla mümkün olmayacaktır [...] Teknolojik güç sarmalı adını verebileceğimiz olgu üç unsurdan oluşur: aşırı bilgi yükü, bu yükü denetim altına alacak araçlar ve tekrar aşırı bilgi yükü," diyor. Atık bilgi üretiminin, atık üreten tüm faaliyetler gibi, kendi kendini beslediği söylenebilir; atığın tasfiyesi çabası daha fazla atığın oluşumuyla sonuçlanır. "Aşırı bilgi yükünün getirdiği sorunlar, bilgi yönetimi için elzem olan araçların aşırı bilgi üretmesiyle yeniden üretilir."[17]

Fakat araştırmamın sonuçlarına döneyim.

"Herkese açık" bilginin özümseyemeyeceğimiz, yönetmekte güçlük çekeceğimiz kertede çoğaldığı, bilgi eksikliğinin değil aşırı bilgi arzının sürekli karışıklık yarattığı günümüz dünyasında, atık meselesine yapılan atıflar devasa rakamlara ulaşmıştır. Bu rakamların büyüklüğü, daha çok gündemde olan, kamuoyunun daha çok ilgilendiği başka meselelerle karşılaştırıldığında çarpıcı biçimde ortaya çıkar. Yukarıdaki araştırmayı yaptığım gün Alltheweb araştırma moto-

ru, sanal ortamda en çok konuşulan konulardan terörizm için 7.304.625 web sitesini, yoksulluk için 6.547.193 siteyi, işsizlik için 3.727.070, ırkçılık için 3.017.330 ve kuraklık için 1.508.426 siteyi listeledi. Atık sorununun, gazete manşetlerinde daha az gözükmesine karşın, dünya çapındaki çağdaş sorunlar arasında sağlam ve kalıcı bir yer edindiği söylenebilir. Kamuoyundaki fikir önderlerinin konuşmalarında, parti bildirilerinde ve meclislerinde görece daha az yer almasına karşın, ilgili web sitelerinde rekor sayıda atıf yapılması, atık konusunun fazla göze çarpmasa da kamuoyunun gündeminde olduğunu, zamanımızın *en ürkütücü ve titizlikle gizlenen sorunlarından birini teşkil ettiğini* göstermektedir. Calvino'dan ödünç alacağımız bir deyişle atığın "yerde yetişen" Aglaura'ya ait olduğunu ama Aglaura'lıların "birlikte yetiştiği" Aglaura'ya ait olmadığını söyleyebiliriz.

Bizim içinde bulunduğumuz ve yetiştiğimiz hikâyede de atığın yeri yok. Bu hikâyeye göre önemli olan üründür, atık değil. Fabrika avlularından her gün iki kamyon yola çıkar – birinin hedefi depolar ve mağazalar, ötekinin çöp dökme alanlarıdır. İçinde yetiştiğimiz hikâye, bizi yalnızca ilk kamyonla ilgilenmeye (dikkatimizi ona yöneltmeye, ona değer vermeye, özen göstermeye) yöneltir. İkinciye gelince, onu sadece yemek artıkları çöp tepelerinden süzülüp arka bahçemize sızdığında fark ederiz. O çöp tepelerine ne düşüncelerimizde yer veririz ne de gidip ziyaret ederiz; tıpkı kenar mahallelere, gettolara, mülteci kamplarına, bize sevimsiz gelen yerlere gitmediğimiz gibi. Turistik gezilerde böyle yerlerden özenle uzak dururuz (ya da rehberlerimiz bizi uzak tutar). Yemek artıklarını en radikal ve etkili biçimde imha ederiz; bakmayarak görünmez kılarız ve düşünmeyerek aklımızdan uzak tutarız. Ancak en temel savunma hatları çöktüğünde, alınan önlemler işe yaramadığında –*Lebenswelt*'imizin konforlu, rahatlatıcı yalıtılmışlığı tehlikeye girip bizi korumamaya başladığında– endişeleniriz.

Fakat Lycos'a ya da Alltheweb'e danışırsanız, böyle bir endişe ânının çok yakınlarda olduğuna dair 17 milyondan

fazla gözlemle karşılaşırsınız. Her an kapımızı çalabilir. Belki de çoktan çaldı.

Atık, tüm üretimlerin karanlık, utanç verici sırrıdır. Sır olarak kalması tercih edilir. Sanayiye yön verenler ondan söz etmemeyi yeğler – kabul etmekte zorlanırlar. Fakat tasarıma yönelmiş bir yaşamda kaçınılmaz olan, üretim çabasını ve atık üretimini özendiren, güçlendiren, kamçılayan aşırılık stratejisi, bu gizlemeyi zorlaştırır. Atığın muazzam boyutları onun önemsiz gösterilmesini, örtbas edilmesini imkânsız kılar. Böylece atık tasfiye sanayisi (örtbas etme politikasının bir devamı olan ve ezilenlerin bertaraf edilmesini hedefleyen güvenlik sanayisiyle birlikte, ki bundan daha sonra söz edeceğiz) modern üretimin vazgeçilmez bir parçası olarak yerini alır. Modern yaşam –modern yaşam biçimi– varlığını, çöplerin toplanmasındaki gelişmişliğe ve ustalığa borçludur.

Çöp toplayıcılar modernitenin adsız kahramanlarıdır. Günbegün, normal ile patolojik, sağlık ile hastalık, sevimli ile itici, benimsenen ile dışlanan, *comme il faut* ile *comme il ne faut pas*,* insan evreninin içi ile dışı arasındaki sınır çizgisini yeniden çizer ve belirginleştirirler. Bu sınır çizgisi dikkatle korunmalıdır çünkü doğal bir oluşum değildir; içeriyi dışarıdan ayıran yüksek dağ sırtları, derin denizler ya da geçit vermeyen boğazlar söz konusu değildir. Sınır çizilmesini talep eden, araya sınır koyan şey, kullanışlı ürün ile atık arasındaki fark da değildir. Aksine, farkı yaratan, ortaya çıkaran şey, araya konan sınırdır – benimsenen ve dışlanan, kabul edilen ve reddedilen arasındaki sınır.

Bu sınır çöpün her toplanışında ve ortadan kaldırılışında yeniden çizilir. Tek varoluş kipi, sonu olmayan bir ayrıştırma faaliyetidir. Sürekli gözetim altında yapılmasına şaşmamalı, bu faaliyet azami dikkatle yürütülmelidir ki, sınır kontrolleri ve denetim mekanizmaları boş bulunup amansız

* (Fr.) Uygun; uygunsuz. (Ç.N.)

bir kargaşaya yol açmasın. Sınırın bir endişe kaynağı olması ve sinirleri yıpratması da şaşırtıcı değildir. Her türlü sınır ikircikliğe, kararsızlığa yol açar ama bu sınır endişe bakımından daha verimlidir. Ne denli çabalasak da, "kullanışlı ürün"ü "atık"tan ayıran hudut –tanımsızlığın, belirsizliğin ve tehlikenin hâkim olduğu– bir gri bölgedir.

Pek çok şey sınırın özenle korunmasına bağlıdır ve bu iş sadece çöpçülerin denetimine bırakılamaz. Çöp toplayıcılar yanlış yapabilir, unutkan, tembel, dikkatsiz olabilirler. Beklenmedik davranışları, kesin, belirgin çizgiler çekerek yok edilmesi amaçlanmış belirsizliği geri getirebilir. Sınır çizgisi, amaçlanan ürün ile atık kategorisine girenler ayrışmadan önce çizildiğine göre, bu hattı hataya yer bırakmayacak şekilde oluşturmak, sızmaya geçit vermemek için sıkıca denetlemek, büyük beceri ve deneyim gerektirir – ama daha önemlisi, beceri ve deneyim yokluğunda devreye girecek bir otorite gerektirir. Göçmen bürosu ve kalite kontrol görevlilerine ihtiyaç duyulur. Bu memurlar düzeni kaostan ayıran hat üzerinde nöbet tutarlar (bir savaş ya da mütareke hattıdır bu, ama davetsiz misafirlerin içeri sızması tehlikesi her zaman mevcuttur). Bu görevliler, belirsizliğe karşı sürdürülen modern savaşın ön hatlarında görev yapan elit askerlerdir.

Tasarım, dış dünyadaki her şey *olması gerektiği gibi* olmadıkça, "akla uygun"dur. Daha önemlisi, dünya *olabileceği* gibi olmadıkça, mevcut ya da müstakbel imkânlarla onu değiştirmek için neler yapılabileceğini gösterir. Tasarımın amacı "iyi" için daha çok olanak yaratmak, "kötü"yü azaltmak, mümkünse yok etmektir. Kötüyü kötü yapan iyidir. "Kötü", gelişim imkânının atığıdır.

Evet, doğa kendi yasalarıyla işler. Doğanın yasaları insan işi değildir; dolayısıyla insan tarafından değiştirilemez. İnsanın elinden, Bacon'ın önerdiği gibi, bu yasaları insanlığın yararına kullanmak amacıyla öğrenmekten başka şey gelmez. Ne var ki, modern aklın özellikle tatsız, kabul edilemez ve

çekilmez bulduğu dünyanın bir yönü, insanlığın durumuydu ve insanlık, dünyanın, kendini tehlikeye atmak pahasına doğanın yasalarını göz ardı eden, yerine insan yapımı yasalar koyan bir parçasıydı.

İnsan yapımı yasaların kılavuzluğunda insanlık, akıldışılığın, önyargının, hurafelerin etkisiyle yaralı, örselenmiş, dağılmış, incinmiş olarak yoluna devam etti. Evrenin insan olmayan, dolayısıyla "hata" kavramından muaf olan geri kalanıyla kıyaslandığında insanlığın geçmişi, budalalığın, kötü niyetin, uzun bir suç ve gaflar silsilesinin yeşerdiği bir serayı andırır. "İnsanlık tarihi"nde insanın bulabildiği tek yasa, insani keyfilik büyük kayıplara neden olduğunda yetkiyi akla vermek oldu. Yetkinin bu devri kaçınılmaz ve acildi. Tarihsel bir zorunluluktu. Olması gerekiyordu ve oldu, neyse ki başka seçeneği yoktu. Doğal eğilimleri ve temel dürtüleri ortadan kaldırarak ya da dizginleyip ehlileştirerek insan aklının tarihi yönlendirmesine olanak sağlanabileceği, tarihsel gereksinimlerin biçimlendirilmesinde sorumluluk alınabileceği düşüncesi yabana atılmayacak bir keşifti.

Toplumu bir arada tutan bağların yok olmaya yüz tuttuğu, insanları birlikte tutan eski örüntülerin dağılmaya başladığı modern çağın eşiğinde böyle bir bakış açısı egemen oldu. *Ancient regime** diye adlandırılan statükonun sürmesi mide bulandırıcı bir şey, tarihin yasalarına saygısızlık, insan aklına karşı işlenmiş bir suç olmaya başlamıştı. İnsan birlikteliğinin hovarda, hesabı sorulmamış, azgın tarihinin yerini yeni, baştan tasarlanmış, aklın yön verdiği, her ayrıntının layıkıyla işlendiği ve denetlendiği (rafine, medeni, incelikli) örüntülerin alması ertelenemezdi. Bu zorunluluk modernleşme gayretlerinin başlıca saiki olmuştur.

Geoffrey Bennington'ın başka bir bağlamda yazdığı "her şeyin kaybedilmesi istenmiyorsa birisinin emirleri vermek zorunda olduğu duygusu"ndan yola çıkarak modernite-

* (Fr.) Eski rejim. (Ç.N.)

nin daimi bir aciliyet hali olduğu söylenebilir.[18] Biz olmasak, tufan kopar. Önleyici adımlar atılmaz, greve yol açacak koşullar ortadan kaldırılmazsa felaketler birbirini kovalar. Önceden tasarlanmış bir geleceğin alternatifi kaostur. İnsan işi şeylerin kendi mecrasında ilerlemesine göz yumulamaz.

Modernite baskıcı ve bağımlılık yaratan bir tasarım durumudur.

Tasarımın olduğu yerde atık vardır. Hiçbir ev, binanın bulunduğu alandaki istenmeyen artıklar temizlenmeden tamamlanmış sayılmaz.

İnsan birlikteliği biçimlerinin tasarlanmasında atık, insandır. Tasarımın formatına uymayan, uydurulamayan kimi insanlardır. Ya da tasarımın saflığını bozan, saydamlığını gölgeleyenlerdir; Kafka'nın yarattığı, ne idüğü belirsiz Odradek ya da kedi-kuzu kırması yaratıklar, mutantlar – bizden olan/olmayan kategorileştirmesine meydan okuyan hilkat garibeleri, melezler. Huzurlu, latif bir manzaranın ortasındaki lekeler. Bunlar hatalı varlıklardır, yoklukları ya da yok edilmeleri faydadan başka şey sağlamaz, tasarım formatını daha bütünlüklü, uyumlu, güvenli, kendiyle barışık kılar.

İnsan birlikteliğinin yeni ve gelişmiş biçimlerinin düzenlenmesi için bir başka ad da, "düzen inşası"dır. *Oxford English Dictionary* düzen için, "her şeyin doğru yerde olduğu, kendine özgü işlevini yerine getirdiği durum" karşılığını veriyor. Düzenlemek (karmaşanın hâkim olduğu yerde düzen inşası) içinse; "doğru ya da uygun durumu kurmak ya da devam ettirmek; kurallara göre iş görmek; ayarlamak, yönetmek, çekip çevirmek" diyor.

Düzen beklentisi (her yeni düzendeki her yeni beklenti) kaos öcüsünden beslenir. Kaos, düzenin öteki beni, bir şeyin doğru yerde olmadığı ve doğru işlevini yerine getirmediği (herhangi bir yeri ve işlevi varsa elbette) negatif bir düzendir. Yeri ve işlevi olmayan o "bir şey", düzeni kaostan ayıran çizgide durur. Çıkarılıp atılması, düzen inşası çabasının tamamlanmasından önceki son yaratıcı eylemdir.

Kaos olmasaydı düzen de olmazdı; yazı olmadan tura, karanlık olmadan ışık olmayacağı gibi. Kaos, düzenin yasakladığı olaylara yol açarak ortaya çıkar; yasak ilan edildiği an, kaos yüzünü gösterir. Kaos, düzensizliği, hukuksuzluğu, içerme imkânının sonsuzluğunu temsil eder; düzen ise sınırları ve sonluluğu. Düzenli (düzenlenmiş) bir mekânda *her şeye* izin verilemez.

Düzenli mekân kurallarla yönetilen mekândır; kural ise bir şeyleri yasaklıyor ve dışlıyorsa kuraldır. Hukuk, hukuk olmadığında yapılmasına göz yumulacak fiillere –ve hukuksuzluk ortamında harekete geçecek faillere– izin vermediğinde hukuk olur. Hukuk, Giorgio Agamben'in deyişiyle:

> *exceptio*'nun* kapsayıcı dışlama yoluyla içinde tutabildiklerinden başka bir şey değildir; kendini bu istisnayla besler; o olmadan içi boş bir metindir [...] İstisna kendini kuraldan ayrı tutmaz; aksine kural, kendini istisnaya göre konumlandırmasıyla kural olmuştur ve yürürlükte kaldıkça istisnanın ortaya çıkmasını sağlar.[19]

Her çeşit inisiyatif, kurallara sıkıca bağlıdır. *Kural hakikatten önce gelir.* Mevzuat, insan dünyasının ontolojisini önceler. Hukuk bir tasarımdır, sınırları açıkça çizilmiş, haritalandırılmış, işaret levhaları dikilmiş bir projedir. Hukuksuzluğu hukuk üretir; bunu içeriyi dışarıdan ayıran çizgiyi çekerek yapar. Hukuksuzluk sadece hukukun olmayışı değildir; hukuksuzluk hukukun iptaliyle, askıda bırakılmasıyla, reddedilmesiyle ortaya çıkar. Hukuk, kendisinin iptali sonucu muaf olanları kapsamasaydı, evrensellik iddiası boş bir söylem olurdu. Uygulamalarının sınırını çizme, bu sayede evrensel bir muaf/dışlanan kategorisi yaratma hakkı ve dışlananların, insan atığına dönüşenlerin atıldığı çöplüğe malze-

* (Lat.) İstisna. (Ç.N.)

me sağlayan bir "kapsam dışı" oluşturma hakkı olmasaydı hukuk asla evrenselleşmezdi.

Hukukun bakış açısıyla muafiyet, bir kendini askıya alma eylemidir. Kendini askıya almaktan kasıt, kanunun muaf/dışlanan ile ilişkisini, sınırlarını kendisinin çizdiği ve kurallarla belirlenmiş alanın dışında tutmasıdır. Hukuk, muaf olanla ilgilenmediğini belirterek bu ilişkiyi tanımlar. Dışlananlar için bir hukuk yoktur. Dışlanma, herhangi bir hukukun kapsamında olmama durumudur.

Agamben'in tarifiyle, dışlanmış varlığın ideal/tipik örneği, eski Roma hukukunda "ilahî yasaların alanına girmeyen, insani yargının dışında olan" *homo sacer*'dir.[20] *Homo sacer*'in hayatı, hem insani hem ilahî açıdan değersizdir. Bir *homo sacer*'i öldürmek suç değildir ve cezalandırılmaz, ama *homo sacer* ilahî bir amaçla kurban da edilemez. Kanunla belirlenen insani ve ilahî değerlerden yoksun bırakılan *homo sacer*'in hayatı değersizdir. Bir *homo sacer*'i öldürmek ne bir suç ne de kutsala hürmetsizliktir, ama aynı nedenle bir adak da değildir.

Tüm bunlar çağdaş seküler dile tercüme edildiğinde, günümüzün *homo sacer* örneği, pozitif hukukla tanımlanamaz, hukuku önceleyen insan haklarından da mahrumdur. Egemen, pozitif hukuku reddetme ve alternatif seçeneklerden ("insan hakları" dahil) yoksun bırakma, *homo sacer*'leri yasal tanımların dışına koyarak yasal tanımları hükümsüz kılma kabiliyetiyle, "egemenlik alanı"nı talep eder, ele geçirir, sınırlarını çizer ve korur. "Egemenliğin siyasi alanı [...] bir çift dışlamayla kuruldu."[21]

Homo sacer düzenli (yasalara hürmetli, kurallarla yönetilen) bir egemenlik alanının ürettiği insan atıklarının ana kategorisini oluşturur. Agamben'den bir alıntı daha:

> Tüm iyi niyetli gevezelikler bir yana, günümüzde halk mefhumu devlet kimliğine boş bir destekten başka bir şey değildir ve bu niteliğiyle kabul görür. Bundan kuşkusu olanların, çevremizde olup bitenlere bu açıdan bakmaları eğitici olacaktır; bir yanda dünya güçleri

halksız bir devleti (Kuveyt) savunmak için ordularıyla harekete geçerken, öte yandan devletsiz halklar (Kürtler, Ermeniler, Filistinliler, Basklar, Diaspora Yahudileri) baskılara uğramakta, yok edilmekte ve bu eylemler cezasız kalabilmektedir; bu olgu, halkın tek kaderinin devlet kimliği olduğunu, *halk* kavramının ancak yurttaşlık kavramının yeniden kodlanmasıyla anlam kazandığını açıklar.[22]

Modern çağ boyunca ulus-devlet, düzen ile kaos, hukuk ile hukuksuzluk, yurttaş ile *homo sacer*, benimseme ile dışlama, yararlı (= meşru) ürün ile atık arasındaki çizgiyi çekme hakkını talep etti. "Tüm iyi niyetli gevezelikler bir yana", düzen inşasının atıklarının elenmesi, ayrıştırılması ve yok edilmesi, devletin başlıca uğraşı ve meta-işlevi olduğu gibi, otorite talebinin de temelini oluşturdu.

Bu işlevin yerine getirilmesinde devletin ayrıcalıklı ve kesintisiz tekeli hüküm sürüyordu ve rakibi yoktu – en azından, insani olguların tasarımlarla yeniden biçimlendirildiği bu özel çağa özgü, doğal ve ayrıcalıksız havası verilmiş yeni düzeni imrenerek izleyen öteki devletler rekabete girmiyorlardı. Pratik açıdan, devletin egemenlik iddiasının kurgusallığına ilişkin onca kanıta karşın, bu tekel bugün de rakipsizliğini sürdürüyor. Günümüzde hayalete dönen devlet egemenliğinden artakalanların kurtarılması adına, tüm geleneksel mevzuatıyla birlikte her zamanki yol ve yöntemlere düzenli olarak başvuruluyor.

Günümüzün ulus-devletleri taslaklar çizecek, düzen inşa eden makamların *utere et abutere* (kullanımı ve suistimali) üzerine hak iddia edecek durumda değiller, ama hâlâ egemenliğin temel, kurucu imtiyazına, muafiyet hakkına sahipler.

2
Onlardan Çok mu Var?
Ya da Ekonomik İlerlemenin Atıkları

Onlar hep çok kalabalık. "Onlar", daha az olsalar –hatta hiç olmasalar– daha iyi olacak olanlar. Biz ise hep azınlıktayız. "Biz", daha fazla olmasını istediğimiz insanlar.

Oxford English Dictionary'ye göre "aşırı nüfus" terimi 19. yüzyılın sonlarına –tam olarak 1870'e– dek kullanılmadı. Hem de, o yüzyılın başlangıcından az önce (tam olarak 1798'de) Thomas Robert Malthus, *Toplumun Gelecekteki İlerlemesine Etkileri Bakımından Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* adlı kitabını yazmasına rağmen. Bu kitap, nüfus artışının yiyecek arzını misliyle aşacağı, insanın doğurganlık potansiyeli denetim altına alınmazsa herkese yetecek besin kalmayacağı gerçeğini açıkça dile getiriyordu.

Malthus'un bu görüşünü reddetmek ve savını çürütmek, modern ruhun saygın, girişken ve özgüvenli sözcülerinin hoşlandığı bir vakit geçirme aracıydı. Gerçekten de Malthus'un "nüfus ilkesi", modernitenin savunduğu her şeye –insanın her derdinin bir çaresi olduğuna, zaman içinde tüm çözümlerin bulunup uygulanacağına, bugüne dek karşılanmayan beşeri taleplerin karşılanacağına, bilimin ve teknolojinin yardımıyla insanın bütün potansiyellerini gerçekleştirebileceğine, "-malı" ile "-dır" arasındaki huzursuz edici aralığın kapanacağı yolundaki kesin inanca– kuşkuyla bakıyordu. O çağda, insan gücünün (esas olarak sanayinin ve ordunun gücünün) artmasıyla insan mutluluğunun artacağına, ulusların

gücünün ve zenginliğinin işçilerin ve askerlerin sayısıyla ölçüldüğüne inanılıyor, uyumlu bir filozof ve devlet adamları korosu da bu inancı her gün biraz daha pekiştiriyordu. Gerçekten de, dünyanın Malthus'un kehanetini dillendirdiği köşelerinde, daha çok sayıda insanın kaynakları azaltacağına dair bir emare yoktu. Tersine, işgücü ve askerî güç ne kadar artarsa o kadar iyiydi ve bu ilke, kaynak kıtlığına en etkili çözüm olarak görülüyordu. Yerkürenin her yanında muazzam genişlikte, neredeyse ıssız ya da çok az insanın yaşadığı bereketli topraklar mevcuttu ve bunlar devasa, çok sayıda işçinin çalıştığı sanayi tesisleri ve güçlü ordular tarafından fethedilmeyi ve sömürgeleştirilmeyi bekliyordu. Büyük güzeldi, büyük kârlıydı. Büyük nüfus büyük güç demekti. Büyük güç büyük toprakların ele geçirilmesi demekti. Büyük topraklar büyük servet demekti. Büyük toprak ve büyük servet çok sayıda insana yer var demekti. QED.*

Ülkelerinin içinde bulunduğu durumla ilgilenenler yeterinden çok doyuracak boğaz olduğunu hatırlatsalar da aldıkları yanıt, paradoksal olmakla birlikte açık ve inandırıcıydı; nüfus fazlalığının ilacı nüfusu daha çok artırmaktı. En çalışkan, dolayısıyla en kalabalık ülkeler, yerkürenin zayıf, muhtaç, iradesiz ya da yoz ve çürümüş sakinlerini bir kenara itip kendi düzenlerini kuracaklardı. O günlerde "aşırı nüfus" deyimi tedavülde olsaydı bir oksimoron olarak kabul edilirdi. *Bizler* asla "çok kalabalık" olmayız – kaygılanmamız gereken şey tersine sayımızın az olmasıdır. Yerel izdiham küresel yöntemlerle giderilebilir. Yerel sorunlar küresel yöntemlerle çözülecektir.

1883 Ticaret Birliği Kongresi'nde konuşmacılardan biri (Saltburn'den Bay Toyne), ülkenin gidişatı üzerine ciddi endişelerini şöyle ifade etmişti:

> Kırsal bölgelerde küçük çiftlikleri büyük işletmelere dönüştürmek, toprakları birleştirmek yönünde bir

* (Lat.) *Quod erat demonstrandum:* Gösterilmek istenen buydu. (Ç.N.)

eğilim oluştu. Küçük çiftlik evleri yıkıldı, arazileri büyük toprak sahiplerinin mülkü oldu. Mevcut arazi sistemi insanları topraklarından koparıp işçi pazarındaki zanaatkârlarla rekabet edecekleri madenlere ve fabrikalara yönlendirdi. Ülkedeki emekçiler bu cendereden acilen kurtulmak istiyordu.[1]

Bu yeni bir şikâyet değildi; ekonomik ilerleme adına gerçekleşen yıkımların çalkantılı tarihinde hep aynı teşhis konulurken suçlular ve kahramanlar değişiyordu sadece. Bu kez, yeni tarım teknolojileriyle topraklarından olan küçük arazi sahipleri işçi pazarının aşırı kalabalıklaşmasından sorumlu tutuluyordu. On yıllar önce, sanayiye makinelerin girmesinin ardından zanaatkâr loncalarının ortadan kalkması, çekilen ıstırapların başlıca nedeni olarak gösterilmişti. On yıllar sonra sıra, tarımsal ilerlemenin kurbanlarının çaresizlikten çalışmaya başladıkları maden ocaklarına ve fabrikalara gelmişti. Her koşulda, işçilerin yaşam koşulları üzerindeki baskıların azalmasının ve hayat standartlarının iyileşmesinin yolu, iş bulma kurumlarının önünde sıraya giren kalabalıkları azaltmaktan geçiyordu. Bu çözüm son derece gerçekçi görünüyor ve ihtiyaç fazlası kitleler süratle eritilebildiği için hiçbir itirazla karşılaşmıyordu. Tarım İşçileri Sendikası'nın efsanevi lideri Joseph Arch'ın 1881 yılında kraliçenin Tarım Komisyonu'na verdiği ifadeden:

Soru: İşçilerin ücretlerini yükseltmek için nasıl bir yol izleyeceksiniz?

Cevap: Piyasadaki işçi sayısını önemli ölçüde azalttık.

Soru: Piyasadaki işçi sayısını nasıl azalttınız?

Cevap: Son sekiz-dokuz yıl içinde 700.000 erkek, kadın ve çocuğun göç etmesini sağladık.

Soru: Bu 700.000 kişi nasıl göç etti, hangi fonların yardımıyla?

Cevap: Kanada'ya gittim, Kanada hükümetiyle bu

insanların kabulü için anlaşmalar yaptım, ticaret fonlarından yararlandık.[2]

İçeride üretilen "sosyal sorunlar"ı nüfusun sorunlu kesimini kitleler halinde yurtdışına yollayarak çözme gayretinin bir nedeni de, kentlerdeki "ıskarta" insan birikiminin patlamaya yol açacağı korkusuydu. Kentlerde meydana gelen dağınık ama dinmek bilmeyen taşkınlıklar yöneticileri göreve çağırıyordu. 1848 Haziran'ından sonra Paris'in kenar mahalleleri asi *sefillerden* temizlenmiş, "ayaktakımı" yığınları deniz ötesine, Cezayir'e gönderilmişti. 1871'de Paris Komünü sonrasında aynı işlem tekrarlandı, ancak bu kez istikamet Yeni Kaledonya idi.[3]

Modern çağ, en başından itibaren büyük göçlerin çağı oldu. Sayısını belki de asla bilemeyeceğimiz kitleler yer değiştirdi, kendilerine yaşam hakkı tanımayan anayurtlarını terk edip daha iyi bir gelecek vaat eden yabancı ülkelere göçtüler. En yaygın ve popüler güzergâhlar zaman içinde değişti, ama genel olarak göçmenler, yerkürenin "gelişmiş" (daha yoğun modernleşmiş) yörelerinden "geri kalmış" (henüz modernleşmenin etkisiyle sosyoekonomik dengesini yitirmemiş) yörelerine doğru ilerlediler.

Deyim yerindeyse yol haritaları, kesin çizgilerle belirlenmişti. Bir yandan, kendi ülkelerinde kazançlı bir iş bulamayan ya da kazanç veya miras yoluyla edindikleri sosyal statüyü devam ettiremeyen ihtiyaç fazlası nüfus, gelişmiş modernleşme süreçlerinin dişlileri arasına sıkışmıştı. Öte yandan ihtiyaç fazlası nüfusu üreten ülkeler, yine hızlı modernleşme sayesinde, henüz modernleşmenin etkisine girmeyen bölgeler üstünde (geçici de olsa) teknolojik ve askerî üstünlük kurmuşlardı. Bu üstünlük, söz konusu bölgeleri "ıssız" olarak nitelemelerine (yerli halkın itilip kakılmaya direndiği ya da yeni yerleşimcileri rahatsız edecek bir güç odağı oluşturdukları durumlarda onları bölgeden tahliye etmelerine), böylece büyük kitlelerin yerleşimi için uygun hale getirmelerine olanak tanıyordu. Bazı (kuşkusuz yetersiz) tahminlere

göre "modern öncesi" bölgelerde yaşayan yerli halkların en az 30-50 milyonu, yani toplam nüfuslarının yaklaşık yüzde 80'i, Avrupalı askerlerin ve tacirlerin ilk kez gelip yerleşmesinden, sayılarının en alt seviyeye indiği 20. yüzyıl başlarına dek yeryüzünden silindi.[4] Çoğu katledildi, daha fazlası istilacıların getirdiği hastalıklarla telef oldu, kalanlar atalarının yüzyıllarca hayatta kalmasını sağlayan geleneklerini terk ettikten sonra tarih sahnesinden çekildi. Charles Darwin'in Avrupa liderliğindeki "barbarlara medeniyet götürme" projesi üzerine söylediği gibi, "Avrupalıların ayak bastığı her yerde ölüm yerli halkları izliyor"du.[5]

Avrupa'nın ihtiyaç fazlası nüfusuna yer açmak için yerli halkların yok edilişi (başka deyişle bu bölgelerin ekonomik ilerlemenin yarattığı atık insan nüfusunu barındıracak atık boşaltma alanlarına dönüştürülmesi), ironik biçimde, ihtiyaç fazlası Avrupalıları "ekonomik göçmen" olarak yeniden dönüşüme sokmayı amaçlayan aynı ilerleme ideolojisi adına gerçekleştirilmiş bir girişimdi. Böylece, sözgelimi Theodore Roosevelt, Amerikan yerlilerinin yok edilmesini medenileşme davasına özverili bir katkı olarak takdim edebiliyordu: "Yerleşimciler ve öncüler temelde adaletin yanındaydılar; bu koca kıta kirli pasaklı vahşilerin av sahası olarak bırakılamazdı."[6] Arjantin tarihinin, yanıltıcı bir ifadeyle "Çölün Fethi" olarak anılan ama esasen pampaların yerli nüfustan arındırılarak "etnik temizlik" yapılmasını hedefleyen kanlı yıllarının komutanı General Roca, yurttaşlarına, kendilerine saygıları varsa "zenginliklerimizi yok eden, kanun hâkimiyeti, ilerleme ve güvenliğimiz adına Cumhuriyet'in en zengin ve bereketli topraklarını zapt etmemizi engelleyen bu bir avuç vahşiyi, ikna yoluyla ya da zorla en kısa zamanda saf dışı etmeye"[7] mecbur olduğunu açıklıyordu.

O günlerden bu yana çok zaman geçti ama bakış açıları, beklentiler ve beklentileri dillendirirken kullanılan sözcükler değişmedi. 2003'te İsrail hükümeti yeni Yahudi göçmenlere yer açmak amacıyla Necef Çölü'nü Bedevilerden temizlemeye karar verdi.[8] Beş yıl önce de Ariel Sharon (zama-

nın içişleri bakanı), kuzeydeki kalabalık şehirlerin yükünü azaltacak boş arazilere duyulan ihtiyacı hissetmiş gibi, bölgede Bedevi kalmadığını ilan etmişti. Sharon'a göre Necef Çölü'nde "birkaç keçi ve koyun"dan başka canlı yoktu. Daha sonra olanlar Sharon'un söylediklerini destekler mahiyetteydi: 140.000 Necef Bedevisi'nin yaklaşık yarısı "şehir mezbeleliklerinden biraz daha iyi" koşullardaki "onaylı köyler"de ve "gelişim kasabaları"nda iskân edildi. Yahudi Ajansı'nın mali işler sorumlusu Shai Hermesh, kurumu adına şu görüşü öne sürüyordu: "Bedevilerin sorunu gelenekle medeniyet arasına sıkışmaktan kurtulamamalarıdır [...] Annelerinin ve büyükannelerinin koyunlarla birlikte yaşamak istediğini söylüyorlar." Fakat Hermesh medeniyet projesinin geleceği konusunda iyimserdi; ilerdeki Yahudi nesilleri için Necef'e ihtiyacımız var, diyordu. Necef'te "birkaç kuruşa arazi sahibi olabileceksiniz."

"Nüfus fazlası" sigorta uzmanlarının bir kurgusudur. Ekonominin tıkırında gitmesini zora sokan, düzgün işleyişin ölçüldüğü ve değerlendirildiği endekslerin değil yükselmesini, aynı düzeyde kalmasını bile zorlaştıran bir grup insanın kod adıdır. Bu insanların sayısı sürekli çoğalır, giderler durmadan artarken gelirler aynı kalır. Üretim toplumunda, mevcut ve müstakbel talepleri karşılayacak tüm ürünler, bu insanların emeğine ihtiyaç duyulmadan, onlara iş verilmeden, çok daha hızlı, kârlı ve "ekonomik" yollarla üretilebilir. Tüketiciler toplumunda bu insanlar "kusurlu tüketici"dir – hem tüketici pazarının büyümesini sağlayacak paradan yoksundurlar hem de kâra odaklı tüketici sanayisinin karşılayamayacağı, "sömüremeyeceği" başka türden bir talep oluştururlar. Tüketiciler tüketim toplumunun temel değeridir; kusurlu tüketiciler ise en can sıkıcı ve masraflı engellerden biridir.

"Nüfus fazlası" atık insanların bir başka çeşididir. "Yaşamaya değmeyen" hayatlar süren *homo sacre*'lerden, düzen inşası tasarımlarının kurbanlarından farklı olarak bunlar, egemen gücün iradesiyle hukuktan muaf olan "meşru hedef-

ler" değildir. Ekonomik ilerlemenin hesaplanmamış, öngörülmemiş "yan hasarları"dır. Ekonomik ilerlemenin (modernleşmenin ana montaj/söküm hattının) ilerleyen safhalarında, "hayatını kazanma"nın mevcut biçimleri birbiri ardına yapısökümüne uğrayıp bileşenlerinden yeni biçimler üretilir ("geri dönüşüm"). Bu süreçte, bazı bileşenler tamir edilemeyecek şekilde bozulur, söküm safhasını atlatabilenlerden sadece küçük bir gruba mekanizmayı çalıştırmak, yeni ve gelişmiş sistemi oturtmak için ihtiyaç duyulur.

Düzen inşasındaki meşru hedef oluşturma stratejisinden farklı olarak, ekonomik ilerlemede kimse yan hasarları hesaba katmaz, lanetlileri kurtulanlardan ayıran çizgiyi önceden belirlemez. Sorumluluk alan, komutları veren kimse yoktur. John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'nin kahramanı bu gerçeği acıyla öğrenecektir; artık "ekonomik açıdan sürdürülebilir" olmayan çiftliğini savunmak için eline silah alıp savaşmak ister ama karşısında, içine düştüğü durumun sorumlusu olan tek kişi bile bulamaz. Ekonomik ilerlemenin kenar oyuncusu olan atık insanların ortaya çıkışı, tümüyle teknik, gayrişahsi bir olgudur. Bu dramın başlıca aktörleri, yani "ticari koşullar", "pazar talepleri", "rekabet baskısı", "verimlilik" ya da "iş performansı", bir adları ve adresleri olan gerçek insanlarla her türlü bağlantıyı görmezden gelmeye, onların niyetlerini, iradelerini, aldıkları kararları gizlemeye ya da yadsımaya yarayan tanımlamalardır.

Dışlanmanın nedenleri farklı olabilir, ama dışlananların duyguları aynıdır. Sosyal konumlarını kaybederek özgüvenlerini, özsaygılarını yitiren, kendilerini hayatta kalmak gibi ürkütücü bir mücadele içinde bulan bu insanların, bir komployа mı kurban gittikleri, çektikleri acının alın yazısı mı olduğu gibi ince ayrıntıları düşünmeleri için bir nedenleri yoktur. Reddedilme duygusu yaşamaları, kızgın ve öfkeli olmaları, kin duymaları son derece anlaşılır bir şey – ne ki direnmenin boşuna olduğunu deneyerek öğrendikleri ve kendilerini ötekilerden aşağı gördükleri için bu duygularını eyleme dönüştüremezler. İster resmen işten çıkarılsınlar, ister bu

karar gizlice açıklansın, artık fuzuli, lüzumsuz, ihtiyaç duyulmayan ve istenmeyenler kategorisindedirler; gösterecekleri tepkiler (eğer tepki gösterirlerse) haksız yere itiraz ettiklerinin kanıtı gibi algılanır.

"İhtiyaç fazlası" ya da "marjinal" insanların durumunu ufuk açıcı bir bakışla anlatan Polonyalı büyük bilimadamı Stefan Czarnowski, bu insanlar için "tanımlanmış bir sosyal statüleri olmayan, maddi ve entelektüel üretim açısından ihtiyaç dışı kabul edilen, kendilerini de öyle gören "değer kaybetmiş bireyler" diyor. "Örgütlü toplum" onlara "bedavacı, davetsiz misafir muamelesi yapar, çoğu kez onları her türlü kötülüğün, entrikanın kaynağı, suçun kıyısında dolaşan, sosyal dokuyu sömüren kimseler olarak görür, en azından tembelliğe kılıf uydurmakla suçlar."[9]

İhtiyaç fazlası insanlar her koşulda kaybeden konumundadır. Zamanın ruhuna ayak uydurup revaçta olan hayat biçimlerine uyum sağlasalar, derhal küstahlıkla, sahtekârlıkla, hak etmedikleri bir refaha kavuşmakla, hatta suç işlemekle suçlanırlar. Varsılların değer verdiği ama yoksulları perişan eden yol ve yöntemleri açıkça reddeder, saygı göstermezlerse bu da "kamuoyu"nun (daha doğrusu, halkın seçtiği ya da kerameti kendinden menkul yöneticinin) "başından beri söylediği"nin –ihtiyaç fazlalarının sadece yabancı bir doku değil, toplum sağlığını tehdit eden kanserli bir hücre, "yaşam biçimimiz"in ve "savunduğumuz her şey"in yeminli düşmanı olduklarının– kanıtı olarak algılanır.

Deyimin ilk kullanıldığı tarihten yüz otuz yıl sonra (tam olarak 22 Ocak 2003'te) Altavista "nüfus fazlası" için 70.384, Google (0,15 saniyede) "yaklaşık 118.000", Lycos 336.678 ve Alltheweb 337.134 web sitesinin adını veriyordu. Bu rakamlar çok da büyük görünmüyor, özellikle atık sözcüğü yazıldığında milyonlarca web sitesiyle karşılaşıldığı göz önüne alındığında. Ama zaten nüfus fazlası, teknik açıdan, atığın üretimine ve tasfiyesine odaklanmış küresel uygarlığın yan etkilerinden sadece biridir.

"Artık emeklerine ihtiyaç duyulmayan, lüzumsuz bireyler, küreselleşmenin doğrudan bir sonucu," diyor Hauke Brunkhorst. "Nüfus fazlası"nın küresel versiyonunun, hızla yükselen eşitsizliği gidermenin yöntemini "ihtiyaç fazlası kitleleri" sosyal iletişim ağlarından dışlamak gibi ilginç bir yolla bulduğunu ekliyor. "Hindistan'da, Brezilya'da ya da Afrika'da hatta New York ve Paris'in pek çok beldesinde, sistem dışına atılanların ötekilerle iletişimi kısa sürede kesilir. Sesleri duyulmaz olur, bir anda ortada kalırlar."[10]

Nüfusbilimciler, ileriye dönük güvenilir tahminler yapmaya çalışırken kullandıkları değişkenlerin sayısını asgaride tutmayı yeğlerler. Doğum ve ölüm oranlarındaki son eğilimleri göz önüne almaları gerekir, oysa bu rakamlar beklenmedik bir gelişmeyle değişebilir. Bu bakımdan demografik tahminler geleceği haber vermekten çok dönemin zihinsel iklimini yansıtır. Bilimsel tahminden beklenen standartlardan uzaktır, daha ziyade bir kehaneti andırır. Nüfusbilimcilerin tahminlerindeki belirsizlik bir dereceye kadar mazur görülebilir. Mevcut veriler ne denli titizlikle toplansa, dikkatle değerlendirilse de, "geleceğin tarihi" bilimsel çalışmalarla, en ileri bilimsel tahmin yöntemleriyle bile keşfedilemez. Kurumsal rutinlerin eksikliğiyle malul günümüz dünyasında nüfusbilim, ne yönde ilerleyeceği ve etkilerinin ne olacağı hâlâ tam olarak açıklığa kavuşmayan *in statu nascendi** sosyokültürel dönüşümleri kendi başına öngöremez. Özellikle "ıskarta" tanımına giren sosyal oluşumları ve geleceğin atık insan tasfiyesi mekanizmalarını tahmin etmekte zorlanırız. Demografik tahminler bu durum göz önüne alınarak okunmalı, bir süre sonra vazgeçilecek, sahiplenilmeyecek, unutulacak, yerini başka kaygılara bırakacak günümüze ait endişeler olarak yorumlanmalıdır.

Dünya Politika Enstitüsü'nün 5 Eylül 2002 tarihli raporuna göre halen 6,2 milyar olan dünya nüfusu her yıl yakla-

* (Lat.) Oluşum halindeki. (Ç.N.)

şık 77 milyon artmakta, ancak bu büyüme ülkelere göre büyük farklılıklar gösteriyor. "Kalkınmış ülkeler"de (yani Batı'nın zengin ülkelerinin oluşturduğu blok ile diğer bölgelerin hızla "Batılılaşan" nişlerinde) doğum oranları şimdiden kritik eşik sayılan ve yenilenme seviyesini oluşturan kadın başına 2,1 oranının altına düşmüş durumda. Fakat "kalkınmakta olan" ülkelerin halihazırda 5 milyarı aşan nüfusunun, 2050 yılında 8,2 milyara ulaşması bekleniyor. Afganistan ve Angola gibi en yoksul ülkeler en hızlı çoğalanlar arasında ve bugün 660 milyon olan nüfuslarının 1,8 milyara yükseleceği tahmin ediliyor.

"Nüfus fazlalığı"nın yol açacağı sorunları, onları açığa çıkarmaktan çok gizleyen rakamsal verilerin ötesinde, sosyokültürel gerçekler üzerinden anlamak istiyorsak, "nüfus patlaması"nın beklendiği yörelerin çoğunun yerkürenin nüfus yoğunluğu en az bölgeleri olduğu tespitiyle başlamalıyız. Sözgelimi Afrika'da mil kare başına 55 kişi yaşarken, Rusya'nın stepleri ve Sibirya'nın donmuş toprakları da dahil olmak üzere Avrupa'nın tümü, mil kare başına 261 kişiye ev sahipliği yapıyor. Bu oran Japonya'da 857, Hollanda'da 1.100, Tayvan'da 1.604, Hong Kong'da 14.218 kişi. *Forbes* dergisinin genel yayın yönetmeninin belirttiği gibi, Çin ve Hindistan'ın tüm nüfusu ABD'ye göç etse, oluşacak nüfus yoğunluğu İngiltere, Hollanda ya da Belçika'dakinden fazla olmayacak. Ama pek az kimse Hollanda'yı "aşırı nüfus"lu bir ülke olarak görürken Afrika veya ("Pasifik Kaplanları" hariç) Asya'nın büyük bölümüne ilişkin uyarıların ardı kesilmez.

Nüfus eğilimlerini inceleyen analistler bu paradoksu, yerleşim bölgelerindeki yoğunlukla aşırı nüfus arasında çok az bağlantı olmasıyla açıklarlar: Aşırı nüfus, belirli bir ülkenin sahip olduğu kaynaklarla hayatını sürdüren insan sayısı ve yerel çevrenin insan yaşamını destekleme kapasitesi göz önüne alınarak hesaplanır. Ne ki, Paul ve Ann Ehrlich'in işaret ettikleri gibi, Hollanda rekor seviyedeki nüfus yoğunluğunu desteklemesini, öteki ülkelerin bunu yapamamalarına borçludur. Mesela 1984-1986 arasında Hollanda yaklaşık 4 milyon ton

hububat, 130.000 ton yağ, 480.000 ton bezelye, fasulye ve mercimek ithal etti. Bunların tümü küresel emtia borsalarında görece ucuz fiyatlara satılmış, bu da Hollanda'nın süt ve kasaplık et gibi, yüksek fiyatlı ihraç malları üretmesini sağlamıştır. Zengin ülkeler "yüksek entropi merkezleri" oldukları için, dünyanın geri kalanındaki kaynakları, özellikle enerji kaynaklarını ülkelerine çekebildikleri, karşılığında dünyadaki enerjinin büyük bölümünü tüketen, yok eden sanayi ürünlerini ve onların kirli, zehirli atıklarını ihraç ettikleri için yüksek nüfus yoğunluğunu kaldırabilecek güçtedir. Zengin ülkelerin (dünya ölçeğinde) görece az olan nüfusu, halihazırda toplam enerji kullanımının üçte ikisini tüketmektedir. 5-13 Eylül 1994'te Kahire'de toplanan Enternasyonal Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda "Çok Fazla Zengin Var" gibi çarpıcı bir başlıkla yaptığı konuşmada, Paul Ehrlich kendisinin ve Ann Ehrlich'in çalışmalarını şöyle özetliyordu:

> Yeryüzünün hayat destek sistemi üzerinde insanın etkisi sadece gezegende yaşamakta olan insan sayısıyla ölçülemez. İnsanların davranışları da bu etkiyi belirler. Bu göz önüne alındığında, bambaşka bir tabloyla karşılaşıyoruz: Nüfus sorununun ana kaynağı zengin ülkelerdir. Gerçekten de çok fazla zengin var.

Ehrlich'ler bildiğimiz ve bilmediğimiz günahlarımızı ortadan kaldırdığı, içimizi rahatlattığı için pek sevdiğimiz tabloyu tersine çeviren tuhaf bir soru soruyorlar. Yeryüzünün "asalakları", "leş yiyicileri", "bedavacıları" aslında bizler, gezegenin kaynaklarını hesapsızca tüketen zenginler değil miyiz? Gezegendeki "nüfus fazlalığı"ndan sorumlu tuttuğumuz "yüksek" doğum oranlarının asıl sebebi, siyasi sözcülerin "pazarlık söz konusu bile olamaz" dedikleri, kanlarının son damlasına kadar savunmaya yemin ettikleri "şanlı hayat tarzımız" değil mi?

Fazla söze gerek olmayan nedenlerle bu, kolay sindirilecek bir görüş değil. En azından günümüzdeki biçimiyle, "nü-

fus fazlalığı"na ilişkin endişelerin "bize" değil "onlara" odaklanmasının doğamızdan kaynaklandığı söylenebilir. Bu alışkanlığın gizemli bir tarafı yok. Sonuç olarak, "kullanışlı ürün"ü "atık"tan ayıran büyük tasarım, "nesnel durum"u değil, tasarımcının tercihini yansıtır. Tasarımcının standartlarıyla ölçüldüğünde (ki başka standarda izin verilmez) doğurganlık israfını "onlar" yapmaktadır çünkü bu doğurganlık *onların* yerel "yaşam destek sistemi" üzerinde haddinden fazla, dayanılmaz bir baskı oluşturmaktadır. Oysa bizler, enerji kaynaklarının, *bizim* iştahı gittikçe kabaran, açgözlü yaşam biçimimizi desteklemesini tercih ederiz. Bu yüzden "onlar"ın gezegenimizi aşırı kalabalıklaştırdığını öne süreriz.

Zengin dünyanın kurduğu ve fon sağladığı çok bilmiş kurumların çoğu gibi, Dünya Politika Enstitüsü'nün de "onların" doğum oranlarının düşürülmesinin, dünya ölçeğinde "nüfus fazlası" sorununun çözüme kavuşturulması için hayati önemde olduğunu açıklamasına şaşmamalı. Bu şekilde formülleştirildiğinde bütün iş, "onlar" hedef alındığı için daha basit ve dolambaçsız olan bir ameliyenin hızla uygulanmasına kalır. İhtiyaç duyulan tek şey, her şeye kadir bilim ve sanayimiz sayesinde rahatlıkla geliştirebileceğimiz ve (maliyetini karşılayabiliyorsak) severek uygulayacağımız teknolojidir. Böylece, Dünya Politika Enstitüsü'nden "etkili doğum kontrolü araçlarının anahtar rolü oynadığını" öğreniyoruz. Ne ki, oldukça durgun olan tüketici piyasasının canlandırılması (başka deyişle "kadınların eğitim ve iş seviyelerini yükseltmek" gibi bir sloganla gizlenen, prezervatif tüketicilerinin sayısının artırılması), bu metanın talep edilmesi ve satın alınması için elzem.

Daha önce sözünü ettiğimiz Kahire konferansında, "onlar"ın yani "kalkınmakta olan ülkeler"in maliyetin üçte ikisini, "bağışçı" (metindeki tanımıyla!) ülkelerin ise üçte birini karşılayacağı yirmi yıllık bir "nüfus ve sağlık programı"nın hayata geçirilmesi kararı alındı. Ne ki, "onlar" yükümlülüklerini büyük ölçüde yerine getirdikleri halde, bizler, yani "bağışçı"lar, müşterek olması planlanan projedeki sorumlu-

luğumuzu ilaçların sevkiyle sınırlı tuttuk. Dünya Politika Enstitüsü'ne göre bu konudaki gevşekliğimiz yüzünden 1994 ile 2000 yılları arasında 122 milyon kadın hamile kaldı. Bu esnada beklenmeyen bir müttefik, AIDS hastalığı, "onlar"ın azgın doğurganlığıyla savaşta imdada yetişti. Sözgelimi Botswana'da, aynı dönemde yaşam beklentisi 70 yıldan 36'ya geriledi ve 2015 için nüfus tahmini yüzde 28 azaldı. İlaç şirketlerimizin salgın hastalıklarla savaşa mühimmat tedarik etmekte çok hevesli olmamalarının nedeni sadece açgözlülükleri ve kendilerine biçtikleri "entelektüel mülkiyet hakları"nın koruyuculuğu görevi miydi?

Bizi endişelendiren şey her zaman *onların* aşırı çoğalması olmuştur. Zengin ülkelerde yaşayan bizlerse doğum oranlarının düşmesinden ve bunun yol açacağı sorunlardan, nüfusun yaşlanmasından kaygı duyarız. "Hayat tarzımız"ı sürdürmemizi sağlayacak kadar nüfusa sahip olacak mıyız? "Hayat tarzımız"ın günbegün ürettiği çöpleri kaldıracak yeterli sayıda çöpçü, temizlikçi ya da –Richard Rorty'nin belirttiği gibi– bizler "masalarımızda oturup klavyemizin tuşlarına basarken" aldığımız ücretin onda birine "tuvaletlerimizi temizleyip ellerini kirleten" kâfi miktarda insan olacak mı?[11] "Nüfus fazlalığı"na karşı savaşın bu öteki, daha itici yüzü –sırf "hayat tarzımız"ı sürdürmek için "onlar"ı dışarıdan ithal etmek zorunda olmamız– zenginlerin dünyasına kâbus gibi çöken bir gerçekliktir.

Atık insanlar, özellikle de zengin ülkelere kapağı atmayı başaranlar yeniden dönüşüme sokulmasaydı, büyük şirketlerin korunaklı yönetim binalarından ve can sıkıntısının koridorlara sızdığı akademik salonlardan başka her yerde duyulan korku bu denli ağır hissedilmeyecekti.

Arasöz: *İnsan gücünün doğası üzerine* Geçen yüzyılın büyük Rus filozoflarından Mihail Bahtin, dünyevi, insani gücün gizemini çözmeye giriştiğinde, işe "kozmik korku"nun tanımını yaparak başlamıştı. "Kozmik korku" evrenin dünya dışı, beşeriyet dışı ihtişamının uyandırdığı son derece insani bir duygu, insan yapısı gücü

önceleyen, onun temeli, ilk örneği ve esin kaynağı olan bir korkudur. Bahtin'in deyişiyle *kozmik* korku:

> yıldızlarla dolu gökyüzü, dağların muazzam kütlesi ve denizler gibi sonsuz büyüklüğü ve sonsuz gücü çağrıştıran şeyler, evrendeki olaylar ve doğal felaketler [karşısında duyulan kaygıdır] [...] Kozmik korku (maddi büyüklüğün ve tanımlanamazlığın gücünden duyulan korku olduğu için) esas olarak, bildiğimiz anlamda mistik bir duygu değildir.[12]

Kozmik korkunun temelinde, "yıldızlarla dolu gökyüzü" ya da "dağların muazzam kütlesi" ile kıyaslandığında daha da çarpıcı bir manzara oluşturan yumuşak ve narin bedeniyle insanın âcizliği, kırılganlığı, evrenin sonsuz büyüklüğü karşısında korkudan benzi atan ölümlü bir varlık, bir hiç olduğu ve evrene ihtişamını veren o muazzam gücü kavramasının mümkün olmadığı bilinci yatar. Evren insanın idrak edemeyeceği kadar büyüktür. Gayesi, amacı bilinemez, bir sonraki adımının ne olacağı kestirilemez. Eylemlerinde bir mantık ya da plan varsa, bu da insanın kavrama gücünün dışındadır. Böylece "kozmik korku", bilinmeyen karşısındaki panik, *belirsizlikten* duyulan dehşettir.

Kırılganlık ve belirsizlik, insan gücünden kaynaklanan, insan işi ve insanın dayattığı korkunun yani "resmî korku"nun temelini oluşturan iki insanlık durumudur. Bu "resmî korku", insan dışı gücün "kozmik korku" olarak yansıyan (daha doğrusu "kozmik korku"dan türeyen) örüntüsüyle şekillenmiştir.

Bahtin, tüm dinî sistemlerin kozmik korkuyu araçsallaştırdığını öne sürer. Evrenin ve tüm canlıların yegâne hâkimi olan Tanrı'nın imgesi, akıl sır ermeyen, asla yok olmayan belirsizlik karşısındaki kırılganlığımızın getirdiği, bizi iliklerimize dek titreten korku duygusuyla yontulmuştur. Böylece din etkili bir aracı olarak kendini meşru kılar; kaderin rasgele sillelerini savuşturacak tek mercidir ve bu yetkesiyle âcizler, korku ve dehşet içindekiler adına arabuluculuk rolünü üstlenir. Güvenlik vaat ederek insan ruhu üzerinde güç kurar. Ama bunu yapabilmek için, önce Tanrı'yı evreni kapsayacak şekilde yeniden oluşturmalı – onu konuşmaya zorlamalıydı.

Özgün, kendiliğinden biçimiyle kozmik ilkörnek, *isimsiz* ve *hissiz* bir güçten duyulan korkudur. Evren korkutucudur, ama konuşmaz, hiçbir şey talep etmez. Nasıl davranılması gerektiğini söylemez. Korkmuş, âciz insanların ne yaptığı ya da yapmadığı umurunda değildir. Yıldızlı gökyüzüne, dağlara, denizlere konuşmanın anlamı yoktur. Duymazlar, duysalardı da bırakın cevap vermeyi, dinlemezlerdi bile. Günahlarımızı affetmelerini, iyilik etmelerini istemek anlamsızdır. Bize aldırmazlar. Ayrıca, o muazzam güçlerine karşın, isteselerdi de tövbekârların dileklerini yerine getiremezlerdi; gözleri, kulakları ve kalpleri olmadığı gibi, seçme, iyiyi kötüden ayırma, kendi iradeleriyle hareket etme, cereyan eden olayları hızlandırma, yavaşlatma, durdurma ya da tersine çevirme yetisinden de yoksundurlar. Hareketleri yalnızca âciz insanlar için değil, kendileri için de anlaşılmazdır. İncil'in Tanrı'sının Musa ile konuşmasının başında dediği gibi onlar, "her neyse odur" ama onlar bunu söyleyemezler; dolayısıyla onlardan bir şey istenemez.

Korkutucu evren, kelam ile birlikte korkutucu Tanrı'ya dönüştü (Yuhanna'nın İncil'inde söylenenler doğru çıktı). Burada kayda değer bir nokta, bu muazzam dönüşümün (evrenin Tanrı'ya dönüşmesi) korku içindeki insanoğlunu Tanrı buyruklarının kölesi olarak yeniden yaratmasına rağmen, bir yandan da dolaylı olarak insanın güçsüzleşmesine yol açmasıydı. Bundan böyle insan uysal, itaatkâr ve teslimiyetçi olacaktı – ama bir yandan da, en azından ilke olarak, başına gelebilecek amansız felaketlerden yakayı sıyırmak için bir şeyler yapabilecekti. Gündüzlerini rıza ve kabullenişle geçirmesinin karşılığında gecenin kâbuslarından kurtulacaktı.

"Ve vaki oldu ki [...] gök gürlemeleri ve şimşekler ve dağın üzerinde koyu bir bulut [...] ve çok kuvvetli bir boru sesi oldu [...] ve ordugâhta olan bütün kavm titredi." Ama tüm bu kıyamet ve kargaşa arasında Tanrı'nın sesi duyulur: "Ve şimdi, eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksanız, bana bütün kavmlardan has kavm olacaksınız." "Ve bütün kavm birlikte cevap verip dediler: Rabbin bütün söylediklerini yapacağız" (Çıkış, 19). Tanrı bu koşulsuz itaatten hoşnut olmuş olmalı ki, onları "süt ve bal akan diyar"a göndermeye söz verir (Çıkış, 33).

Bu, Bahtin'in iddia ettiği gibi, kozmik korkunun "resmî" korkuya dönüştürülüp yeniden tedavüle sokulmasının hikâyesiyse, sorunlu ya da eksik bir hikâye olduğu açıktır. Sina Dağı'ndaki ünlü buluşmanın ardından bir dizi kanunla insanlara (Tanrı ne diyorsa yapacaklarına dair boş kâğıda imzalarını attıktan sonra ayrıntılı olarak bildirilen) çeşitli yasaklar geldiğini anlatır bu hikâye. Ama aynı zamanda, çok fazla kelimeyle olmasa da, –bundan böyle "resmî" korkunun kaynağı olan– Tanrı'nın o andan itibaren sözleşmenin tarafı olarak, kullarının itaatiyle bağıtlandığını da anlatır. Tanrı kullarının aklını ve iradesini teslim almıştı ama kendini de onlara teslim etti! İnsanlar artık uysal olmak gibi basit bir tedbirle Tanrı'nın koruyuculuğunu talep edebileceklerdi. Böylece insanlar zayıflıklarına, kırılganlıklarına karşı onları koruyacak hazır bir ilaç, belirsizlik cinini kovacak mükemmel bir araç elde etmişlerdi. Emri harfiyen uyguladıklarında zayıflıklarını yenecek, belirsizlikten rahatsız olmayacaklardı. Ama zayıflık ve belirsizlik olmayınca korku ortadan kalkar; korku yoksa güç de yoktur.

Böylece, "kozmik" örüntünün uyandırdığı dehşet hissine denk bir "resmî" korkuya meşruiyet kazandırmak için Çıkış hikâyesini başka bir öyküyle tamamlamak gerekiyordu. Eyüp'ün Kitabı böyle ortaya çıktı. Bu kitap, Sina Dağı'ndaki sözleşmeyi tek yanlı feshederek yükümlülüğü taraflardan yalnızca birine verdi.

Bir *Rechtstaat** olan modern devletin vatandaşları için Eyüp'ün hikâyesi anlaşılmaz bir hikâyeydi; hayatın doğal akışı ve mantığı olduğuna inandırıldıkları şeyin ruhuna ters düşüyordu. Felsefeciler açısından Eyüp'ün Kitabı bitmek bilmeyen ve devası olmayan bir baş ağrısıydı; "tarih" denen kaotik olaylar akışını anlamlandırma, bir mantık ve uyum bulma umudunu yerle bir ediyordu. İlahiyatçılar nesiller boyunca bu gizemi çözmek için büyük gayret gösterdiler: tüm modern insanlar (ve Çıkış Kitabı'nın mesajını ezberleyen herkes) gibi, kural ve kaide bulmaları öğretilmişti onlara, ama Eyüp'ün hikâyesinden çıkarılacak ders, kuralların ve kaidelerin boşunalığı, daha doğrusu, mutlak gücün hiçbir kural ve kaideye uy-

* (Alm.) Anayasa devleti, yasalarla bağlı olan devlet. (Ç.N.)

madığıydı. Eyüp'ün Kitabı, çok sonraları Carl Schmitt'in söyleyeceği şu sözü haklı çıkarır: "Hükümdar, istisna yapma gücünü elinde bulundurandır."

Eyüp'ün Kitabı'nın açığa çıkardığı şey, Tanrı'nın kullarına hiçbir borcu olmadığı, eylemlerinden ötürü hesap vermeyeceğidir. Tanrı'nın kadir-i mutlaklığı, ne dilerse onu yapma, mucizeler gerçekleştirme, ölümlü varlıkların gereksinimlerine aldırmama ve bunu onlara kabul ettirme gücünü içerir. Tanrı kendi iradesiyle darbesini indirir ve eğer bunu yapmıyorsa, bu da kendi (hamiyetli, iyicil, merhametli, cömert) iradesi sayesindedir. (Buyruklarını harfiyen yerine getiren inançlılar ve ezilenler de dahil) insanların herhangi bir yoldan Tanrı'nın edimlerine yön verebilecekleri düşüncesi, dine hürmetsizlik, hatta sapkınlıktır.

Yerini aldığı duygusuz evrenin *aksine*, Tanrı konuşur ve emirler verir. Ne var ki, emir verme kabiliyeti, bir sınırlamayı da beraberinde getirmiştir: Madem konuşmaktadır, o halde duymalı ve dinlemelidir de... Tanrı insanların düşüncelerini ve isteklerini işitebilir, emirlerinin yerine getirilip getirilmediğini anlayabilir, böylece haylazlık yapanları cezalandırabilir. Hissiz ve dilsiz evrenin aksine, Tanrı âciz insanoğlunun düşüncelerine ve eylemlerine *kayıtsız* değildir. Ama *tıpkı* yerini aldığı evren gibi, insanların düşünceleri ve eylemleri O'nu bağlamaz. *İstisnalar yapabilir* – tutarlılığın ve evrenselliğin mantığı da ilahî yetkenin bu gücünden muaf değildir. İstisna gücü, Tanrı'nın mutlak gücünün ve insanın süregiden, çaresi olmayan korkusunun temelini oluşturur. İstisna gücü sayesinde insanlar, Yasa öncesi zamanlarda olduğu gibi, acz ve belirsizlik içindedir.

İnsani güç böyle bir şeyse (ki böyledir) ve güç muhtaç olduğu disiplini böyle sağlıyorsa (ki böyle sağlar), o halde "resmî korku"nun *üretimi* gücün etkili olabilmesi için hayati önemdedir. Kozmik korkuda insanın aracılık yapmasına gerek yoktur; resmî korku ise, tüm hileli işlerde olduğu gibi, insana ihtiyaç duyar. Resmî korku ancak *insan marifetiyle yaratılabilir.* Dünyevi güçler korkunun pençesine düşmüş insanların –bunu yaptıklarına inandırmak için her yola başvursalar da– imdadına koşmazlar. Dünyevi güçler, tüketim pazarına sunulan her yenilik gibi, kendi talebini yaratmalıdır. Kabul

görmeleri, kitlelerin kendilerini güvensiz, kırılgan hissetmelerini *sağlamalarına* ve bu duyguyu *sürdürmelerine* bağlıdır.

Bu hissi sağlar ve bu duyguyu sürdürürler. Siegfried Kracauer, Franz Kafka'nın, güvenlik saplantısıyla tüm hayatını yeraltındaki korunağını tasarlamak, kazmak ve kusursuz hale getirmekle geçiren isimsiz bir hayvanı anlattığı alegorik öyküsünün[13] anafikrini irdelerken şunu öne sürer:

> [insan topluluklarında] nesiller boyu inşa edilen binalar uğursuzdur çünkü insanın elde edemeyeceği bir güvenliği sağlamaları beklenir. Tasarım kusursuzlaştıkça nefes almak zorlaşır; tüm gedikler kapatıldığında, yapının bir zindana dönüşmesi kaçınılmaz olur.
>
> Bu korku bir yandan da maddi varoluşun doğasındaki kaygıları yok etme arzusu taşıdığından, sığınak kendini aldatmaktan başka şey değildir.[14]

Ve şöyle bitirir: "Varoluşsal kaygılarla alınan önlemlerin kendisi varoluşa tehdit oluşturur." Kafka'nın psikanalizini yaptığı gizemli köstebeğin öyküsünde olduğu gibi "varoluşun doğasındaki güvensizlik"ten beslenen dünyevi güçler önce tehdit imal etmek için çaba sarf eder, daha sonra tehdide uğrayanları koruyacaklarına söz verirler – çabalarında ne denli yaratıcı olurlarsa, tehdide uğrayanların korunma talebi o denli artacaktır.

Herkes her an yarın sabah ne olacağından, başına neler geleceğinden emin değilse, değil büyük felaketler atlatmak, salt hayatta kalmak ve güvenliğini sağlamak bile istisnai bir durum, hatta insanüstü öngörü, zekâ ve eylem kabiliyeti gerektiren bir mucize gibi görünür. Rasgele gelen darbeleri *savuşturmak* bir muafiyet, sıradışı bir armağan, bir lütuf, acil önlemlerin, ihtiyatlı davranmanın, olağanüstü çabanın, zekice alınmış tedbirlerin etkinliğinin ve haklılığının kanıtıymış izlenimi verir.

İnsanın kırılganlığı ve belirsizliği siyasi gücün varlık nedenidir ve siyasi güç, kendisine duyulan itimadı sürekli yeniden kazanmak zorundadır.

Ortalama bir modern toplumda, kişisel hedeflerin piyasanın

etkilerine maruz kalmasıyla, varoluşun zafiyetleri ve güvensizliği daha güçlü hissedilir, hayatın amaçlarına daha katı ve iflah olmaz bir belirsizlik içinde ulaşılmaya çalışılır. Siyasi gücün, piyasa özgürlüklerinin yasal koşullarını yaratmak, denetlemek ve korumak dışında, "resmî korku"yu üretmeye ve takviye etmeye ihtiyacı yoktur. Yurttaşlarından disiplin ve yasalara hürmet talep ederken meşruiyetini, onların zaten mevcut olan zayıflıklarını ve belirsizliklerini azaltma vaadinden alır. Buna göre siyasi güç piyasa güçlerinin serbestiyetinden kaynaklanan hasarları en aza indirecek, ağır darbeler karşısında zayıflara kalkan olacak, kararsızları serbest rekabetin doğasındaki risklere karşı koruyacaktır. Bu tür bir meşruiyet, modern devletin kendini tanımlarken kullandığı "refah devleti" tabirinde nihai ifadesini buldu.

"Refah devleti" fikri (Robert Castel'in tanımlamasıyla "sosyal devlet"[15] – bireylere ve topluma tehdit oluşturan sosyal olguları etkisiz kılmak için gayret gösteren devlet) bireysel riskleri "toplumsallaştıracağını", bu risklerin azaltılmasının devletin vazifesi ve sorumluluğu olduğunu savunuyordu. Devlet gücüne teslimiyet, bireyleri çeşitli talihsizliklere ve felaketlere karşı sigortalama politikasıyla meşruiyet kazanacaktı.

Bu siyasi güç formülü günümüzde tarihe karışmaya yüz tuttu. "Refah devleti"nin kurumları parçalarına ayrılıp yavaş yavaş devre dışı kalırken, iş dünyasına ve serbest piyasa rekabetine getirilen kısıtlamalar kaldırılıyor. Devletin korumacı işlevi, çalışamayacak durumda olanlar ve engellilerden oluşan küçük bir grubu kapsayacak şekilde yeniden tanzim ediliyor; bu küçük grup bile sosyal yardım çatısından çıkarılıp bir asayiş meselesi olarak yeniden tasnif ediliyor; piyasada tutunamayan oyunculara suçlu muamelesi yapılıyor. Devlet, özel mesele diyerek yeniden tanımladığı serbest piyasanın mantığındaki (ya da mantıksızlığındaki) zafiyetlerle ve belirsizliklerle mücadeleyi bırakıyor, bireyleri sorunlarını kendi kaynaklarıyla (malları, mülkleriyle) çözmeye yönlendiriyor. Ulrich Beck'ın deyişiyle, bireylerden sistemin çıkmazlarına biyografik çözümler bulmaları bekleniyor.[16]

Bu yeni eğilimlerin bir yan etkisi var: modern çağın getirdiği rahatlıklara gittikçe daha çok alışan yurttaşlara sıkıntı veren zafiyet-

lerle ve belirsizliklerle mücadelede kritik rol oynadığını iddia eden devlet gücünün temelleri sarsılıyor. Siyasetten yüz çevirmenin dikkati çeken oranda yaygınlaşması, siyasete ilginin ve siyasi sorumluluğun azalması (Peter Drucker'in ünlü deyişiyle "toplumun kurtarıcılığına son"), kanunlara daha az riayet edilmesi, sivil (ve pek de sivil olmayan) itaatsizliklerin çoğalması ve son olarak, kurumsal siyasette görev alanların sayısındaki ciddi düşüş; bütün bunlar devlet gücünün temellerinin çatırdamakta olduğunun göstergesi.

Piyasanın ürettiği güvensizliğe geçmişte yaptığı sistemli müdahaleleri kaldıran ya da ciddi ölçüde azaltan, aksine, bu güvensizliğin devamının ve pekiştirilmesinin yurttaşların refahını gözeten tüm siyasi iktidarların başlıca amacı olduğunu beyan eden çağdaş devlet, meşruiyetini dayandıracağı başka, ekonomi dışı zafiyet ve belirsizlik çeşitleri bulmak zorunda. Bu alternatif son zamanlarda *kişisel güvenlik* meselesinde, insan bedenine, mülküne ve yaşam alanlarına tehdit teşkil eden, korku salan kriminal faaliyetlerde, alt sınıflara reva görülen antisosyal muamelelerde ve son olarak küresel terörizmde vücut bulmuş (ve ABD hükümetinin, bir istisna olmaktan çok örnek oluşturucu ve "yol gösterici" girişimleriyle, belki de en çarpıcı biçimde uygulamaya geçirilmiş) gibi görünüyor.

Son derece bariz ve somut bir olgu olan piyasa kaynaklı güvensizlikten farklı olarak, devlete kaybettiği koruyuculuk tekelini yeniden kazandırması umulan alternatif güvensizliğin yapay yollarla abartılması ya da en azından bir "resmî korku" uyandıracak kadar dramatik bir görünüm verilmesi, böylece devlet idaresinin müdahale edemediği –etmek istemediği– ekonomi kaynaklı güvensizlikten doğan endişeleri gölgelemesi ve geri plana itmesi isteniyor. Geçim derdine ve refaha yönelik piyasa kaynaklı tehditlerden farklı olarak kişisel güvenliğe yönelik tehditler iri puntolarla haberleştirilmeli, bir dehşet tablosuyla sunulmalı ki, tehditlerin önü alındığında bu büyük bir başarı, devlet aygıtının sağduyusunun, halkı kollamasının, hüsnüniyetinin göstergesi olarak alkışlansın.

Ben bu satırları yazarken, Washington'daki yöneticiler alarm seviyesini yükseltmekle, kimse ne zaman, nerede olacağını bilmese de, "11 Eylül çapında bir saldırı"nın yakın olduğunu bildiren yavan açıklamalar yapmakla meşguller. Amerikalılara yapışkan bant,

plastik kaplama malzemeleri, üç günlük temiz su ve bir pilli radyo alıp saklamaları tavsiye ediliyor. Halk şimdiden dükkânlara hücum etti, kilerler ve ambarlar, yapı marketlerde satılan, küresel bir felaketin serpintilerinden korunma amaçlı, kendin yap usulü sığınak malzemeleriyle dolu.

Resmî kanallardan yaratılan ve körüklenen korkular, Bahtin'in "kozmik korku"sunu besleyen beşeri zayıflıkları alabildiğine sömürür. *Observer* gazetesinin sağlık editörü Anna More'un "endişe kaynaklı hastalıklar uzmanı danışman psikolog" olarak tanıttığı Profesör Robert Edelmann, denetimsizliğin ve bilgi eksikliğinin, devlet kaynaklı risk ve tehlike duyurularıyla birlikte asap bozucu bir belirsizliğe yol açtığına işaret etmekte. Bu belirsizlik ve endişe, "alkol ve sigara satışlarında keskin bir tırmanma" ile "stres, uykusuzluk ve depresyon" vakalarının eşzamanlı yükselmesi sonucunu doğuruyor. "Otomobilinizi saatte yüz mil hızla sürerken kontrolün sizde olduğunu bilirsiniz, ama terörist bir saldırı için önlem alamazsınız." Size asla ulaşmayacak bilgilere sahip güvenilir kaynaklar, teröristlerin sayısı, nerede oldukları, planları hakkında hiçbir şey bilmediklerini açık yüreklilikle ve yüksek sesle ilan ediyor, bir sonraki saldırının nereden, ne zaman geleceğini bilmediklerini belirtiyorlar. Edelmann sözlerini şöyle tamamlıyor: terörizm tehdidi altındaki milyarlarca insanla karşılaştırıldığında, "terörist faaliyetlerin kurbanlarının sayısı oldukça düşüktür. Devlet ve medya aynı hassasiyeti her gün trafikte can verenler için gösterse, arabaya binmekten çekinmemiz gerekir."[17]

Ne var ki son aylarda CIA'yi ve FBI'ı en çok meşgul eden görevlerden biri "insanları endişelendirmek ve karanlıkta bırakmak": Amerikalılara, nerede, ne zaman, kime karşı olduğu bilinmese de, pek yakında bir saldırıyla karşılaşmalarının kesin olduğu söyleniyor ve gerilim artırılarak halk sürekli teyakkuz durumunda bırakılıyor. Ne kadar gerilim olursa o kadar iyi, çünkü saldırı gerçekleşmediğinde halk rahatlar – bu rahatlama halkın nezdinde asayiş güçlerinin itibarını yükseltir, böylece devlet idaresinin resmî sorumlulukları, gittikçe artan ölçüde, asayişi sağlamaya indirgenir.

24 Ocak 2003 tarihli *Guardian*'da, Britanya'nın en çok

okunan gazetelerini konu alan bir araştırmanın başlığı şöyleydi: "Basın mülteci histerisini körüklüyor. Editörler mültecilerle teröristler arasında bağ kurarak Britanya'yı bir gangster cenneti gibi gösteriyorlar." Britanya başbakanı halka yaptığı her konuşmada, yeri ve zamanı belirsiz olsa da Britanya'ya bir terörist saldırı yapılacağından emin olduğunu ilan eder, içişleri bakanı kapanmayan bir yara olan sığınmacılar meselesini "gerilmiş bir yay"a benzetirken, bulvar gazeteleri bu iki uyarıyı birleştirip bir mülteci/terörist histerisine dönüştürmekten geri kalmıyorlar. Sadece bulvar gazeteleri değil, elbette. Stephen Castles'ın deyişiyle: "11 Eylül 2001 saldırısından sonra mülteciler ulusal güvenliği hedef alan uluslararası, sinsi bir tehdit olarak yaftalandı – oysa 11 Eylül teröristlerinin hiçbiri mülteci ya da sığınmacı değildi."[18]

Resmî korkunun zamanımızdaki versiyonunun en iyi siyasi terkibini bulmak için bir yarışma yapılsa, birinciliği muhtemelen *Sun* gazetesi alırdı – bu gazetede yayımlanan bir cümle, son derece anlaşılır olmasının yanında tahmine ya da hayal gücüne yer bırakmıyor: "Teröristlere sosyal yardımlarımızla geçinmeleri için açık davetiye veriyoruz." Gerçekten de usta işi bir darbe. Yeni bir korku (terörist korkusu), toplumda zaten var olan ve sürekli yeni malzeme arayan "avantacılar"a karşı nefret duygusuyla birleştirilip pekiştiriliyor, bir taşla iki kuş vuruluyor ve "refahı sömürenler"e karşı sürdürülmekte olan haçlı savaşına, kitleleri ayağa kaldıracak yeni, güçlü bir silah armağan ediliyor. Ekonomik belirsizliğin nasıl giderileceği sorusu devletin ilgi alanından çıkarılıp kendi varoluşsal sorunlarına kendi çözümlerini bulmaları beklenen bireylere bırakılırken devlet destekli yeni bir kolektif korku köpürtülüp siyasi terkiplere malzeme yapılıyor. Vatandaşların kişisel refahlarına ilişkin kaygıları, böylece hükümetlerin düzeltemeyecekleri, bu yolda bir istekleri de olmadığı piyasa kaynaklı *precarité** meselesinin karanlık suların-

* (Fr.) Güvencesizlik. (Ç.N.)

dan uzaklaştırılıp yöneticilerin halka muazzam güçlerini ve çelik iradelerini sergileyebilecekleri daha emin ve daha fotojenik bir alana yönlendiriliyor.

Diğer bulvar gazeteleri de, sığınmacılarla teröristler arasındaki meşum bağları ortaya çıkararak (*Daily Express* yirmi kez "Biz Dememiş miydik!" başlığıyla ön sayfadan zafer çığlıkları attı), koroya en tiz notalarla dahil olarak (*Daily Mail* "Hitler 1944'te Britanya'ya gelseydi sığınmacı statüsüne hak kazanacaktı" diye iddia etti) aynı yolda ilerlediler. *Guardian* gazetesindeki araştırmanın yazarlarından Steven Morris'in dikkat çektiği gibi, *News of the World*'de "David Blunkett'ın göçmenler ve terörizm ilişkisindeki efsaneleri ele aldığı yazısının hemen yanındaki sütunda, Bölge Savcısı Oake'un öldürüldüğü yere yakın oturan sığınmacılara ilişkin bir haber yer alıyordu" (Bölge Savcısı Oake şüpheli bir göçmeni tutuklarken öldürülmüştü). Gerçekten de tüm olasılıklar hesaba katılmış. Mülteciler Konseyi İletişim Müdürü Fazil Kawani durumu, "Bu haberler tüm sığınmacıların terörist ya da suçlu olduğu izlenimi vermekte," sözleriyle özetliyor. *Sun* gazetesinin 27 Ocak 2003 tarihli baş yazısında, birbiriyle bağdaşmayan değer dünyalarına ait klişelerin garip bir karışımı yer alıyor: "Bu insan denizi terörizm ve hastalıklarla kirletilmiş ve yaşam biçimimizi tehdit ediyor [...] Blair *derhal* bu duruma yeter demeli, insan haklarını feshetmeli, tüm kaçak sığınmacıları suçsuz oldukları kanıtlanana dek parmaklıkların arkasına tıkmalı." Belki de bu gibi ikazların yarattığı tiraj artışını kıskanan ülkenin saygın ve güvenilir gazetesi *Guardian*, 5 Şubat 2003'te birinci sayfadan attığı manşette, kasap dükkânlarında kullanılan dille "sığınmacı sayısının bıçak gibi kesilmesi için" planlar yapıldığını bildiriyordu. Bıçak, kesmek... Kan kokusu alıyor musunuz?

Philippe Robert, modern korkuların soyağacı üzerine yaptığı kapsamlı araştırmada, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren (bu tarihin sosyal devletin ilk yıllarına rastlaması tesadüf olmasa gerek), adi suçlardan duyulan korkunun azaldığını saptıyor. Bu azalma 1970'lerin ortalarına dek devam etti;

bu yıllarda aniden, Fransa'nın göçmen banliyölerinde suç oranının artmasıyla, "kişisel güvenlik"e ilişkin kaygılardan kaynaklanan bir panik havası yaşanmaya başladı. Ne var ki bu panik, Robert'e göre "gecikmiş bir patlama" idi; sosyal devletin sunduğu kolektif sigorta fonlarının tedricen azalmasıyla ve işçi piyasasındaki hızlı liberalleşmeyle birlikte geçim kaygısı duyanlar zaten patlama noktasına gelmişti. "Güvenlik tehdidi" olarak nitelenmeye başlanan göçmenler, sosyal mevkilerin kayganlığından ve kırılganlığından kaynaklanan endişelerin yöneltileceği alternatif bir hedef oluşturuyor, bu korkuların kaçınılmaz olarak yaratacağı kaygının ve öfkenin daha güvenli bir kanaldan dışa vurulmasını sağlıyordu.[19]

Hans-Jörg Albrecht'e göre, yeni olan tek şey artan şiddet ve güvenlik korkusunun halkta yarattığı huzursuzluk ile göçmenler arasında kurulan bağlantı; bunun dışında modern devletin başlangıcından bu yana pek bir şey değişmedi – geçmişte yaygın güvenlik korkularını "soğuran" şeytanlar ve cadılar "tehlikelere ve risklere dönüştürüldü."

> Şeytanlaştırmamn yerini "tehlikelileştirme" kavramı ve stratejisi almıştır. Böylece siyasi iktidar ve kurumları, sapkınlaştırdığı ötekine ve emniyet duygusunun canlandırılmasına bel bağlar. Siyasi iktidarın tesisi ve idamesi, günümüzde özenle seçilmiş propaganda malzemelerine ihtiyaç duyuyor; bunların başında da emniyet sorunu (ve emniyetsizlik duygusu) gelmektedir.[20]

Göçmenlerin bu amaca tüm gerçek ya da farazi düşmanlardan daha iyi hizmet ettiğini belirtmek gerek. Göçmenler (yerkürenin uzak köşelerinden "arka bahçemiz"e boca edilen atık insanlar) ile kendi imalatımız olan dayanılmaz korkularımız arasında bir seçici yakınlık mevcuttur. Tüm makam ve mevkiler kayganlaşıp güven vermemeye başlarken göçmenlerin görüntüsü yaraya tuz basar. Göçmenler, özellikle yeni gelenler, artan kırılganlığın müstakbel zayiatlarının gecelerini kâbusa çeviren ince bir çöp kokusu yayarlar. Onları hakir gö-

renlerin ve onlardan nefret edenlerin gözünde göçmenler, kendilerinin de kullanılıp atılabileceğine dair önsezilerinin, acı veren, örseleyen –canlı, somut, ete kemiğe bürünmüş– temsilidir. Göçmenlerin kimsenin kapısına dayanmadığını, bunun boş bir iddia olduğunu söylemek gelir içinizden... Gerçekten de onlar, iktidarlar için ideal bir "sapkın öteki", "özenle seçilmiş propaganda malzemesi"dirler.

Bırakın direnmeyi, denetlemeyi bile başaramadıkları küresel güçler karşısında egemenlik haklarından ciddi ödünler veren hükümetlerin, onları minnettarlıkla izleyen kitleler karşısında sarf ettikleri tumturaklı lafların, yaptıkları güç gösterilerinin hedefine oturtacakları "özenle seçilmiş" özneler bulmaktan başka seçenekleri yoktur. Adam Crawford'un sözleriyle;

> "toplumsal emniyet", "yaşam kalitesi"yle birlikte değerlendirildiğinde, emniyet ve "ontolojik güvensizlik" kaygılarının ağır bastığı bir meseledir. Suça, gayri medeniliğe ve düzensizliğe "çözüm" bulmayı akla getirir, böylece (yerel) hükümetin bir çeşit egemenlik kurmasının önünü açar. Sembolik olarak, belirli bir bölgeye uygulanan somut, fiziki denetimi haklı çıkarır [...] Devletin adi suçlarla, düzensizlikle ve antisosyal davranışlarla halihazırdaki mücadelesi, belirsizlikler dünyasında bir şeyler yapma "endişesini" yansıtır.[21]

Günümüzün (küreselleşme çağında ulusaldan yerele dönüşmüş) hükümetleri "egemenliklerini kanıtlayacak faaliyet alanları bulmak ve halkı bunu yaptıklarına inandırmak için sürekli arayış içindedir."[22]

İlişkilendirme yapmak, özellikle monoton bir dille ve tekrar tekrar yüksek perdeden vurgulandığında, ölümcül sonuçlara yol açabilir. Aynı nedenle, zaman içinde tartışmasız bir gerçek olduğu ve kanıta ihtiyaç duyulmadığı izlenimi verebilir. Hume'un uyarısına kulak vererek *post hoc*'un (ve *apud hoc*'un) *non est propter hoc* olduğunu[23] öne sürebiliriz – ne var

ki Hume bu hakikatin tersine inanmanın sık düşülen ve giderilmesi son derece güç bir yanılgı olduğunu söylemişti. Genel olarak bakıldığında teröristlerin sığınmacılarla ve "ekonomik göçmen"lerle ilişkilendirilmesi, ne denli mesnetsiz hatta hayalî olsa da görevini yapmıştır: Bir zamanlar şefkat duygusu uyandıran, yardım etme güdüsünü harekete geçiren "sığınmacı" figürünün saflığı bozulmuş, kirletilmiş; uygarlığın onuru olan "sığınma" kavramı utandırıcı bir bönlüğün ve suç raddesinde sorumsuzluğun rezilane bir karışımı olarak yeniden tanımlanmıştır. Gazete sütunlarındaki yerlerini uğursuz, hastalık yayan, zehir saçan "sığınmacılar"a bırakan "ekonomik göçmenler"e gelince, Jelle van Buuren'in işaret ettiği gibi,[24] baskın neoliberal akidenin kutsal saydığı, herkesin uyması beklenen tutum ve davranışları ("ilerleme ve gelişme arzusu, bireysel sorumluluk, risk almaktan çekinmemek, vb.") bünyelerinde topladıkları izlenimi, imajlarına pek katkı yapmadı. Zaten "avantacılık"la, kendi aşağılık âdetlerini ve inançlarını yaymakla suçlanan bu insanlar, "onlar ve onlar gibiler" (ayaktakımı, dünyanın safrası), ne denli gayret etseler de, üstlerine yapışan terörist damgasından kurtulamayacaklardı. Yukarıda da değinildiği gibi atık insanlara, özellikle zengin ülkelerin kıyılarına ulaşmayı başaranlara biçilen yeni rol budur.

Sadık televizyon izleyicileri ve gazete okurları, teröristlerin ve sığınmacıların ön sayfalarda bolca yer bulmalarına karşın, "ekonomik göçmenler" hakkında neredeyse hiç haber yapılmadığının, ilk saydıklarımızın yeni ve lanetli evliliği büyük heyecan uyandırdığı halde, ikincisinin kamuoyuna sergilenmediğinin farkında olmalılar. Bunun bir açıklaması, unvanlar değişse de duygu ve tepkilerin değişmediğidir. "Ekonomik göçmen" ve "sığınmacı" imgelerinin ikisi de "atık insanlar"ı temsil eder; bu iki figürden hangisi öfke ve hınç duyguları uyandırmak için kullanılırsa kullanılsın, hıncın nesnesi ve öfkenin yöneltildiği hedef aynıdır. Bu pratiğin amacı da aynıdır: Küreselleşen dünyada "içeri" ile "dışarı" arasındaki kutsal ayrımı korumak üzere dikilmiş küflü, çürük duvarları takviye etmek (kurtarmak? yeniden inşa et-

mek?); oysa küresel dünya, duvarlara aldırmaz ve onları sürekli ihlal eder.

Bu iki "atık insan" çeşidi arasındaki tek fark, sığınmacılar birbirini izleyen sosyal tasarım ve sosyal mühendislik çabalarının ürünleriyken, ekonomik göçmenlerin, tüm dünyayı kapsayan ekonomik modernleşmenin yan ürünü olmalarıdır. Her iki "insan atığı" da günümüzdeki küreselliğin ürünüdür; buna karşın sorunun kökenine inme yeteneğine ve kararlılığına sahip küresel örgütlerin yokluğunda, küresel atıkların yerel imkânlarla bertaraf edilmesi ve/veya yeniden dönüşüme sokulması yolundaki hummalı arayışlar kimseyi şaşırtmamalı.

Dünya düzeninin mevcut haliyle devam etmesinde yararlı olacağı düşünülen bir işlevi daha var atık insanların.

Mülteciler, yerinden edilenler, sığınmacılar, muhacirler, *sans papiers*,* küreselleşmenin atıklarıdır. Çağımızda giderek çoğalan atıklar sadece onlar değil. Başlangıcından itibaren modern üretimin bir yan çıktısı olan "geleneksel" sanayi atıkları da hızla çoğalıyor. Bu atıkların tasfiyesi, atık insanların tasfiyesi kadar büyük, korkutucu bir sorun ve ikisinin de nedeni aynı: "tıka basa dolan" gezegenimizin en ücra köşelerine yayılan, tüketim toplumu dışındaki tüm yaşam biçimlerini ezip geçen ekonomik ilerleme.

Tüketim toplumunda tüketiciler, tıpkı Calvino'nun Leonia'sının sakinleri gibi, çöp yığınını kurcalamaktan, atıkların ellerine bulaşmasından çekinmeyen çöpçü ordularına ihtiyaç duyarlar – ama kendileri çöpçülerin işini yapmaktan uzak dururlar. Hayattan keyif almak için yetiştirilmişlerdir, cefa çekmek için değil. Sıkıntıdan, angaryadan, bıkkınlıktan uzak duracak şekilde eğitilmişlerdir. Kendilerinin yapabilecekleri işleri yapacak araçlar aramaya alıştırılmışlardır. Kullanıma hazır aygıtların ve hızlı doyumların dünyasına meyillidirler. Tüketici dünyasının harikaları bunlardır. Tüketicilik

* (Fr.) Belgesi olmayan, kaçak göçmen. (Ç.N.)

bundan ibarettir – ve kesinlikle kirli, itici, yorucu ya da eğlendirmeyen, sıkıcı işleri içermez. Tüketiciliğin kazandığı her zaferle çöpçülere duyulan ihtiyaç büyür, çöpçülük mesleğine talip olanların sayısı azalır.

Geleneksel, gözden düşürülmüş mesleklerle geçimini sağlamaya çabalayanlar yok olma yolundadır, gözden çıkarılanlar seçici konumunda olamaz. Geceleri rüyalarında tüketici hayalleri görebilirler, ama günleri tüketim şenliğiyle değil, hayat kavgasıyla geçer. Reddedilen insanlarla tüketim şenliklerinden dışlananlar aynı sahnede bir araya gelir; bu ikisi sanki birbirleri için yaratılmışlardır. Serbest rekabetin ve ticaret eşitliğinin cafcaflı perdesinin ardında *homo hierarchicus* hükmünü sürdürür. Kast sisteminin egemen olduğu toplumlarda pis işleri sadece paryalar yapardı (yapmak zorundaydılar). Küresel özgürlük ve eşitlik dünyasında, toprak ve nüfus kast hiyerarşisiyle düzenlenmiştir.

Rachel Shabi'nin alıntı yaptığı çevre aktivisti Jim Puckett'a göre, "Zehirli atık, ekonomik sathın en az direnç gösterdiği yerlerde daima en aşağıya sızar." Çin'in bir elektronik aletler çöplüğüne dönen Guiyu köyünde ve ekonomik ilerleme treninden düşen (ya da atılan) eski köylülerin yaşadığı Hindistan, Vietnam, Singapur ya da Pakistan gibi ülkelerde, Batı'nın elektronik atıkları "geri dönüştürülür."

> Plastik artıklar ya yakılarak zehirli kül yığınlarına dönüştürülür ya da başka işlemci parçalarıyla birlikte, sulama kanallarının, tarlaların yanından geçen nehirlere bırakılır. İlkel ve tehlikeli bir uğraştır bu. Zehirli atık deriye ve akciğerlere nüfuz eder, toprağa ve suya karışır. Guiyu'nun toprağı tehlike sınırının 200 katı demir içerir; içme suyundaki demir miktarı Dünya Sağlık Örgütü'nün ilan ettiği demir sınırın 2.400 katıdır. [25]

Britanya'da bizler her yıl yaklaşık bir milyon ton elektronik atık üretiyoruz; bu rakamın 2010'da ikiye katlanması bekleniyor. Yakın geçmişe dek beyaz eşya bir evin en değerli

ve uzun ömürlü demirbaşlarından kabul edilirken, son zamanlarda elden çıkarılabilir, hatta tercihen hızla elden çıkarılacak eşyalar listesinde yer almaya başladı. Pazarlama şirketleri "eldeki malların demode olması için sürekli yeni yollar bularak ya da bu yarışa girmezseniz sizin de demode olacağınız hissini yaratarak" bu değer yitirme sürecini hızlandırıyor. Bir bilgi teknolojileri geri dönüşüm şirketinin genel müdürü David Walker'ın dediği gibi, "Hayır kuruluşları bile, elinizdeki ucuz Pentium II'yi ya da daha aşağı kalitede bir bilgisayarı kabul etmeyecektir." Zor durumdaki ya da henüz yolun başındaki ulusal ya da küresel hayır kurumlarının bile yüz vermediği seviyelerdeki alt sınıf tüketicilere ihtiyaç duyulmasına şaşmamak gerek. Bu ihtiyaç, atık insan üreten işletmelerin çabaları sayesinde gideriliyor. Guiyu'da yüz bin kadar insan, kadın, erkek, çoluk çocuk, günde 94 peniye çalışıyor.

Yukarıdaki bilgiler *Guardian*'ın kuşe kâğıda basılmış hafta sonu ekinin 36. ve 39. sayfalarından alındı. Aynı ekin ortasındaki reklamda albenili, pırıl pırıl bir çamaşır makinesi ve üstünde iri puntolarla şu sözler yer alıyor: "Biri bu çamaşır makinesinden daha iyisi var derse yalan söylüyordur." Belki de öyledir. Ama biri size reklamdaki (aynı sayfada belirtildiği üzere en sevdiğiniz yıkama programlarını bile hatırlayan) makinenin yeni ve daha gelişmiş bir benzeri piyasaya sürüldüğünde de en sevdiğiniz makine olacağını söylerse, o da yalan söylüyordur.

Ne var ki bütün sanayi ve ev atıklarını, pis ve tehlikeli tasfiye işlemini atık insanların birkaç kuruşa yapacağı uzak yörelerdeki tesislere taşımak mümkün değil. İnsan atıklarının ve atık insanların daha yakın tutulacağı bir çözüm denenebilir – deneniyor da. Naomi Klein'a göre en rağbet gören (Avrupa Birliği'nin başlattığı, Birleşik Devletler'in de kısa süre sonra onu takip ettiği) çözüm, "çok uluslu bölgesel bir kale inşa etmektir."

Kale kıta, başka ülkelerle kârlı ekonomik anlaşmalar yapmak amacıyla güçlerini birleştiren, bir yandan

da bu ülkelerin vatandaşlarının içeri sızmaması için ortak sınırlarını denetim altında tutan uluslar bloğudur. Ama bir kıta korunaklı olma iddiasında ciddi ise, bir-iki yoksul ülkeyi de sınırları içine almalı ki, birileri kirli ve ağır işleri yapsın.[26]

Amerika Kalesi –Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi; Kanada ve Meksika'yı da içine alan ABD iç pazarı (Naomi Klein'a göre, "Güneybatı ABD ekonomisi göçmen işçilerle ayakta durmaktadır")– 2001 Temmuz'unda "Plan Sur"la (Güney Planı) tahkim edildi. Bu plana göre Meksika hükümeti, güney sınırındaki kolluk kuvvetlerini takviye ederek Latin Amerikalı yoksul kitlelerin ABD'yi istila etmesini engelleyecekti. O tarihten itibaren binlerce göçmen ABD sınırına ulaşmadan Meksika polisi tarafından durduruldu, gözaltına alındı ve sınır dışı edildi. Avrupa Kalesi'ne gelince; "Polonya, Bulgaristan, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti, Avrupa'nın batısına göre yüzde 20-25 düşük maliyetle giysi, elektronik ve otomobil üreten fabrikalara ucuz işçi temin eden postmodern köle devletlerdir." Kale kıtalarda, kuş uçurtmayan sınırlar ile ucuz, azla yetinen, uslu işgücü ya da serbest ticaret ile göçmen karşıtı duyguların körüklenmesi gibi birbirine açıkça aykırı koşullar ve talepler arasında denge kurmaya çabalayan "yeni bir sosyal hiyerarşi" yürürlüğe girmiştir. Klein, "İnsanlara kapıyı kapatırsanız işinizi nasıl yürüteceksiniz?" diye soruyor. Ve cevap veriyor: "Kolayı var. Önce çevreyi genişletirsiniz. Sonra kapıya kilidi vurursunuz."

3
Her Atık Kendi Çöplüğüne
Ya da Küreselleşmenin Çöpü

Ekonomik ilerlemenin yerkürenin tüm köşelerine yayılan zafer yürüyüşünün ürettiği insan zayiatının, halen bazı işlevleri yerine getirdiği öne sürülmüştür. Geçim derdiyle dünyayı dolaşan, yaşamlarını sürdürebilecekleri bir yer bulup yerleşmeye çabalayan bu insanlar, ıskartaya çıkma korkusundan kaynaklanan endişelerin yönlendirileceği kolay bir hedef oluştururlar ve bu süreçte hükümetlerin bozulan ve zayıflayan otoritelerinin yeniden tesisinde kurtarıcı görevi görürler. Başka kullanışlı hizmetlerinden de, kısaca söz edilmiştir. Bunlardan bazılarının (Robert Menton'un deyişiyle) "örtük işlevler"i, "göçmen sorunu"na etkili bir çözüm bulmayı imkânsızlaştırır.

François de Bernard başka bir işlevi enine boyuna incelemiştir. Dağınık, çığırından çıkmış, denetimsiz küreselleşme süreçlerinin en çarpıcı ve meşum sonuçlarından biri, de Bernard'a göre "yerkürenin suça bulaşması ve suçun küreselleşmesi"dir.[1] Her gün el değiştiren milyarlarca dolar, sterlin ve euro'nun önemli bir kısmı suç örgütlerinin kasalarından başka suç örgütlerinin kasalarına aktarılır. "Mafya örgütlerinin bu denli çoğaldığı, gelişmiş silahlara sahip, güçlü ve zengin olduğu bir çağ yaşanmadı." Siyasi iktidarların çoğu, kendilerinin de, güç birliği yaptıkları öteki ülkelerin de ulaşamayacağı kaynaklara sahip büyük suç örgütleriyle mücadele edemez, pek etmek de istemezler. Bernard'a göre hükümet-

lerin çok uzun zaman alacak, sınırsız kaynaklara mal olacak ve muhtemelen kaybedecekleri bir mücadeleye girmektense halkın öfkesini küçük suçlara yönlendirmelerinin nedenlerinden biri budur. Bir Numaralı Halk Düşmanı'nı banliyölerdeki talihsiz göçmenler ve sığınmacılar arasında aramak kuşkusuz daha zahmetsiz ve elverişli, en önemlisi de sorunsuz bir yoldur. Hükümetlerin yankesici ve hırsız adayı kaynayan göçmen semtlerini büyük coşkuyla kanun ve asayiş mücadelesinin savaş alanı ilan etmeleri, bir yandan da özel güvenlik şirketlerine ve yurttaşların kendi inisiyatiflerine destek olmaları hem daha etkin hem daha masrafsız bir çözümdür.

Suç örgütlerinin kasalarına girip çıkan meblağın hacmini, mafyaların tam olarak nerelere nüfuz ettiğini ve gücünü kestirmek son derece zor, belki de imkânsızdır. Nedeni basit; Orwell'den bu yana "Büyük Birader" "bizleri izlemek" için çok daha sinsi ve hassas gereçler geliştirmesine rağmen, mafyaların operasyonlarını gerektiğinde gözlerden uzak yürüttüğü küresel alanda onları izleyen bir "Büyük Birader" mevcut değildir. Siyasi hükümranlığın tesis ve talep edildiği sınırları hiçe sayan bu küresel alan, esas olarak "siyaset dışı bir bölge"dir. Richard Rorty'nin 1996'da gözlemlediği gibi, "küreselleşmenin merkezî olgusu":

> ulus-devlette yurttaşların ekonomik durumunun yasaların denetiminden çıkmasıdır. Brezilya ya da ABD'de yasalar, ülke içinde kazanılan paranın ülke içindeki yatırımlarda kullanılmasını ya da ülke içinde harcanmasını asla garanti edemez [...] Bugün bütün ülkelerde, tüm önemli ekonomik kararları yasal çerçeveden bağımsız ve seçmenlerin iradesinden kaynaklanan güçle alan bir üst sınıf mevcut [...] Küresel bir siyasetin yokluğu, süper zenginlerin kendi çıkarlarından başka şey düşünmeden hareket edebildikleri anlamına geliyor.[2]

Ne var ki eğer bu durum "küreselleşmenin merkezî olgusu" ise, esas mesele Bernard'ın öne sürdüğü gibi "suçun

küreselleşmesi"nden çok, "meşru" ve "gayrimeşru" arasındaki, ancak yürürlükteki ve uygulanabilir bir yasayla kaldırılabilecek olan ayrımın ortadan kalkmasıdır. Küresel alanda böyle bir yasa olmadığından ihlali de söz konusu değildir. Mafyamsı suç etkinliklerini "normal iş etkinlikleri"nden ayıracak, yürürlükte olan herhangi bir küresel yasa yoktur. Devletler arasında, değil oyunun küresel kurallarını bağlayıcı yapacak, kural önermeyi bile mümkün kılacak herhangi bir küresel siyasetten söz edilemez. Küresel mekânda kurallar eylem sırasında oluşturulur ve terk edilir. Ve bu kurallara uyulup uyulmayacağına karar verenler daha güçlü, daha usta, daha hızlı ve daha az vicdanlı olanlardır. Manuel Castells'in deyişiyle "akışkanlar mekânı"nda yasalar ancak, Jacques Derrida'nın bizi uyardığı gibi, *sous rupture** yürürlüğe girer. Teubher ve Böckenförde'yi[3] alıntılayan Hauke Brunkhorst'a göre, modern ulus-devlet pratiğinden alışageldiğimiz hukukun aksine, "küresel hukuk" "siyasetten alabildiğine uzaktır, üst-kanunlarla biçimlendirilmemiştir, demokrasiye ihtiyaç duymaz, aşağıdan yukarıya bir hiyerarşiye dayanmaz, gücünü demokratik bir meşruiyet silsilesinden almaz." "Hükümdarı olmayan bir hükmetme biçimi"dir. "Küresel hukuk" olarak adlandırılan her ne varsa "bir hukuk mahkemesinde kullanılamaz ve ancak nadiren uygulanır. Uluslararası hukukun uygulanması, eski Roma sivil hukukunu anımsatırcasına, uygulama *gücünü* elinde tutanların iradesine bağlıdır."[4]

Ötekilerin –küçük ortakların ve oyuncuların– güçlülere yaranmaktan başka seçenekleri yoktur. Küresel "hukuk sistemi" en iyi haliyle bir müşteri-patron ilişkisidir ve halen (yazılı değilse de pratikte) ayrıcalıklar ve kısıtlamalardan oluşan bir yamalı bohça görünümündedir. En güçlü oyuncular, yasalarla korunma hakkını cimrice ve kendi tekellerini gözeterek ihsan ederler. Küresel mafyalar işlerini ulus-devletlerin denetlediği ve uyguladığı yasal mevzuatlar arasındaki gedik-

* (Fr.) Kırılma eşiğinin hemen altında. (Ç.N.)

leri bularak yürütmezler; yasal kısıtlamalardan kurtuldukları ve mevcut iktidar türevlerinden başka hiçbir gücün denetiminde olmadıkları andan itibaren, küresel alandaki tüm operasyonlar (kendiliğinden ya da bir tasarımla) mafyalara ya da hukukun mafya tarzı yozlaştırılmasına özgü örüntüler izler.

Kaybolmuşluk ve talihsizlik duygularının körüklediği endişe buradan kaynaklanır: Bu yalnız bizim başımıza gelmiyor, dümenin başında *hiç kimse* yok, kimse ne olacağını bilmiyor. Bir sonraki darbenin ne zaman ve nereden geleceği, dalganın nerelere uzanacağı, ne denli öldürücü bir afetle karşı karşıya olduğumuz belli değil. Belirsizlik ve belirsizlikten doğan endişe küreselleşmenin ana ürünleridir. Devlet güçleri belirsizliği gidermeyi de azaltmayı da başaramazlar. En fazla yapabilecekleri dikkati en yakınlarındaki nesnelere odaklamak, hiçbir şey yapamadıkları hedeflerden başa çıkabilecekleri, denetim altına alabilecekleri hedeflere yöneltmektir. Mülteciler, sığınmacılar, göçmenler –küreselleşmenin atıkları– bu tarife kalıp gibi uyar.

Daha önce de dikkat çektiğim gibi,[5] çok uzaklardan gelip komşumuz olmaya niyetlenen mülteciler ve göçmenler; işlerini, bu işlerin sonuçlarının er geç etkileyeceği kitlelere danışmadan gören "küresel güçler" hayaletinin yakılacak kuklası rolü için biçilmiş kaftandır. Sığınmacılar ve "ekonomik göçmenler", nihayetinde geniş çevrelerce (haklı olarak) sürecin gerçek suçlusu olmasından şüphelenilen, küreselleşmiş dünyanın yeni iktidar elitinin kolektif kopyaları (ikinci kişiliği? yol arkadaşı? ayna görüntüsü? karikatürü?) gibidir. Tıpkı bu elitler gibi herhangi bir yere bağlı değildirler; güvenilmez, kaypak ve öngörülemezdirler. Tıpkı bu elitler gibi, günümüzde geniş kitleleri bekleyen tehlikelerin kök saldığı, ucu bucağı olmayan "akışlar mekânı"nın somut bir örneğidirler. Boş yere başka, daha uygun çıkış yolları arayanların korkuları ve endişeleri yakınlarındaki hedeflere yönelir ve "yakınımızdaki yabancılar"a karşı yaygın bir hınca ve kaygıya dönüşür. Belirsizlik, yersiz yurtsuzluğun diğer temsilcisiy-

le, denetim mekanizmalarından her gün biraz daha uzaklaşan küresel elitle doğrudan yüzleşerek de azaltılamaz, giderilemez. Bu elit, tam adresleri bilinse bile (ki bilinemez) yüz yüze görüşülemeyecek, meydan okunamayacak kadar güçlüdür. Öte yandan mülteciler, belirsizlik kaygısı için açık seçik bir hedef oluştururlar.

Eklemem gereken bir nokta da, modernitenin dünya çapındaki zaferinin ama aynı zamanda dünyaya getirdiği yeni düzensizliğin atıkları olan "yabancı"ların akını karşısında (Norbert Elias'ın unutulmaz deyimiyle) "kurumlaşmış" bireylerin kendilerini tehdit altında hissetmeleri için geçerli nedenleri olduğudur. "İçimizdeki yabancılar"la somutlaşan "büyük bilinmez"i temsil etmelerinin yanında, bu yeni yabancılar, mülteciler, yerleştikleri ülkeye uzaktaki savaşın görüntülerini, yıkılmış evlerin, yakılmış köylerin kokusunu getirirken ülke sakinlerine gündelik hayatlarının güvenli ve tanıdık (tanıdık *olduğu için* güvenli) kozasının kolayca yırtılabileceğini, evlerinde yaşadıkları güvenlik duygusunun ne denli yanıltıcı olabileceğini hatırlatıyor. Mülteci, Bertolt Brecht'in *Die Landschaft des Exils*'de işaret ettiği gibi, "*ein Bote des Unglücks*" (uğursuzluk alameti)'dir.

Modern tarihin savaş sonrası inşaat seferberliğiyle, sosyal sözleşmelerle, kolonyal sistemin çözülmesine ve "yeni uluslar"ın oluşumuna eşlik eden kalkınma iyimserliğiyle geçen "şanlı otuz yılı" ile sınırların silinmesi ya da delinmesi, bilgi bombardımanına, dizginsiz küreselleşmeye maruz kalınması, zengin Kuzey'de bir tüketici ziyafeti sürerken "bir yanda refahın şaşaası, diğer yanda yoksulluğun hüküm sürmesi" neticesinde "dünyanın geri kalan bölgelerinin büyük kısmına gittikçe artan bir çaresizlik ve dışlanma duygusunun hâkim olması"[6] ile tebarüz eden yeni cesur dünya arasında on yıl kadar süren bir dönüşüm safhası olduğunu, tecrübenin de verdiği avantajla görebiliyoruz. Bu on yılda insanların hayatın zorluklarını göğüsledikleri koşullar çok hissettirmeden ama radikal biçimde değişti, o tarihe dek özümsenmiş

bilgelikler hükümsüz kaldı, hayat stratejilerinin tümüyle gözden geçirilmesi ve revizyonu ihtiyacı doğdu.

Bu büyük dönüşümün derin etkilerini henüz tahlil etmedik. Bunu denemediğimiz için değil; kısa süre önce meydana geldiği için tüm bulguların ve değerlendirmelerin eksik, tüm analizlerin kısmi olacağını kabul etmek doğru olacaktır. Zaman içinde birbirini izleyen hakikat katmanları ortaya çıkacak, her birinin etraflıca anlaşılması, öneminin kavranması için inandığımız şeylerin ve kavramlarımızın bir önceki katmana göre daha kapsamlı ve derinden revize edilmesi gerekecektir. Henüz en alt katmana ulaşmadık; ulaştıysak bile, bundan emin olacak durumda değiliz.

Dönüşümün vahim sonuçlarından biri, "sosyal devlet" denen kapsayıcı toplum modelinden "yargılama hukuku", "cezai yaptırımlar", "suçla mücadele" gibi terimlerle ifade edilen dışlayıcı devlete geçiş, erken aşamalarda ortaya çıktı ve her yönüyle belgelendi. Sözgelimi David Garland'a göre:

> refah kipinden ceza kipine dikkate değer bir geçiş söz konusu [...] ceza kipinin ön planda olmasıyla birlikte cezai yaptırımlar daha ağırlaştırıldı, daha ayrıntılı, daha güvenlik odaklı hale geldi [...] Refah kipi, daha az konuşulmaya başlanmasının yanında, daha fazla koşullara bağlı, kabahate yoğunlaşmış, risklere duyarlı oldu [...]
>
> Kabahatliler [...] resmî söylemde artık, desteğe ihtiyacı olan, sosyal haklardan mahrum kişiler olarak daha az yer buluyorlar. Bunun yerine suçlu, [yardımı] hak etmeyen, tehlikeli bireyler olarak resmediliyorlar.[7]

Loïc Wacquant "devletin misyonunun yeniden tanımlandığına" dikkat çekiyor; devlet "artık ekonomi alanından çekiliyor, sosyal rolünün azaltılmasının, cezai müdahalelerinin genişletilmesinin ve güçlendirilmesinin gerekliliği öne çıkarılıyor."[8]

Ulf Hedetoft, yirmi-otuz yıl önce yaşanan dönüşümde-

ki aynı eğilimi farklı bir açıdan (ya da belki aynı eğilimin başka bir yönüne dikkat çekerek) değerlendirir. "Biz ve Onlar arasındaki sınırların yeniden ve eskisinden çok daha katı biçimde" inşa edildiğine dikkat çeker. Andreas ve Snyder'ın[9] izinden giden Hedetoft, sınırların daha seçici, daha geniş, daha çeşitli, daha mufassal olmalarının yanında, çıkışlara izin veren ama "öbür taraftaki birimlerin istenmeyen girişlerini engelleyen", "asimetrik zar" diye ifade edilebilecek bir biçim aldığını öne sürer.

> Sınır kapılarında denetim mekanizmalarının güçlendirilmesiyle ve "Güney" ülkelerinden gelecek göçmenlere uygulanan vize prosedürlerinin zorlaştırılmasıyla [...] [sınırlar] ve sınır kontrolleri çeşitlenerek, yalnızca geleneksel mekânlarda değil [...]. havaalanları, elçilik ve konsolosluklar, sığınmacı merkezleri ve sanal âlemde, polis ve çeşitli ülkelerdeki göçmen büroları arasında artırılmış işbirliği biçimini almıştır.[10]

Britanya Başbakanı Tony Blair, Hedetoft'un tezine acil bir kanıt sunmak istercesine, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri Ruud Lubbers'i kabul ederek sığınmacı adaylarının kendi ülkelerine yakın bir yerde, yani Britanya'dan ve diğer zengin ülkelerden uzakta, "güvenli bölgeler"e yerleştirilmesini teklif etti. İçişleri Bakanı David Blunkett, Büyük Dönüşüm* sonrasının tipik yenikonuş** diliyle, Blair/Lubbers buluşmasının konusunu "sığınmacı sistemini Batı'ya kapağı atmak için kullananların gelişmiş ülkelerde yarattığı yeni sorunlar" olarak açıkladı (yine aynı dili kullanarak, sözgelimi, kurtarma sistemini karaya çıkma güzergâhı olarak

* Siyasi iktisatçı Karl Polanyi'nin 1944'te yazdığı kitaba atfen, İngiltere'nin pazar ekonomisine geçmesi. (Ç.N.)

** (*Newspeak*): George Orwell'in *1984* adlı romanında geçen, totaliter rejimin halkı konuşmaya zorladığı, düşünme yeteneğini azaltmak, istenmeyen düşüncelerin kafalarda yer etmesini engellemek amacıyla kısıtlanmış ve kısırlaştırılmış resmî dil. (Ç.N.)

kullanan kazazede denizcilerin yerleşik halklara açtığı sorunlar da diyebilirdi).

Burada işaret edilen iki korunma yolu, muhtemelen aynı saplantılı güvenlik endişesinin iki tezahürüdür; ikisi de birbirini tamamlayan kapsayıcı ve dışlayıcı eğilimler arasındaki dengenin kaymasıyla açıklanabilir; ya da belki her ikisi de kendine özgü mantığı olan, birbirinden bağımsız olaylardır. Ne var ki, nedenleri ne olursa olsun, bu yolların ikisi de aynı kökten türemiştir: *Modern hayat tarzının küreselleşerek yayılması, bugün olduğu gibi gezegenin en ücra köşelerine ulaşması.* Küreselleşme, "merkez" ile "çeper" arasındaki ya da daha doğru bir deyişle "modern" ("gelişmiş") ile "modern öncesi" ("gelişmemiş" ya da "geri" yaşam biçimleri) arasındaki bölünmeyi yok etmiştir. Yeniden düzenlenen modern hayat tarzlarının yerkürenin görece dar (ama giderek genişleyen) bir sektörünü kapsadığı modern tarihin büyük bölümünde, bu bölünme varlığını sürdürmüştü. Bu sektör, dar kaldığı sürece ortaya çıkan iktidar türevlerini aşırı ısınmayı önleyen güvenlik vanaları, gezegenin kalanını da kendi kesintisiz modernleşmenin ürettiği zehirli atıkların çöplüğü gibi kullanabilirdi.

Ne var ki gezegen, bugün tıka basa doludur. Bunun bir anlamı, düzen inşası ve ekonomik ilerleme gibi modern süreçlerin her yere uzanması ve her yerde, gittikçe artan miktarda "atık insanlar"la karşılaşılmasıdır – fakat bu kez, atıkları depolayacak ve yeniden dönüşüme sokacak "doğal" çöp boşaltma alanları kalmamıştır. Rosa Luxemburg'un yüz yıl önce öngördüğü süreç (o bunu toplumsal değil, temelde ekonomik terimlerle açıklamış olsa da) son safhasına ulaşmıştır.

Hatırlayacağımız gibi Rosa Luxemburg'a göre, kapitalizm "gelişim sürecinde kapitalist olmayan sosyal örgütlenmeler"e ihtiyaç duyar ve "kendi varoluşunu garanti altına alan koşulları özümseyerek gelişir": "Kapitalist olmayan örgütler kapitalizme semirebileceği bir zemin hazırlar: sermaye bu gibi örgütlerin kalıntılarıyla beslenir, bu kapitalist ol-

mayan ortamlar birikim yaratmak için vazgeçilmez olsalar da, sermaye yine de onları silip süpürerek gelişir."[11]

Kuyruğunu yiyen yılan... Ya da yakın geçmişte icat edilen bir terimi kullanarak şöyle mi demeliyiz; yılanın kuyruğu ile midesi arasındaki mesafe, yaşamını sürdürmesini engelleyecek kadar kısaldığında ve mideyi doyurmak ölümcül sonuçlara yol açtığında – sürekli yeni varlıkların satılmasına ihtiyaç duyulan "varlık eritme"de kaynaklar er ya da geç tükenecek veya kendini devam ettirebileceği seviyenin altına inecektir.

Rosa Luxemburg kapitalizmin besin yetersizliğinden öleceğini – "ötekilik" merasındaki son otları yedikten sonra son nefesini vereceğini öngörüyordu. Yüz yıl sonra modernitenin küresel zaferinin en vahim sonuçlarından birinin, belki de en vahiminin, insan atıklarının tasfiyesindeki ağır kriz olduğu anlaşılıyor; mevcut yönetim kapasitesinin giderek artan atık hacmiyle başa çıkamaması, modern dünyamızın ne yeniden kazanabildiği ne de yok edebildiği kendi atıklarında boğulması ihtimalini güçlendiriyor. Biriken atıklardaki zehir oranının hızla arttığına dair işaretler var. Endüstriyel atıkların ve ev atıklarının gezegenin ekolojik dengesini ve destek kapasitesini bozacak sonuçlara yol açması (süregiden tartışmalar pek sonuç vermese de) yoğun endişelere neden oluyor; ama sayıları gittikçe artan "atık insanlar"ın gezegende bir arada yaşayabilmemizin önkoşulu olan siyasi denge ve toplumsal istikrar üzerindeki etkilerini tüm berraklığıyla anlamaktan çok uzağız.

Bu yeni olgu, gezegenin "dolması" (modernleşmenin küreselleşmesi ve dolayısıyla modern yaşam biçiminin tüm gezegene yayılması) daha önce kısaca değinilen iki gelişmeyi doğrudan etkiledi.

İlk gelişme, geçmişte gezegendeki fazlalıkların (yani yeniden dönüşüm kapasitesini aşan atıkların) biriktiği görece az sayıdaki modern tesisin düzenli olarak boşalmasını ve temizlenmesini sağlayan vanaların, modern hayat tarzının ar-

tık denetlenemeyecek miktarlarda ürettiği atıklar yüzünden tıkanmasıdır. Modern hayat biçiminin seçilmişlerin ayrıcalığı olmaktan çıkmasıyla, atık insanların tasfiyesi için ayrılan alanların başlıcaları (yani küresel iktidar türevlerinin ıssız ve/veya sahipsiz olarak nitelendirdiği bölgeler) ortadan kalktı. Gezegenin modernite trenine sonradan atlayan ya da altında kalan bölgelerindeki "ıskarta insanlar"ın bu tür boşaltma vanaları yoktu; "modern öncesi" diye adlandırılan, gerek atık insan gerekse insani atık sorunundan haberi bile olmayan toplumlarda böyle bir ihtiyaç duyulmamıştı. Vanaların tıkanması ya da dış ülkelerde tasfiye alanlarının yokluğu nedeniyle, dışlayıcı pratiklerin olumsuzlukları toplumların kendisini vurmaya başladı.

Eğer nüfus fazlası (hayatın normal gidişatına asimile edilemeyen, toplumun "yararlı" bireyler kategorisine dahil edilemeyen kesim) rutin olarak ekonomik denge ve sosyal istikrarın sağlandığı korunaklı alanın sınırları dışına gönderilebiliyorsa, bir şekilde içeride kalmayı başaranlar, halen lüzumsuz kategorisinde olsalar da, her an yeniden dönüşüme sokulabilirler. "Sistem dışı"dırlar ama bu geçici bir durumdur, "dışarıda" olmaları giderilmesi gereken bir anormalliktir; en kısa zamanda "sistem içi" olmaları için her türlü gayret gösterilmelidir. Bunlar "emek ordusunun yedekleri"dir ve ilk fırsatta aktif görev alabilecek zindelikte olmaları istenir.

Ne var ki nüfus fazlasını tasfiye edecek vanalar kapatıldığında bu durum değişir. "Iskarta" insanlar içeride kalıp "yararlı" ve "meşru" bireylerle yan yana yaşarken geçici işsizler ile atık sınıfına girenler arasındaki sınır bulanıklaşır, geçerliliğini yitirir. "Atık"a çıkarılmak nüfusun belirli bir kısmını değil, potansiyel olarak herkesi bekleyen, herkese mevcut ve müstakbel sosyal mevkisinin sallantıda olduğunu hatırlatan bir tehlikeye dönüşür. "Atık sorunu"nun bu yeni biçimiyle başa çıkmak için alışılmış araçlar ve müdahale yöntemleri yeterli olmadığı gibi uygun da değildir. Eski sorunun yeni şeklini çözümlemek için geliştirilecek yeni politikalar muhtemelen eskiden alınan önlemleri de kapsayacaktır. İşi garan-

tiye almak için, "içerideki atık" meselesine odaklanan önlemler tercih edilecek ve ıskartaya çıkarılanlara (geçici olsun olmasın) ilişkin sorunlarda diğer müdahale yöntemlerinden önce kullanılacaktır.

Bu ve benzeri aksaklıklar ve talihsizlikler, yerkürenin daha önceleri "nüfus fazlası" ve bu nüfusun tasfiyesi gibi bir derdi olmayan, bu sorunla yeni tanışan bölgelerinde daha fazla hissedilir. Gezegenin zaten dolu olduğu, atık tasfiyesi için kullanılacak "boş toprak" kalmadığı, hudutlardaki asimetrik uygulamalarla modernler ailesine yeni katılanlara kapıların kesin biçimde kapatıldığı bir zamanda, "yeni tanışan"dan kasıt, gecikmiş ülkelerdir. Çevre ülkeler, bu ülkelerin fazlalıklarını kabul etmeyecek, geçmişte olduğu gibi kabule de zorlanamayacaktır. "Modernleşmekte geciken" bu tür ülkeler küreselliğin yol açtığı bir soruna yerel çözüm bulmak zorundadırlar – bu konuda başarılı olma ihtimalleri de zayıftır.

Bir zamanlar aile ve cemaat işletmeleri, yeni doğan bireylerin neredeyse tümünü sahiplenir, iş sahibi yapar, destekler, geçimlerine katkıda bulunurdu; küresel baskılara boyun eğmeleri, alanlarını sermayenin ve malların pervasız dolaşımına açmaları, bu kurumların yaşamasını imkânsız hale getirdi. Modern dünyaya yeni katılanlar, modernitenin öncülerinin yüzlerce yıl önce yaşadığı ticaret işletmesiyle ev işletmesini ayırma sürecini ancak şimdilerde yaşıyor. Toplumsal kargaşalarla, insani felaketlerle dolu bu süreçte modern toplumlar yerel sorunlara getirilen küresel çözümlerin –ailenin ve cemaatin kısıtlamalarından kurtulan ekonominin yarattığı nüfus fazlasını özümseyeceği uçsuz bucaksız "boş", "ıssız topraklar"ın– lüksünü de yaşamıştı; modern dünyaya yeni katılanlar bu lüksten mahrumlar.

"Moderniteye geç katılanlar"ın uygulamak zorunda bırakıldığı ya da kendiliklerinden uyguladığı "küresel sorunlara yerel çözümler" arasında, aşiret savaşları ve katliamlar, birbirlerini boğazlarken bir yandan da (çoğu genç, ülkelerinde iş imkânı bulamayan, gelecekten umutsuz) "nüfus fazlası"nı silahlandırmak ve yok etmekle meşgul çok sayıda "gerilla or-

dusu" (daha doğrusu bu sıfatın ardına gizlenmiş haydut çeteleri) –kısacası "komşunun komşuyu sömürmesi" ya da "yoksulların emperyalizmi"– yer alıyor. Yüz binlerce insan evlerini terk ediyor, katlediliyor ya da canını kurtarmak için ülke sınırları dışına çıkıyor.

Modernleşmekte geciken (ve şeytanca bir aldatmayla "gelişmekte olan ülkeler" diye adlandırılan) ülkelerin topraklarında gelişen tek sanayi, seri mülteci üretimidir. Britanya başbakanının "kendi ülkelerinin yakınında", (yine şeytanca bir aldatmayla "güvenli bölge" adı verilen) geçici-kalıcı kamplarda iskân edilmelerini önerdiği kitleler, bu sanayinin ürünleridir. Bu çözümün, kendileri de aynı dertten mustarip yakın komşuların zaten başa çıkamadıkları "nüfus fazlası" sorununu daha da azdıracağı aşikâr. Amaç, "yerel sorunlar"ı yerel düzeyde tutarak, modernitenin öncülerinin yaptığı gibi küresel çözüm arayışına girmek üzere olan gecikenlerin bu çabalarına yerinde müdahale etmektir. Ben bu satırları yazarken, Türkiye, Irak sınırından gelecek tehdide karşı NATO'dan bu bölgedeki güçlerini takviye etmesini istedi. Öncü ülkelerden pek çok devlet adamı, hayalî endişelerin ürünü olan bu talebe itiraz etti – ama hiçbiri, Türkiye'nin kendini koruması gereken asıl tehlikenin harap ve bitkin Irak ordusu değil, bu ülkeden gelecek, yakın tarihte evlerinden koparılmış Iraklı mülteciler olduğunu söylemedi.[12]

Ne denli çaba gösterilse de, "ekonomik göç" dalgasını yüzde yüz engellemek mümkün olmadı ve muhtemelen olmayacak. Uzun yıllar sefalet çeken milyonlarca insan çaresizlik içinde; Vahşi Batı'yı anımsatan küresellik çağında, küresel suçların zirve yaptığı bir dönemde, bu çaresizlikten birkaç dolar ya da milyarlarca dolar kâr elde etmeyi amaçlayan "işadamları" eksik olmayacaktır. Mevcut dönüşümün ikinci büyük sonucu da budur: bir zamanlar modernitenin seralarından kovulan "nüfus fazlası"nın geçtiği yolları arşınlayan milyonlarca göçmen – ne var ki bu kez rotaları ters yönde ve *konkistadorlar*, tacir ve misyoner orduları (en azından şimdilik) onlara eşlik etmiyor. Bu neticenin bütün bo-

yutlarını ve etkilerini, yol açtığı ve açacağı sonuçları henüz değerlendirmekten uzağız.

2001 yılının sonlarına doğru Afganistan'daki savaşa ilişkin kısa ama keskin görüşlerin yer aldığı bir derlemede, Gary Younge 11 Eylül'den, dünyayı yerinden oynatan, dünya tarihinde bambaşka bir safhaya girdiğimizi herkesin kabul ettiği tarihten bir gün önce, gezegenin durumu üzerine bazı tespitler yapmıştı. "Bir gemi dolusu Afgan göçmen"in (Avustralyalıların yüzde doksanının sevinç gösterileriyle) Avustralya'dan ayrıldığını ve Pasifik Okyanusu'nun ortasındaki ıssız bir adada mahsur kaldığını hatırlatıyordu:

> Avustralya'nın koalisyon güçleriyle çok yakın hareket ettiği, Afganistan'ın özgürleştirilmesinin her şeyden önemli olduğuna karar verdiği, bu amaçla bombalarını göndermeye hazır olduğunu ilan ettiği şu günlerde söz konusu göçmenlerin Afgan kökenli olması ilginç [...] İlginç olan başka bir şey de, Afganistan'ı Nazilerle karşılaştıran dışişleri bakanımız; bu şahıs içişleri bakanlığı yaparken, Sansted'e bir grup Afganistanlı geldiğinde, ülkelerinde kovuşturmaya uğrama tehlikesi olmadığını söyleyip geri yollamıştı.[13]

Younge sonuç olarak 10 Eylül'deki görünümüyle dünyanın "kanunsuz bir yer" olduğunu, yoksulların da zenginlerin de "güçlünün haklı olduğu"nu bildiklerini, muktedirlerin ve güçlülerin işlerine geldiğinde "uluslararası yasalar"ı (ya da hangi adla anılıyorsa onları) çiğneyebildiğini ya da yanından dolaştığını, zenginliğin ve gücün yalnız ekonomiyi değil, küresel alanın ahlakını ve siyasetini, kısacası yaşam koşullarıyla ilgili her şeyi belirleyebildiğini söylüyor.

Ben bu satırları yazarken Londra'da Yüksek Mahkeme hâkimlerinden birinin önünde, Irak, Angola, Ruanda, Etiyopya ve İran gibi resmî belgelerde "şer odağı" olarak anılan ve/veya insan haklarını gözetmediği ya da rutin olarak ihlal

ettiği öne sürülen yönetimlerden kaçan altı sığınmacının gördükleri muameleyi içeren bir dosya bulunuyordu.[14] QC* Keir Starmer, Hâkim Bay Collins'e, Britanya'da yeni çıkarılan yasaların yüzlerce sığınmacıyı "dava açamayacak kadar yoksul" bıraktığını söyledi. Bu insanlar sokakta yatıyorlardı, üşüyorlardı, açtılar, korkuyorlardı ve hastaydılar; bazıları "telefon kulübelerinde ve otoparklarda yatacak duruma gelmişlerdi." Hiçbir "gelir kaynakları, kalacak yerleri, ağızlarına koyacak lokmaları" yoktu; ücretli işlerde çalışmaları yasaklanmıştı, sosyal yardımlardan da faydalanamıyorlardı. Sığınmacı statüsüne girme taleplerinin kabul edilip edilmeyeceği, bunu ne zaman, nerede öğrenecekleri hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Ruanda'da defalarca ırzına geçilip dövüldükten sonra ülkesinden kaçan bir kadın geceyi –uyumaması koşuluyla– Croydon Karakolu'nda bir sandalyede geçirmişti. Babası kurşuna dizilen, annesini ve kız kardeşini çıplak ve ırzına geçilmiş bir halde bulan Angolalı bir adam her türlü destekten mahrum bırakılmış, sokaklarda yatmak zorunda kalmıştı. Buna benzer iki yüz kadar dava halen mahkemelerin kararını bekliyor. QC Keir Starmer'in davasında hâkim sosyal yardımın reddedilmesini kanuna aykırı buldu. İçişleri bakanı karara kızdı ve tepki gösterdi, "Doğruyu söylemek gerekirse, ben şahsen parlamentonun meseleleri görüştüğü ve hâkimlerin ters kararlar verdiği durumlarla karşılaşmaktan usandım. Bay Collins'in sözlerine katılmıyoruz. Üst mahkemede kararın bozulması yoluna gideceğiz."[15]

QC Keir Starmer'in üstlendiği davadaki altı kişinin durumu muhtemelen sığınmacıların karaya ayak basar basmaz gönderildikleri, özel tasarlanmış ya da geçici kamplardaki aşırı kalabalıktan ve yersizlikten kaynaklanmıştı. Bu kampların projelendirme ve inşa hızı, küreselleşmenin evsiz, ülkesiz bıraktığı insanların sayısına yetişememektedir.

Küreselleşmenin en kötücül etkilerinden biri savaşların

* Queen's Counsel: Adalet Bakanlığı'nın atadığı avukat. (Ç.N.)

kuralsızlaşmasıdır. Günümüzde savaş kategorisine giren eylemlerin çoğu, özellikle de en acımasız ve kanlı olanları devletler hukukuna ve uluslararası anlaşmalara uymayan devlet dışı örgütlerin eseridir. Bu çatışmalar, devletlerin hükümranlığının aşınmasının ve "devletler arası" küresel mekânlardaki Vahşi Batı koşullarının aynı zamanda hem sonuçları hem de tali ama güçlü nedenleridir. Devlet gücünün zayıflaması, yeni kurulan devletlerde denetim mekanizmalarının kurulamaması, kabileler arası düşmanlıkların açığa çıkmasına fırsat verir; bu düşmanlıklar bir kez açığa çıktı mı, ister yeni ister köklü ve yerleşik olsun, devletin tüm yasalarını pratikte uygulanamaz ve geçersiz kılar.

Tüm ülke halkı kendini kanunsuz bir ortamda bulur; halkın savaş alanından kaçmayı aklına koyan ve kaçabilen kesimini başka türlü bir kanunsuz ortam, küresel Vahşi Batı beklemektedir. Kaçaklar ülke sınırlarından dışarı adım atar atmaz kendilerine koruma sağlayacak, haklarını savunacak, yabancı otoritelerle karşılaştıkları sorunlarda aracılık edecek hukuki bir devlet otoritesinin desteğinden mahrum kalırlar. Mülteciler devletsizdir, ama yeni bir anlamda devletsizdir; devletsizlikleri bağlı oldukları ve hesap verecekleri bir devlet otoritesinin olmayışıyla yepyeni bir safhaya girer. Onlar, Michel Agier'in küreselleşme çağında mültecileri inceleyen ufuk açıcı çalışmasında belirttiği gibi,[16] *hors du nomos* – kanunun *dışındadırlar*; şu ya da bu ülkenin şu ya da bu kanununun değil, kanun mefhumunun dışındadırlar. Yeni tür bir toplum ve kanun dışılığı, küreselleşmeyi ve onun Vahşi Batı ruhunun en somut örneğini, vücut bulmuş halini temsil ederler. Yine Agier'in sözleriyle, geçici ya da kalıcı olduğu asla kestirilemeyen bir "eşikte sürünme" halindedirler. Bir süre kalıcı olsalar bile, asla tamamlanmayacak bir yolculuğa çıkmışlardır çünkü (varış ve ayrılış) istikametleri belirsizdir ve "son ikametgâhları"na asla ulaşamazlar. Nerede olurlarsa olsunlar, geçicilik, belirsizlik, eğretilik duygusu asla peşlerini bırakmayacaktır.

Pek çoğu elli yıl önce aceleyle oluşturulmuş eğreti kamp-

ların dışındaki hayatı bilmeyen Filistinli mültecilerin dramı tüm yönleriyle belgelendi. Küreselleşme bütün hızıyla devam ederken (daha az bilinen, göze çarpmayan ya da unutulmuş) kamplar çatışma bölgelerinde mantar gibi çoğalıyor, Tony Blair'in BM Mülteciler Yüksek Komisyonu'na zorunlu kılınması için çağrı yaptığı kamplara bir model oluşturuyorlar. Mesela 1991-1992'de yerleştirildikleri Kenya'nın Garissa bölgesinde en az yerli nüfus kadar bir kalabalığın barındığı Dabaab'daki üç kampın yakın gelecekte kapanacağına dair hiçbir işaret yok, ama bu kamplar ülkenin haritasında yer almıyor. Aynı durum (1991 Eylül ayında kurulan) Ilfo, (1992 Mart ayında kurulan) Dagahaley ve (1992 Haziran'ında kurulan) Hagadera kampları için de geçerli.[17]

Bu kamplara sevk edilenler, kampın kapısından girerken devletsiz, yersiz yurtsuz, işlevsiz bir mülteci olmak dışında tüm kimliklerini yitirirler. Kampın tel örgülerinin ardında, kimliklerini oluşturan öykülerden, kimliğin sağladığı temel konforlardan mahrum, yüzleri olmayan bir kitleye dönüşürler. "Mülteci" olmak

> toplumsal varoluşun dayandığı araçları, yani bir anlam taşıyan kişileri ve şeyleri –arazi, ev, köy, kent, ebeveyn, mülk, iş ve günlük yaşamda simge değeri taşıyan sıradan şeyleri– [kaybetmek anlamına gelir]. Kendilerini hayatın akışına bırakan, elinden beklemekten başka şey gelmeyen bu insanların, ancak insani yardımla sürdürebilecekleri "çıplak hayat"larından başka şeyleri yoktur.[18]

İnsani yardım konusu da ayrı bir endişe kaynağıdır. İster ücretli, ister gönüllü çalışıyor olsun, insani yardım yapan kişi, dışlayanlar zincirinde önemli bir halka değil midir? Hayır kuruluşlarının ellerinden geleni yaparak insanları tehlikeden uzaklaştırırken farkında olmadan "etnik temizlik"e yardım ettikleri konusunda şüpheler mevcuttur. Agier insani yardım alanında çalışanların "az masraflı dışlama ajanı" ve

(daha önemlisi) dünyanın geri kalanının endişelerini gideren, suçluluk duygusunu azaltan, vicdanları temizleyen, bir yandan da aciliyet duygusunu ve "bizim de başımıza gelebilir" korkusunu yatıştıran bir aygıt olup olmadıklarını sorgular. Mültecileri "insani yardım çalışanları"nın himayesine vermek (ve arka plandaki silahlı güçleri görmezden gelmek) birbiriyle uzlaşmayan iki şeyi, atık insanlardan kurtulma arzusu ile ahlaki tatmin duygusunu uzlaştırmak için ideal bir çözüm gibi görünmektedir.

> Yeryüzünün lanetlilerinin yaşadığı dramdan kaynaklanan suçluluk duygusu iyileştirilebilir. Bunu başarmak için biyo-ayrımcılık sürecini devreye sokmak, savaşlar, şiddet, göç, hastalık, sefalet ve eşitsizlikle lekelenen kimlikleri kalıcı hale getirmek –ki günümüzde büyük ölçüde yapılmaya başlandı– yeterli olacaktır. Bu izleri taşıyanlardan, gerek fiziksel gerek ahlaki yönden daha az insan oldukları gerekçesiyle uzak durulacağı kesindir.[19]

Mülteciler atık insanlardır, geldikleri ve geçici olarak barındıkları ülkede yararlı bir işlev görmezler, yeni toplumsal bünyeye asimile olmazlar, olmaya niyetlenseler bile bu gerçekçi bir hedef değildir; bulundukları yerden, yani mezbelelikten geri dönemezler, ileri de gidemezler, gitseler de en fazla, Avustralya harp gemilerinin eşliğinde tüm rotaların uzağındaki bir adaya giden Afgan göçmenler gibi, ücra yörelere gidebilirler. Kalıcı bir şekilde geçici olan kamplarının yeri seçilirken göz önüne alınan başlıca kriter, sosyal çürümenin zehirli kokusunun o bölgenin sakinlerine ulaşamayacağı bir noktaya kurulmasıdır. Bu noktanın dışında, mülteciler baş belası ve dert kaynağı olarak görülürler, içinde ise unutulurlar. Onları orada tutmakla ve her türlü sızmayı önlemekle, bu bölünmeyi nihai ve geri döndürülmez kılmakla, "bazılarının şefkati, ötekilerin nefreti" el ele verip onlara mesafeli olmak ve uzakta tutmakta birleşir.[20]

Orada duvarlardan, dikenli tellerden, giriş çıkışların sıkıca denetlendiği kapılardan ve silahlı bekçilerden başka şey yoktur. Mültecinin kimliğini bunlar tanımlar – daha doğrusu onun kendini tanımlama hakkını ortadan kaldırır. Atık insanlar da dahil tüm atıklar ayrım yapılmadan aynı çöplüğe atılır. Çöplüğe tenzil edilmekle tüm farklılıklar, bireysellik, kişisel özellikler yok olur. Yeniden dönüşüme sokulmayacaksa, atığın ince nüanslara, ayırt edici özelliklere ihtiyacı yoktur; ne ki mültecilerin yeniden dönüşüme girip insan toplumunun meşru ve saygın üyeleri olma umutları son derece düşüktür. Sonsuza dek dışarıda tutulmaları için her türlü önlem alınmıştır. Niteliksiz insanlar bir zümre oluşturmadan bir araya getirilmiş, anlamlı yerlere, sosyal açıdan meşru anlamların günbegün yaratıldığı, yaratılabileceği noktalara dönmeleri engellenmiştir.

Dünya geneline yayılan mültecilerin sayısı tartışma konusudur ve –açıkladığından fazlasını gizleyen– "mülteci" kavramı "esas olarak tartışmalı bir kavramdır." En güvenilir rakamlar, kayıt ve dosyalama sistemleri –özellikle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR) yıllık *Dünyada Mültecilerin Durumu* raporları– sayesinde bürokrasiden gelir. Bu raporlar BM'nin "mülteci" tanımına uyan, böylece UNHCR'nin meşru ilgi alanına giren insanların sayısını verir. 2000 yılının sonundaki rapor bu sayıyı 22,1 milyon olarak gösteriyordu (bu rakam başka kurum ve kuruluşların sorumluluğundaki mültecileri, özellikle dört milyon Filistinli mülteciyi ve elbette devlet kurmaları engellenmiş, herhangi bir devletin uyruğu olmamış ya da uyruk olmaları engellenmiş azınlıkları kapsamıyor). 22,2 milyonun yüzde 40'ı 2000 yılının sonunda Asya'da, yüzde 27'si Avrupa'da ve yüzde 25'ten biraz fazlası Afrika'daydı. En çok mülteci üreten yerler kabile çatışmaları yaşanan bölgeler ve küresel askerî operasyonların hedefinde olan Burundi, Sudan, Bosna Hersek ve Irak gibi ülkelerdi.[21] UNHCR, pek çok ülkede operasyonların "kriterlerin dışına çıkması"ndan şikâyetçi. Daha

çok sayıda ülke, geçici koruma altına almak zorunda bırakıldıkları insanların ülkelerinde "gerçekten geçici olarak" barınmalarını, mültecilerin zaman içinde anayurtlarına ya da başka bir yere gönderilmelerini talep ediyor. "Koruma altında olmak", "istenmek" değildir ve mültecilerin bu iki durumu birbiriyle karıştırmaması için her şey yapılır.

Bir kez mülteci olan, sonsuza dek mültecidir. Kaybettiği (ya da artık mevcut olmayan) yuvasına giden yollar kesilmiştir, yaşadığı araftan çıkan bütün yollar cehenneme gider. Kampın içinde günbegün bir şey yapmadan, bomboş yaşamak zor olabilir, ama Allah korusun, görevleri mültecileri kampın içinde tutmak ama onlara cehennem hayatı yaşatmamak olan atanmış ya da gönüllü insani yardım yetkilileri fişi de çekebilir. Kimi zaman bunu yaparlar da, kimi zaman yöneticiler bu sürgünlerin artık mülteci olmadığına, evlerine dönebileceklerine karar verirler; oysa geride ev namına bir şey kalmamıştır. Sözgelimi, Etiyopya ve Eritre'de on yıllar süren içsavaştan ve çatışma alanlarından kaçan 900.000 mülteci, kendisi de savaşın yoksullaştırdığı bir ülke olan Sudan'ın kuzey bölgelerine dağıldı ve Güney Sudan'daki ölüm tarlalarının dehşetini yaşamış olan diğer mültecilerle kaynaştı.[22] Sivil toplum kuruluşlarının sevinçle karşıladığı bir BM kararıyla, bu insanların mülteci sıfatı kaldırıldı, böylece insani yardımdan da yoksun kaldılar. Ne var ki onlar gitmeyi reddettiler, anlaşılan "geri dönecekleri" bir "vatan"ları kalmamıştı; evleri yağmalanmış ve ellerinden alınmıştı. İnsani yardım kolluk kuvvetlerinin yeni görevi, bu insanların gitmelerini sağlamaktı. Kassala Kampı'nda yaşayanların suları kesilerek terk etmeleri sağlanan kamp alanı, geri dönmemelerini sağlama almak için, Etiyopya'daki evleri gibi dümdüz edildi. Aynı şey Um Gulsam Laffa ve Newshagarab kamplarında yaşayanların da başına geldi. Bölgedeki köylüler kamp hastanelerinin kapatılması, su kaynaklarının kesilmesi ve yiyeceklerin tükenmesinin ardından yaklaşık sekiz bin mültecinin kaybolduğunu söylüyor. Bunların akıbetini kimse bilmiyor, kesin olan tek şey mülteci kayıtlarında ve

istatistiklerde yer alan yüz binlerce insanın buharlaşıp yok olduğu.

Mülteciler, küresel Vahşi Batı'nın atık insanları, "dışlanmanın vücut bulmuş hali"dirler, her yerde dışlanırlar; yurt niteliğini yitirmiş, sıradan insanların seyahat haritalarında olmayan "sahipsiz topraklar" hariç her yerde yersiz yurtsuzdurlar. Bir kez dışlandıktan, dışarıda bırakıldıktan sonra yersiz yurtsuzluğun sonsuza dek sürmesi için ihtiyaç duyulan tek mekanizma gözetleme kuleleri olan sağlam bir tel örgüdür.

Zaten "içeride" olan ve gezegen dolu olduğu için içeride kalmaya mahkûm olan ıskarta insanların hikâyesi farklıdır. Bunların tehcir edileceği boş alanlar yoktur ve kendi iradeleriyle geçimlerini sürdürecekleri yerlere gitmeleri engellenir; bu yüzden onları lüzumsuzluğa mahkûm eden bölgelerde atık döküm alanları kurulması gerekir. Bu alanlar hemen bütün büyükşehirlerde mevcuttur. Bunlar kent gettolarıdır; daha doğrusu, Loïc Wacquant'ın yerinde tabiriyle "hipergettolar"dır.[23]

Adları ne olursa olsun, gettolar kadim kurumlardır. "Katmanların bileşimi" (ve aynı zamanda "çoklu yoksunluk") amacına hizmet ettiler, sakinlerinin belirli bir bölgede iskân edilmesi farklı kast ve sınıfları bir araya getirirdi. Gettolar gönüllü ya da gönülsüz oluşturulabilirdi (ikincisinde daha çok bir utanç, kusur vurgusu vardı); iki durum arasındaki başlıca fark "asimetrik sınır"ın hangi tarafında bulunduklarıyla, engellerin gettoya girişte mi yoksa çıkışta mı olduğuyla ilgiliydi.

Ne var ki, "gönülsüz gettolar"da bile, mecburi "itici" güçlerin yanında bir nebze "çekici" faktörler de mevcuttu. Bu gettolar, kent halkının günlük ihtiyaçlarına ve hayattaki amaçlarına cevap veren başlıca kurumların minyatür kopyaları olan "mini toplumlar"dı. Ayrıca sakinlerine, bir nebze de olsa getto sınırlarının dışında bulamadıkları bir *chez soi*'nın, kendini evinde hissetmenin güvenliğini verirlerdi. Wacquant geçen yüzyılda Amerika'nın siyahi gettolarındaki baskın örüntüyü şöyle açıklıyor:

kara derili burjuvazinin [hekimler, avukatlar, öğretmenler, işadamları] ekonomik gücü, alt sınıflardaki soydaşlarına mal ve hizmet sağlamak üzerine kurulmuştu; kentin "esmer" sakinlerinin hepsi kast sistemine karşı çıkmakta ve "ırklarını ilerletmek"te birleşirdi. [...] Sonuç olarak, savaş sonrası gettosu *gerek toplumsal gerek yapısal açıdan* bütünleşti – hayatlarını kumar, yasak içki satışı, fahişelik ve başka riskli mesleklerle kazanan "karanlık iş yapanlar" bile farklı sınıflarla güç birliği yaptı.[24]

Eski gettolar, sağlam duvarlarla (fiziksel ve sosyal) çevriliydi, dışarıya açılan az sayıda kapıyı aşmak hiç kolay değildi. Sınıf ve kast ayrımcılığının aracı olarak oluşturulmuşlar, sakinleri aşağılanmaya ve toplumsal redde maruz kalmıştı. Onlardan evrilen ve geçen yüzyılın sonlarına doğru onların yerini alan hipergettolardan farklı olarak bu gettolar, iş olanaklarından mahrum, işlevsiz, ıskartaya çıkmış nüfus fazlasının atıldığı bir çöplük değildi. Klasik öncülünden farklı olarak yeni getto, Wacquant'ın deyişiyle "harcanabilir sanayi işçilerinin bir araya toplandığı bir rezervuar değildir, onları çevreleyen toplumda iktisadi ya da siyasi bir yararı olmayanların atıldığı bir çöplük görevi görür." Sadeçe siyahilere hizmet vermeyi bırakan ve daha güvenlikli "site"lerdeki gönüllü gettolarına taşınmayı seçen kendi orta sınıfları onları terk ettiğinde, getto sakinleri toplumun onlardan esirgediği olanakları ikame edecek kendi iktisadi ve siyasi olanaklarını yaratamazlar. Sonuç olarak, "klasik gettolar ırksal dışlayıcılığın gaddarlığına karşı bir ölçüde koruyucu kalkan işlevi görürken, hipergetto olumlu anlamdaki kolektif tampon işlevini kaybetmiş, ölümcül bir toplumsal tenzil mekanizmasına dönüşmüştür."

Başka deyişle; Amerika'nın siyahi gettoları, fiilen çöp boşaltma alanından başka işlevi olmayan mahallelere dönüşmüştür. "Çıplak sürgünlerin toplandığı tek boyutlu bir mekanizmaya, kent halkının itibarsız, sorumsuz ve tehlikeli gördüğü kesimlerin tıkıldığı bir insan ambarına indirgenmiştir."

Wacquant, Amerika'daki siyahi gettolarını Goffman'vari, hapishanemsi "total kurum"lara giderek daha çok benzeten, birbirine paralel ve koordineli bir dizi süreç tespit eder ve dökümünü yapar: Toplu konutların "etrafı çevrili, içerisi karakollar ve güvenlik noktalarıyla takviye edilmiş" yeni "projeler"le "hapishaneleştirilmesi" –Jerome G. Miller bunlara "rasgele üst aramalarını, ayrımcılığı, sokağa çıkma yasaklarını ve mahallede nüfus sayımını" ekliyor–[25] etkin bir cezaevi yönetiminin tüm prosedürleri; devlet okullarının, başlıca görevi eğitmek değil, "gözetim ve denetim" olan "gözaltı kurumları"na dönüşmesi. "Gerçekten de bu okulların asıl gayesinin azgın, asi ve değersiz oldukları kabul edilen gençleri gün boyunca okula kilitleyerek 'etkisizleştirmek', sokakta suç işlemelerinin önüne geçmek olduğu söylenebilir."

Aksi yönde bir hareket de mevcut; bu hareket Amerikan hapishanelerinin doğasını, bilinen ve gizli işlevlerini, açık ve örtük amaçlarını, fiziksel yapılarını ve işleyişini dönüştürmekte, kent gettolarıyla hapishaneleri atık insanların çöplük alanı işlevini gören ortada bir yerde buluşturmakta. Tekrar Wacquant'a dönecek olursak, "Mahkûmlara iyi muamele edilmesi ve topluma kazandırılmaları yönündeki ıslahçı idealin vücut bulduğu 'Açık Cezaevi', salt toplum dışı kişileri etkisiz kılmak ve onları fiziksel olarak da toplumdan ayırmak amacı güden, ırk ayrımının ve şiddetin hüküm sürdüğü bir 'ambar'a dönüştü."[26]

Diğer kent gettolarına, özellikle pek çok Avrupa kentinde filizlenen ve önemli sayıda mülteci barındıran çeşitlerine bakıldığında, benzer bir dönüşümün oldukça ileri bir safhaya geldiği ama tamamlanmadığı görülüyor. Irksal ve etnik açıdan homojen kent gettolarına Avrupa'da nadir rastlanır. Ayrıca, Amerikalı kara derililerden farklı olarak bu gettolarda yaşayan yeni ve eski göçmenler o kentin ürettiği atık insanlar değildir; başka ülkelerden, yeniden dönüşüme sokmak amacıyla "ithal" edilmişlerdir. Bu tür bir "yeniden dönüşüm"ün mümkün olup olmadığı, ıskartaya çıkarılmanın küresel anlamda bir sona işaret edip etmediği belirsizdir. Bu

şehir gettolarının birer "rehabilitasyon merkezi" ya da "çift yönlü yol" oldukları söylenebilir. Geçici, kararsız, tanımlanmamış bir mahiyette oldukları için de hemen her gün evlerde arama yapılırken çıkan çatışmaların, sınır anlaşmazlığı kavgalarının yarattığı gerilim eksik olmaz.

Avrupa kentlerinin göçmenlerin yerleştiği ve şimdiye dek karışık bir nüfusu barındıran gettolarını Amerika'nın "hipergetto"larından ayıran bu belirsizlik, ne var ki, uzun sürmeyebilir. Philippe Robert'e göre, başlangıçta kısa zamanda kentin bünyesine uyum sağlayacağı ve asimile edileceği düşünülen yeni göçmenler için "transit" ya da "geçici" durak yerleri mahiyetinde olan Fransız kent gettoları, iş dünyasındaki liberalleşme, iş olanaklarının azalması ve istikrarsızlaşması, işsizliğin süreklileşmesiyle "sürgün mekânları"na dönüştü. Bu noktadan sonra kentin eski halkının hınç ve öfkesi yeni gelenlerle aralarında aşılmaz bir duvar oluşturdu ve göçmenleri daha da yabancılaştırdı. Zaten sosyal açıdan değersizleşmiş, kentin başka yöreleriyle iletişimi kopuk mahalleler, artık "[göçmenlerin] kendilerini *chez soi* hissedebilecekleri, nüfusun geri kalanının düşmanca bakışlarından kendilerini koruyacakları tek yerdi."[27]

Hugues Lagrange ve Thierry Pech bunlara ek olarak, iktisadi ve sosyal işlevlerinin çoğunu askıya alan devletin, kırılan otoritesini onarmak, halkın gözünde koruyucu imajını yeniden tesis etmek amacıyla (büyük ölçüde fiziksel güvenliğe odaklı) bir "güvenlik siyaseti" uygulamaya karar verdiğinde, gittikçe istikrarsızlaşan işçi pazarındaki kaygılardan ve yaygın korkulardan ülkeye doluşan yeni işçi adaylarını açık ya da örtük biçimde sorumlu tutmaya başladığını belirtiyor.[28] Göçmen mahalleleri adi suçluların, dilencilerin ve fahişelerin yuvalandığı yerler olarak tasvir edilmişti ve bu insanlar "sıradan vatandaşlar"ın giderek artan endişelerinde büyük pay sahibi olmakla suçlanıyordu. Başka konularda gevşek ve üşengeç davranan devlet, kendilerini güçsüz kılan endişelerin kaynağını çaresizce araştıran vatandaşların alkışları arasında aniden atağa kalktı, nüfusun en zayıf, en

kırılgan, en marjinal kesimini suçlu ilan ederek alabildiğine sert ve sıkı önlemlerle Fransız kentlerinin varoşlarına yığılan dış kökenli atık insanlara karşı suçla mücadele seferberliği başlattı.

Loïc Wacquant bir çelişkiye dikkat çeker:

> Daha dün sermayeyi ve onun emek piyasası ile ilişkisini rahatlatmak için "daha az devlet müdahalesi" isteyen ve büyük ölçüde başarılı olanlar, bugün toplumsal tabakanın alt kesimlerinin sosyal haklarındaki geriye gidişin zararlı sonuçlarını asgariye indirmek ve saklamak için devletin emek piyasasına "daha çok müdahale" etmesini talep ediyorlar.[29]

Wacquant'ın dikkatini çeken bu durum kesinlikle bir paradoks değil. Taleplerin değişmesinin, atık insanların geri kazanılmasından vazgeçilip tasfiyesine karar verilmesindeki mantığın bir sonucu. Bu değişim devlet gücünün harekete geçirilmesini gerekli kılacak kadar radikal bir seçimdi ve devlet bu karara uydu.

İşe, işten çıkarılan bireyleri kapsayan kolektif sigortaların içini boşaltarak (geçici olduğu söyleniyordu) başladı. Yeni uygulama, yani işten çıkarma (üretim atığı sınıfına sokulma) geçici bir önlem, yeniden dönüşüme sokma ("rehabilite" etme ve yeniden endüstri ordusunun aktif bir neferine dönüştürme) sürecinde kısa ve geçici bir mola olduğu sürece siyaset sahnesinin sağındaki, solundaki kimseyi rahatsız etmedi. Ne var ki yeniden dönüşüm mekanizmalarının yetersiz kalmasıyla, işsizleri yeniden işgücüne kazandırmanın uzak bir hayal olduğunun anlaşılmasıyla "sağ ve solu birleştiren" bu destek geri çekildi.

İkinci olarak devlet, yeni ve güvenli atık tasfiye tesisleri tasarlamaya ve inşa etmeye başladı; halkın yeniden dönüşüme girme umutları soluyordu ve geleneksel atık insan tasfiye yönteminin (emek piyasasındaki fazlalığın ihraç edilme-

si) sonu yaklaşıyordu; böylece bu yeni tasarılar "ıskarta insan" manzaralarıyla dehşete düşen kitleler arasında destek buldu.

Sosyal devlet adım adım, ısrarla ve acımasızca, Henry A. Giroux'nun deyişiyle bir "karakol devleti"ne dönüştürüldü. Giroux'ya göre bu yeni devlet, küresel, uluslarüstü korporasyonların çıkarlarını daha fazla kororken "bir yandan da ülke içinde baskıyı ve militarizasyonu artırır." Sosyal sorunlar gittikçe artan ölçüde kriminalize edilir. Giroux durumu şöyle özetliyor:

> Baskı artıyor ve şefkatin yerini alıyor. Şehirlerde emlak piyasasındaki daralma ve yüksek işsizlik gibi –evsizliğin, gençlerin aylaklığının ve uyuşturucu salgınlarının sebebi olan– gerçek meseleler göz ardı edilirken disiplin, gözetim ve denetim siyasetleri öne çıkarılıyor.[30]

Büyük ve büyümekte olan "ıskarta insan" yığınlarının çok yakınlarda olması ve giderek kalıcı hale gelmesi, ayrımcı siyasetlerin daha da katılaşmasını, olağanüstü güvenlik önlemlerini gerektirir ki, "toplumun sağlığı", sosyal sistemin "normal işleyişi" tehlikeye girmesin. Talcott Parsons'a göre her sistemin kendi varlığı için elzem olan ve büyük çaba isteyen "gerilim yönetimi" ile "örüntünün sürdürülmesi", bugün "atık insanları" toplumun geri kalanından kesin çizgilerle ayırmaya, geri kalanın hayatlarını sürdürdükleri yasal çerçeveden soyutlanmalarına ve "etkisizleştirilmelerine" indirgenmiştir. "Atık insanlar"ı uzaklardaki tasfiye alanlarına göndermek, "normal hayat"ın dışına çıkarmak artık mümkün görünmemektedir. Bu yüzden, bu insanlar sıkı gözetim ve denetim altında tutulmalıdır.

Ceza infaz sistemi bu gözetim ve denetim imkânını verir. David Garland halihazırdaki dönüşüme ilişkin kısa ve özlü anlatısında, yeniden dönüşüme sokmanın mümkün olduğu günlerde "ıslah mekanizmasında başvurulacak en son

tedbir" olarak görülen cezaevlerinin günümüzde "çok daha fazla ve bariz biçimde bir dışlama ve denetleme mekanizması olarak tasarlandığı"nı belirtir. Günümüzde "ıslah kurumunun en önemli ve değerli öğesi"[31] duvarların ardında olanlar değil, duvarın kendisidir. "Islah", "reform", "yeniden eğitim", sürüden kaçanların yeniden sürüye katılması gibi hedefler sadece lafta kalıyor – ve bunlardan söz edildiğinde, kan çıkarmaya hevesli büyük bulvar gazetelerinin şeflik yaptığı, önde gelen siyasetçilerin solist görevi üstlendiği öfkeli bir koro itirazlarını haykırıyor. Cezaevlerinin başlıca, belki de yegâne amacının atık insanları yeniden dönüşüme sokmak değil, nihai ve kesin bir tasfiye olduğu aşikârdır. Bir kez dışlandınız mı, sonsuza dek dışlanırsınız. Afla ya da koşullu olarak tahliye edilen bir eski mahkûm için topluma dönmek neredeyse imkânsız, hapishaneye dönmek ise adeta kaçınılmazdır. Cezalarını çeken mahkûmların hayatını kolaylaştırmak, "topluma kazandırılması"na rehberlik etmek yerine, gözetim memurları, toplumu geçici olarak salıverilmiş, her an tehlike yaratabilecek bu insanlardan korumayı vazife edinmişlerdir. "Hüküm giyen mahkûmların haklarının, eğer bir haktan söz edilecekse, toplumun haklarının karşısında yer aldığı kabul edilir."[32]

Gerçekten de suç işleyenlerin "doğuştan kötü, lanetli" oldukları, "bizim gibi" olmadıkları genel kabul gören bir görüştür. Onlarla benzeşen yönlerimizin tümüyle tesadüfi olduğu düşünülür.

> "Biz" ve "onlar" arasında ortak bir dil, bir anlayış bağı, hakiki bir iletişim olamaz [...]
>
> Suçlunun kişiliğinin kötü genlerden mi kaynaklandığı, antisosyal bir kültürde yetişmesinin sonucu mu olduğu önemli değildir – o haddini aşmış, ıslah olmayacak, medeni topluma ayak uyduramayacak biridir.
>
> Uyum sağlamayanlar aforoz edilmeli, zor kullanarak toplumdan uzaklaştırılmalıdır.[33]

Kısaca söylemek gerekirse cezaevleri, diğer pek çok toplumsal kurum gibi, atıkların geri dönüşümü işlevini bırakmış, tasfiyesine yönelmiştir. Modernitenin küresel zaferinin ve gezegenin bu yeni sıkışıklığının atık tasfiye sanayisinde yarattığı krizle savaşta ön saftaki yerini almıştır. Tüm atıkların potansiyel olarak zehirli – ya da atık sınıfına girdikleri için bulaşıcı ve rahatsız edici oldukları, eşyanın düzenini bozdukları düşünülür. Geri dönüşüm artık bir yarar sağlamıyorsa ve (en azından mevcut koşullarda) randımanlı olmayacaksa, atıkla başa çıkmanın yolu onun "biyolojik bozunma"sını ve çürümesini hızlandırmak, bir yandan da onu sıradan yurttaşların yaşam alanından uzak tutmaktır.

> Eskiden iş, sosyal refah ve aile desteği eski mahkûmların toplumla yeniden kaynaşmasını sağlayan başlıca araçlardı. Bu imkânların azalmasıyla hapis cezası, bireylerin denetim altında olmadıkları bir özgürlüğe kavuşmak için pek az şanslarının olduğu, uzun süreli bir mahrumiyete dönüşmüştür.
>
> Hapishaneler bugün, tehlikeli olarak yaftalanan bireylerin kamu yararına tecrit edildiği bir tür karantina alanı işlevi görmektedir.[34]

Daha fazla hapishane inşası, hapisle cezalandırılan suçların kapsamının genişletilmesi, "sıfır tolerans" siyaseti, daha katı ve uzun mahkûmiyet kararları, halihazırda darboğazdaki atık tasfiye sanayisinin –küreselleşmiş dünyadaki yeni koşullara daha uygun bir temel üzerinde– yeniden yapılanması yolundaki çabalarla bir arada değerlendirilmelidir.

Küreselleşme sürecinin mevcut durumuyla doğrudan bağlantılı başka bir atık daha var: Kökenleri küreselleşmenin "Vahşi Batı" koşullarına uzanan, günümüzün küresel dünyasının Manuel Castells'in "akışkanlar mekânı"nında günbegün ürettiği bir atık.

Daha önce değinildiği gibi, klasik "Vahşi Batı" koşullarında sığır baronları ile haydutlar örtülü bir anlaşma yapmış-

lardı: İki taraf da kanun dışılığın sona ermesinden, en kurnaz, en vicdansız, en hızlı silah çeken kazanır kuralının bozulmasından, kanunun hâkim olmasından yana değildi. İki taraf da belirsizlikten, sınırların ve ittifakların çabucak bozulmasından, anlaşmaların, hak ve yükümlülüklerin bir anda ortadan kalkmasına yol açan ahlak yoksunluğundan güç alıyordu. Bu çıkar birliği Vahşi Batı'da çok sayıda insanın kişisel güvenliği açısından iyiye alamet değildi; yerleşimciler de gezginler de ne önlem alırlarsa alsınlar, tehlikedeydiler. Bu durum Vahşi Batı'yı belirsizliğin hüküm sürdüğü bir alan haline getirmiş, bir yandan da bütün etkili önlemlere rağmen emniyetsizliğin sürmesine yol açmıştı. Emniyetsizliği kökünden yok etmek mümkün değildi; tıpkı ittifaklarda ve savaş alanlarında olduğu gibi, endişe ortalıkta kol geziyor, hedeflerini gelişigüzel seçiyordu. Vahşi Batı'daki hayat en iyi, Jurij Lotman'ın mayınlı saha metaforuyla anlatılabilir; mayınların bir yerlerde patlayacağı neredeyse kesindir, ama nerede ve ne zaman patlayacağını bilemeyiz.

Vahşi Batı koşulları günümüze uyarlandığında, sığır baronlarının yerini küresel üretim, ticaret ve sermaye şirketlerinin aldığını görüyoruz; tek başına ya da çeteler halinde dolaşan haydutların yerini ise terörist faaliyetler için casusluk yapan, sayısı belirsiz, birbirinden bağımsız, hor görülmüş, kendi travmasına tepki veren, dışlanmış bir zavallının bile bir şeyler yapabileceğini kanıtlamak isteyenlerin arketipi konumundaki bireyler ve terörist şebekeleri aldı.

Vahşi Batı oyunundaki bu iki rakibin/ortağın faaliyetleri atık insan üretimine muazzam katkı yapmakta. Bunların ilki, daha çok sanayinin "ekonomik gelişme" dalında etkin; ikincisi ise "düzenin yaratıcı eylemlerle yıkılması" dalında çalışmalarını sürdürüyor – her ikisi de, modern devletlerin ta başından beri toplumsal düzenin tasarlanmasını ve inşasını tekeline alırken getirdiği zorlayıcı tedbirlerin, tümüyle denetimsiz bir versiyonunun failleri.

Bugün hiçbir devlet, görünüşte egemen olduğu topraklara tam anlamıyla hâkim olduğunu söyleyemez. En sıkı ko-

runan sınırlarda bile kolayca aşılabilecek gedikler mevcuttur; skandallara meraklı medya sayesinde, sınırları tecavüzlerden ve sızıntılardan korumakla görevli kolluk kuvvetleri (mesela görüntüleri durmaksızın gözümüze sokulan Heathrow'daki tanklar) halka tüm gayretlerin boşunalığını her gün yeniden hatırlatır. Sözde egemen devletin topraklarında şeylerin doğru ve münasip düzenine ilişkin birbirinden çok farklı ve uyumsuz fikirler karşı karşıya gelir ve çatışır; bu fikirlerin öncülüğünü yapanlar ve onların taraftarları, dünyayı ideallerindeki duruma getirmek için rekabete girer – ve bu süreçte gözden çıkarılabilecek piyonlara dönüşen halk, hemen her zaman, çatışmaların "tali hasarı" olarak zarar görür.

Küreselleşme çağında, sığır baronlarıyla haydutların akışkan modernitedeki modern versiyonları arasında içten içe kaynayan ve kimi zaman patlayan düşmanlıkların geride bıraktığı "tali hasar" ve "tali zayiat"lar, zaman içinde atık sanayisinin demirbaşı ve en bereketli üretimi haline gelir (pratikte olmasa da teoride). Sıradan yurttaş yargı organının verdiği bir karara karşı bütün gücüyle mücadele edip kararı tersine çevirmeye, talebi kabul edilmezse bir üst mahkemeye başvurmaya, kamuoyunun ilgisini çekip protestolar düzenlemeye çalışabilir; ama "tali hasar" kapsamına girenlere bu yollardan hiçbiri açık olmayacaktır. Direnebilecekleri, dava açabilecekleri, suçlayabilecekleri ya da tazminat talep edecekleri bir makam mevcut değildir. Onlar hukuki, siyasi ve etik düzenin –pek yaratıcı yöntemlerle– sürdürüldüğü küresel yıkımın atıklarıdır.

Bu koşullarda, "atık"ı "kullanışlı ürün"den ayıran sınırlar tartışmalı hale gelir, çöplükte yaşamaya mahkûm edilenler arasında düzeni yıkıp tersine çevirmek için var gücüyle çalışan bir muhalefet er ya da geç yeşerir. Böylece birbiriyle yarışan sayısız tasarım ve inşa projesi arasında kimse kendini gerçekten güvende hissetmez. Hiç kimse, eskiden alınmış ya da yeni yürürlüğe girmiş bir karara, ne kadar yüksek bir makamdan gelirse gelsin bel bağlayamaz. Kimse çöplük hayaletinin onu kovalamayacağından, reddedilme ve atığa sevk

edilme tehlikesinin tümüyle sona erdiğinden emin olamaz. Genel görüntü rasgeleliğin, beklenmedik durumların, kör talihin hâkim olduğu bir manzaradır; tesadüfi kazanımlar, havada kalan sözler, rüşvet ve şantaj, şantajla ayakta kalan ya da çöken geçici güç ittifakları kimseye sağlam bir koruma sağlamaz. Kişi kendini kurban konumundan kurtarabilir, ama kaderinde "tali zayiat" olmak varsa, buna karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur. Bu tablo, küresel bir Vahşi Batı olarak yeniden kurgulanan dünyanın üzerindeki belirsizlik hayaletine yeni ve meşum bir boyut kazandırıyor.

Avrupa demokrasi tarihini taçlandıran ve yakın geçmişe dek onun baskın karakteri olan "sosyal devlet", günümüzde geri çekilmektedir. Sosyal devlet meşruiyetini, yurttaşlardan sadakat ve itaatkârlık talebini, onları koruma, ıskartaya çıkarılmaya, dışlanmaya ve reddedilmeye –bireysel yetersizlik ya da kazalardan ötürü "atık insan" kategorisine sokulmaya– karşı sigorta görevi görme, kaosun ve tesadüfiliğin pençesindeki hayatlara kesinlik ve emniyet getirme vaadinden alıyordu. Şanssız bireyler tökezleyip düştüğünde, birileri ellerinden tutacak, ayağa kalkmalarına yardım edecekti.

Yurttaşların kâbusu olan sosyal statü ve özsaygı kaybının ve geleceğe duyulan güvensizliğin başlıca kaynağı, bugün olduğu gibi o zaman da, piyasa rekabetinin getirdiği olumsuz koşullardı. Sosyal devlet bu belirsizliklere karşı yurttaşları korumayı –iş güvencesi sağlamayı, geleceği daha güvenli hale getirmeyi– taahhüt ediyordu. Yukarıda anlatılan nedenlerle bugün bu taahhüdün içi boşaldı. Günümüzde devlet, *sosyal* devletin vaatlerini yerine getiremiyor, siyasetçiler bu vaatleri ağızlarına almıyor. Aksine güdülen siyasetler daha istikrarsız, risklere daha açık bir hayat sunuyor, yurttaşların yaşamlarını planlamalarını imkânsızlaştırıyor, siyasetçiler seçmenlere "daha esnek" olmalarını (yani kendilerini başka güvencesizliklere hazırlamalarını), toplumsal sorunlara kendi çözümlerini bulmalarını öneriyor.

Sosyal devlet kavramının içinin boşalması ve sosyal dev-

letin sona ermesi meselesiyle baş başa kalan her hükümetin en acil sorunu, devlet otoritesinin tesis edilebileceği ve disiplinin sağlanabileceği yeni bir "meşruiyet formülü" bulmak ya da icat etmektir. Hükümetler, şimdilerde başıboş yol almakta olan küresel ekonomik güçlerin uhdesindeki ekonomik ilerlemenin "tali zayiatı" damgasını yiyenlere inandırıcı bir umut vaat edemiyor. Ama benzer bir başıboşlukla gemi azıya alan terörist komplocuların yarattığı bireysel korkuları kaşımak, ardından daha fazla güvenlik elemanı, daha çok röntgen cihazı, güvenlik kameraları, sıkı denetim, katı önlemler almak, güvenlik bahanesiyle tutuklamalar yapmak daha kolay bir yol gibi görünüyor.

Siyasi iktidardan rahat bırakılmak dışında hiçbir talebi olmayan piyasaların ürettiği, her gün karşılaştığımız ve doğrudan etkilendiğimiz güvensizlikten farklı olarak "kuşatılmışlık" duygusu, bireylerin can güvenliğinin ve özel mülkiyetin tehdit altında olduğu hissi, siyasi iktidarların aktif müdahalesini gerektirir. Ucu gözüken kaostan söz edilmeyip bireysel tehditler iyice abartılmalı, meşum bir tablo olarak sunulmalıdır ki, *tehdit gerçekleşmediğinde* halka muazzam bir başarı, devlet organlarının olağanüstü becerisinin, uyanıklığının, ilgi ve şefkatinin göstergesi olarak takdim edilsin. Hükümetler bu konuda şaşırtıcı başarılar gösteriyor. CIA ve FBI hemen her gün, en azından her hafta, Amerikalıları pek yakındaki bir tehdit konusunda uyararak sürekli teyakkuz haline sokuyor, bireysel güvenliği birbirinden farklı gerilimlerin odağına yerleştiriyor – bu arada ABD başkanı seçmenlerine "bu ülkeye sızdırılan küçük bir ilaç şişesinin, bir teneke kutunun, tahta sandığın korkunç felaketlere neden olacağını" gittiği her yerde tekrarlıyor. Sosyal devletin çöküşüne tanık olan başka hükümetler hevesle, ama (fonların yetersizliği yüzünden) biraz da çekingen bir tavırla bu stratejiyi kopyalıyor. Halk kesimlerinde de, sosyal istikrarsızlık ve sosyal koruma yerine bireysel kırılganlığı ve bireysel güvenliği temel alan, giderek sönmekte olan atığa çıkmama umudunu yeniden yeşertecek güçlü bir devlet talebi oluşuyor.

Başka durumlarda olduğu gibi, bu yeni meşruiyet formülünde de ABD öncü, model oluşturucu bir rol oynamakta. Aynı sorunla karşılaşan pek çok hükümetin ABD'ye sempati duymasına, onun siyasetlerini kullanışlı bularak beklenti içine girmesine şaşmamak gerek. Hükümetler arasında, takip edilecek yol ve yöntemler üzerine yüksek perdeden seslendirilen görüş ayrılıkları olmasına rağmen, geçici ve tesadüfi kararlara indirgenemeyecek bir "akıl birliği", ortak bir meşruiyet siyaseti gütmek için yazıya dökülmemiş, zımni bir anlaşma mevcuttur. Bunun böyle olduğu, Britanya başbakanının, diğer Avrupalı başbakanların meraklı bakışları altında, "olağanüstü hal" üretiminde kullanılan Amerikan icalarını benimsemesi ve yurduna ithal etmesiyle tescillenmiştir – bu icatların başlıcaları (yumuşak bir tabirle "sığınmacı" diye adlandırılan) "yabancılar"ın kamplara tıkılması, "güvenlik önlemleri"nin tartışmasız biçimde insan haklarının önüne geçmesi, Magna Carta ve Habeas Corpus'tan bu yana tedavülde olan pek çok insan hakkının iptal edilmesi ya da askıya alınması, "suçlu adayı" olduğu öne sürülen kişilere sıfır tolerans gösterilmesi, kimliği bilinmeyen teröristlerin, bilinmeyen bir tarihte, bilinmeyen bir yerde eylem yapmasının kaçınılmaz olduğu uyarısının sürekli tekrarlanmasıdır. Hepimiz bizim açmadığımız, rızamızın da olmadığı bir savaşın "tali zayiat" adaylarıyız. Hayatımızı çok daha yakından ilgilendiren bu tehditlerle kıyaslandığında, ıskartaya çıkarılma korkusu azalacak, belki de unutulacaktır.

"Tali hasar" muhtemelen, tüm ehlileştirme ve düzene sokma çabalarına karşın dizginlenemeyen, aceleci küreselleşme güdüsünün yarattığı gezegen çapındaki yeni Vahşi Batı koşullarına özgü atık insanları tanımlamak için icat edilen bir deyimdi. Modern atık üretimine ilişkin bu tür korkuların, daha geleneksel atıklardan kaynaklanan korku ve endişeleri gölgede bıraktığı anlaşılıyor. Gezegen çapındaki yeni güç hiyerarşilerinin yapılanmasında (ve çözülmesinde) bu korkulardan büyük şevkle istifade edilmesine şaşmamalı.

Bu yeni korkular bir yandan da, insanları bir arada tutan güven duygusunu ortadan kaldırır. Kadim çağların bilgesi Epikuros (Menoeceus'a yazdığı mektupta), "Bize güç veren şey dostlarımızın yardım etmesi değil, yardım edeceklerinden emin olmamızdır," der. Güven duygusu olmadan insanlar verdikleri sözleri tutmazlar, dünya daha tehlikeli daha korkutucu bir yer haline gelir. Vahşi Batı tarzı atıkların yarattığı korku kendi kendini üreten, pekiştiren, daha büyük gösteren türdendir.

Güven duygusu yerini her şeyden kuşkulanmaya bırakır. Tüm bağlar, aksi kanıtlanmadıkça, güven vermemeye, kaypaklaşmaya, tuzak kokmaya başlar; ne ki güvenin olmadığı bir ortamda, kesin delil bir yana, "delil" fikrinin kendisi bile inandırıcı olmaktan uzaktır. İnanılır, güvenilir bir delil nasıl bir şeydir? Görseniz bile anlamazsınız; gözünün içine baksanız, gerçekten iddia ettiği şey olduğuna inanmazsınız. O halde, delilin kabullenilmesi sürekli ertelenmelidir. Bağların oluşması ve güçlenmesi çabaları sonsuza uzanan bir deneyler silsilesi oluşturur. Deneysel olduğu, bir "deneme süreci" sonunda kabullenildiği, sürekli denendiği, "bekleyelim, görelim" havası hiç eksik olmadığı için insanlar arasında ittifaklar, taahhütler, bağlar kolay kolay güçlenmez, tam ve sahici bir güven tesis edilmez. Kuşkudan üremişlerdir, kuşku üretirler.

Taahhütler (iş sözleşmeleri, evlilik sözleşmeleri, "birlikte yaşama" angajmanları) bir "iptal seçeneği"nin her zaman mevcut olduğu düşüncesiyle verilir; sağlamlığı ve cazibesi "vazgeçme" koşullarının netliğiyle ölçülür. Başka deyişle, son menzilin atık tasfiye alanı olacağı, başka türlüsünün mümkün olmadığı ta başından bellidir. Taahhütler, yürürlüğe girdikleri andan itibaren atık adayı kabul edilirler ve öyle muamele görürler. Böylece, geri dönüşümü mümkün kılan zayıflık, avantaj kabul edilir. Taahhütlerin, bağ kurmanın asıl amacının, varoluşun zihni allak bullak eden, kan donduran kırılganlığına son vermek olduğu çabuk unutulur.

Güven duygusundan yoksun, iliğine kadar kuşkuya bat-

mış bir hayat, çelişkiler, çatışkılar ve asla giderilemeyecek belirsizliklerle yaşanır. Kişi alnında atık damgasıyla yolunu bulmaya çalışırken düş kırıklıkları ve yılgınlıklar arasında tökezler, her defasında yolculuğun başında kaçmaya çalıştığı noktaya gelir. Böyle yaşanan bir hayat ardında bir hatalı ve bitirilmiş ilişkiler silsilesini –güven duygusunu naiflik göstergesi, ahmaklara, uyanık olmayanlara kurulmuş bir tuzak gibi göstermesiyle ünlü Vahşi Batı koşullarının atığını– bırakır.

4

Atık Kültürü

Atık insan üretiminin ve tasfiyesinin çalkantılı tarihinde, "ebediyet" mefhumu ve günümüzde bu mefhumun gözden düşmesi kritik bir rol oynamıştır.

Her şeyi sahici anlamda, tümüyle kapsayan tek şey ebediyettir. Ebediyet ve dışlama, ebediyet ve istisna birbiriyle bağdaşmaz. Zamanın ve mekânın sonsuzluğunda her şey olabilir, olmalıdır da. Olmuş olan, olmakta olan ve olacak olan her şeyin bir yeri vardır. Ebediyette sadece "buna yer yok"a yer yoktur. Ebediyetle bağdaşmayan tek mefhum ıskarta/atık mefhumudur.

Jorge Luis Borges'in "Ölümsüz" adlı hikâyesinin kahramanı İzmirli Cartaphilus, Ölümsüzler Kenti'nde bunu keşfeder:

> Yüzlerce yıllık uygulamaların öğretisi ışığında ölümsüzler cumhuriyeti, hoşgörünün, neredeyse kayıtsızlığın kusursuzluğuna ulaşmıştı. Sonsuz bir zaman dilimi içinde her insanın başına her şeyin geleceğini biliyorlardı. Geçmişteki ya da gelecekteki erdemlerinden ötürü her insan, her iyilikten payını alacaktı [...] Kafanızdan geçen en tez akışlı düşünce, görünmeyen bir tasarının buyruğundadır, gizli bir tasarımı taçlandırabilir ya da başlatabilir [...] Hiç kimse rasgele biri değildir, tek bir ölümsüz, insanların tümüdür.[1]

Ebediyette hiçbir şey anlamsız değildir; o anlam, ömürleri kısıtlı olduğu için işin içyüzünü öğrenemeyecek insanlara tuhaf ve anlaşılmaz gelse bile. Ebediyette, Hinduların yeniden doğum ve ebedî geri dönüş düşüncesinde olduğu gibi *her şey ebediyen geri dönüşüme girer* ya da ölümlü bedenin yeryüzündeki mekânından, insan eylemlerindeki gerçek niyetin sorgulandığı, yargılandığı, sonuca göre mükâfatlandırıldığı ya da cezalandırıldığı ruhlar âlemine doğru çizgisel bir yolculuğu savunan Hıristiyan düşüncesinde olduğu gibi, insan ruhu *sonsuza dek* varlığını sürdürür. Ebediyette bireyler ölümlülerin belleğinden silinebilir, ama hiç kimse geri dönüşü olmayacak şekilde hiçliğe karışmaz ve sonsuz uzaklıktaki son yargı hariç tüm yargılar vakitsiz verilmiştir; herhangi bir yargının son yargı olduğunu öne sürmek sahtekârlığın ya da günahkâr kibirin kanıtıdır.

"Ebediyet" soyut bir kurgudan başka şey değildir elbette; uzun vadede ne olacağına dair bir zihin egzersizi, bedensel hayatın kısalığından kaynaklanan aczin ve ömür boyu verilen çabaların asla tamamlanmayacağı kaygısının yol açtığı bir kestirimdir. Ebediyet fikri şimdiki zamanın hayalî bir uzantısını, tüm geçmişin, şu andaki ve gelecekteki bütün anların anlam kazanacağı, her şeyin yerli yerine oturacağı bir geleceği anlatır; buna göre tüm edimler şifalı ya da zehirli meyvelerini verecek, erdemler ödüllendirilecek, suçlar cezalandırılacak – daha doğrusu edimler, henüz bilemediğimiz, çok farklı yerlere uzanabilen nihai sonuçlarına göre erdem ya da suç olarak değerlendirilecektir. Olup biten her şeyin bir anlamı vardır, *olmalıdır* çünkü sonuçlarını yaşamıyoruz, başlayan olaylar zincirinin nereye gideceğini tam olarak bilmiyoruz. Ebediyette hiçbir olay lüzumsuz değildir, tümüyle kaza eseri vuku bulmaz; gereksiz, olmasa da olurdu kabilinden, eşyanın (bizim idrakımız dışındaki) tasarımına uymayan, (bizim asla anlayamayacağımız) bir zaman ölçeğini hesaba katmayan hiçbir şey yoktur. Var olan her şey, Tanrı'nın tasarımının ve Kutsal Varoluş Zinciri'nin bir parçasıdır. Rabb'in bilgeliği üzerine akıl yürütmek insan gücünün ötesindedir;

insan en fazla, O'nun gizli amacını keşfetmeye çalışabilir. Tanrı'nın tasarımında hiçbir şey gereksiz değildir – insanoğlu kıt aklıyla öyle sansa ve günahkâr tabiatı onu öyleymiş gibi davranmaya itse de. Kutsal Varoluş Zinciri'nde, insanlar öyle göstermeye çalışsa da, hiçbir şey lüzumsuz değildir.

İşte bu yüzden –Hans Jonas'ın özlü deyişiyle– "günlerimize rakamlar verir, onları sayar, anlamlı kılarız."[2] Paradoksal biçimde, günlerimize anlam veren şey ebediyetin kendisi değil, ölümsüzlükle fani insan hayatını, bireysel varoluşun kısalığını bağdaştırmaktır. "Her birimiz için bu dünyadaki mevcudiyetimizin kısa süreceği, yaşam beklentimizin belirli bir süreyi aşmayacağı bilgisi belki de günlerimize rakamlar vermek ve onları anlamlı kılmak için" –her edimimize kalıcı bir önem atfetmek, olan her şeyde derin bir mana aramak için– "gerekli bir saiktir."

Bireyin yeryüzündeki varlığının son derece kısa olması ile dünyanın soğuk ve kararlı kalıcılığı arasındaki acı ve aşağılayıcı uyumsuzluk, tarihin başlangıcından beri insan deneyiminin bir parçası olmuştur. Modernitenin başlangıcına dek hayat, ilkinin geçiciliği, ikincisinin kalıcılığıyla her gün yüzleşmekle, bu ikisi arasındaki oransızlığı günbegün deneyimlemekle geçiyordu. Kalıcı olma yarışında her şey, halen yaşamakta olan bütün bireyleri mezara yollayacak olan dünyadan yanaydı.

İşler bu minvalde gittikçe, ebediyet fikri de, onun yasama ve yönetim üzerindeki insanların dünyevi yaşamlarına anlam veren gücü de güvendeydi. Bu güven, insanlar "katı olan her şeyi buharlaştırmak", "kutsal olan her şeyi dünyevileştirmek" (bu anlatıda ikisi de aynı yaklaşımı ve edimi ifade ediyor) için harekete geçtiğinde aşınmaya başladı. Modern çağın "akışkan" döneminde varoluş mücadelesi, "dışımızdaki" dünyadan –günümüzde yaşam beklentisi onu oluşturan unsurların hepsinden uzun olan, yaşam beklentisi *artan* tek varlık olan– bireysel hayata taşındı ve [ebediyetin verdiği] güven büsbütün yitirildi.

Modernite öncesi hayat, doğadaki canlılar hariç her şey-

de ebediyetin günbegün deneyimlenmesi idiyse, akışkan modern hayat günbegün her şeyin geçiciliğinin deneyimlenmesidir. Dünyada hiçbir şey, değil ebedî olmak, kalıcı da değildir. Bugün yararlı ve vazgeçilmez görünen eşya, birkaç istisna dışında, yarının atığıdır. Hiçbir şey gerçekten zaruri, yeri doldurulamaz değildir. Doğarken üstünde ölümün damgasını taşımayan hiçbir şey yoktur; üretim bandından geçen her şeyin üstünde "son kullanma" tarihi bulunur; (gerektiğinde) yıkılabileceği izni alınmayan inşaatlara izin verilmez, geçerlilik süresi ya da gelecekte vuku bulabilecek tehlikelere bağlı olarak feshedilebileceği yazılmayan sözleşmeler imzalanmaz. Hiçbir adım, hiçbir seçim nihai, geri dönülmez değildir. Hiçbir taahhüt dönüşü olmayacak kadar uzun sürmez. İnsan yapısı olan ya da olmayan her şeyden vazgeçilebilir, ikinci bir kararla değiştirilebilir. Akışkan modern dünyanın sakinlerinin, onların tüm emeklerinin ve yaratılarının üstünde bir hayalet, ıskartaya çıkarılma hayaleti dolaşmaktadır.

Akışkan modernite fazlalıkların, ıskartaların, atıkların ve atık tasfiyesinin uygarlığıdır.

Arasöz: *Kültür ve ebediyet* Biz insanlar ölümlü olduğumuzun, mutlaka öleceğimizin farkındayız. Bu bilgiyle yaşamak kolay değil. Kültür olmasaydı bu bilgiyle yaşamak imkânsız olurdu. Kültür, bu büyük insan icadı (belki de en büyüğü; bir meta-icat, icat kabiliyetini teşvik eden, diğer bütün icatları mümkün kılan icat), insanın insan gibi yaşamasını, ölümlülük bilgisini katlanır kılan, akla ve mantığa meydan okuyan bir mekanizmadır.

Akla gelebilecek tüm ölçütlere göre, bu küçümsenecek bir başarı değildir. Fakat kültür bundan fazlasını yapar: *Ölümün dehşetini bir şekilde hayatın itici gücü haline getirir.* Ölümün *absürtlüğünden*, hayatın *anlamını* dokur. Ernest Becker'ın işaret ettiği gibi, "Toplum her yerde, hayatın öneminin yaşayan efsanesi, cüretkâr bir anlam yaratıcıdır."[3] "Her yerdeki toplumlar" en azından eskiden bunu yaparlardı, ama yapma tarzları yaşadıkları çağa ve coğrafyaya göre, biçim ve üslup açısından çarpıcı farklılıklar gösterirdi.

Tüm bu biçimlerin ve üslupların ortak noktası ölümlülüğü aşmak için yetkin bir reçete oluşturmalarıydı. Becker "toplum kodlanmış bir kahramanlar sistemidir" derken bunu kasteder; [toplum] "dünyevi kahramanlık için bir araç" olarak tasarlanmış, "insanın toplumda yarattığı şeylerin kalıcı bir değeri ve anlamı olacağı, ölümü ve çürümeyi aşacağı, ürettiği şeylerin önemli olduğu" yolunda "umut ve inanç" aşılaması amaçlanmıştır.[4]

Burada hemen, "kahramanlık" deyiminin yanıltıcı olabileceğini belirtmeliyim. Reçeteyi kabul etmenin, önerilen dozdaki ilacı yutmanın, ebediyete giden yolu vaat eden rutinleri sadakatle yerine getirmenin kahramanlık fikrinin çağrıştırdığı cesaretle ya da her an kendini feda etmeye hazır olmakla alakası yoktur. Toplumun ölüme üstün geleceğine kefil olduğu araçların yardımıyla ölümü yenme çabası, olsa olsa simyacıların marifetleriyle karşılaştırılabilecek bir büyücülük sanatıdır; son derece kırılgan, ham malzemeyle ve geçici olduğu aşikâr güçlerle, sürekliliği, belki de ebedî sürekliliği güvenceye almaktır. Kuşkusuz bu, geriye dönük bir bakışla kahraman unvanını hak edecek büyüklükte önemli, olağanüstü, parmak ısırtan bir başarıdır. Ne var ki bu unvan, sadece seçilmiş bir avuç kişinin ayrıcalığı olursa anlamlıdır; oysa toplumun bir "kahramanlar *sistemi*" olması, aksine, böyle bir başarının, "kahramanlık" fikrinin özgün anlamına uyan küçük bir grup cesur savaşçının üstün yeteneklerine ve yiğitliklerine sahip olmayan sıradan insanlara mal edilmesiyle mümkündür. "*Herkesin* yapabileceği" bir şey olmasaydı, toplumu bir "kahramanlar *sistemi*" yapma taktiği başarılı olmazdı. Açık söylemek gerekirse, "kahramanlar sistemi" tabiri bir oksimorondur.

Farklı kültürlerden gelen insanlar, onları ebediyete taşıyacağı iddia edilen araçlar arasında seçim yapmak zorunda kalsalar bile, bu araçlar arasındaki fark olsa olsa, özel otomobille toplu taşıma aracı arasındaki fark kadardır. Becker'ın sözlerini biraz düzeltmek gerekir. *Toplum ve toplumu bir sistem haline getiren kültür, kahraman olmayan, sıradan insanların günbegün, olağan bir şeymiş gibi kahramanca işler yapmalarını sağlayan bir kurmacadır.*

Aslında, ölümün kaçınılmazlığı bilgisini katlanabilir kılan bir değil, iki kültürel taktik mevcuttur.

En yaygın taktikte (dar ya da geniş anlamıyla) herhangi bir kahramanlığa gerek yoktur. Aslına bakılırsa bu taktiğin işlevi, –aşkınlık meselesini gündemde tutacak durumlara pek az fırsat vererek– kahramanlık ihtiyacını ortadan kaldırmak ya da en azından askıya almaktır. Blaise Pascal'ın uzun zaman önce işaret ettiği gibi, "Ölüme çare bulamayan insan [...] mutlu olmak için" "böyle şeyleri düşünmemeyi seçmiştir." Pascal bu gözlemine şunu ekler: "Aklında ölüm yokken ölmek, tehlike söz konusu olmadığında ölümü düşünmeye kıyasla daha katlanılır bir şeydir." Burada kastedilen, gerçek tehlikenin zihni esir aldığı, duyguları ve eylem gücünü son damlasına dek tükettiğidir; rahat olduğu anlarda insan, tehlike ânına kıyasla ölüm hakkında daha derin düşünür.

Tehlikelere karşı mücadele etmekten daha az riskli ve daha az yorucu ama en az onun kadar zihni meşgul eden başka uğraşlar ve sosyalleşme biçimleri de benzer etki yapar, ölüm hakkında düşünmeye vakit bırakmaz. Bu uğraşlar, Pascal'a göre, insanın tüm zamanını ve enerjisini alan, düşüncelerin hedefsizce sağa sola savrulmasına, önemli ve ilginç olduğu öne sürülen konuların son tahlildeki beyhudeliğinin fark edilmesine meydan vermeyen *oyalanmalardır*. "İnsanların asıl ihtiyacı olan şey, çaresizliğimizi düşünmemize imkân veren rahat ve külfetsiz bir hayat değil", "zihnimizi bu gerçekten uzaklaştıracak, dikkatimizi başka yere vermemizi sağlayacak meşgalelerdir."[5] Bu tercih, avlanmayı avdan üstün bir yere koyar; "Tavşanın kendisi bizi ölüm üzerine düşünmekten kurtarmaz [...] ama onu avlamak kurtarır" (ya da, Robert Louis Stevenson'ın özlü deyişiyle, umutla yolculuk etmek, menzile varmaktan evladır). Ölü bir tavşan, avcının öncelikler listesinin sonlarında yer alabilir ama av faaliyeti başlardadır ve orada kalmalıdır çünkü o da beyhude olsa da, öteki gerçek beyhudeliği gizlemek için elzemdir.

Max Scheler "oyalanma taktiği"nin yaygınlaşmasının nelere yol açabileceğini araştırmıştı. Pascal'dan farklı olarak Scheler, oyalanma yoluyla gerçeklerden kaçmanın insanın her zaman başvurduğu bir yol değil, tarihsel bir olgu, modern devrimin insan varlığını etkilemesinin bir sonucu olduğu kanaatindeydi. Bu yeniliği insanın aşkınlık güdüsüne bir tehdit olarak görüyor ve hayıflanıyordu.

Ölüm çağdaş erkeklerin ve kadınların görüş alanından uzak-

laşmış, "görünür olmaktan çıkmıştır." Ölümün "yokluğu", Scheler'a göre, "modern bilincin negatif yanılsamasıdır."[6] İnsanın tüm görkemiyle yüzleşilmesi ve saygı duyulması gereken bir parçası olmaktan çıkan ölüm, patlayan bir tabanca ya da damdan düşen kiremit gibi acınacak bir felakettir. Ölümlülük ufkunun etkili bir biçimde görüş alanından çıkmasıyla ve uzun erimli projeleri yönlendirme, dünyevi meşgaleleri düzene sokma yetisini kaybetmesiyle, hayat iç bütünlüğünü kaybetmiştir. Bugünden yarına yaşanır hale gelmiştir ve sonunda "tuhaf bir rastlantıyla, yarın diye bir şey kalmaz." Ne var ki *ölüm korkusu* günlük hayatta geri plana çekildikten ya da yok olduktan sonra, bu korkuyla birlikte gelen huzur da kayıplara karıştı. Yerini derhal *yaşam korkusu*na bıraktı. Bu öteki korku hayata karşı, sürekli yeni şeylere sahip olmakla beslenen, asla dinmeyen bir açlığın ve "ilerleme" kültünün yönlendirdiği "hesapçı bir yaklaşım" getirdi ki, bu da tek başına anlamsız, amaçtan yoksun bir düşüncedir. Scheler'in alıntıladığı Werner Sombart'ın unutulmaz tespitiyle, "ilerlemek" bu düşüncenin tek anlamlı pratiğidir.

Yok olmuş yahut yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan niteliklerin –katı, dayanıklı, kalıcı olduğu iddia edilen şeylerin, durumların ve nihayet *ebediyetin* niteliğinin– ortak paydası, "uzun vade"nin habire değerini kaybetmesi, bu fenomenlerin arzulanan ve ümit edilen ama kusurlu kestirimlere dönüşmesidir. Ebediyetin miadını doldurduğu söylenebilir; çok uzun, yüzlerce, binlerce yıl süren bir miattır bu. İnsanlığın başlangıcından beri ebediyet, güvenilir bir yoldaş/rehber gibi görünmüştü insana. Ama artık ebediyetin ve insanlığın yolları ayrılmıştır ya da ayrılmak üzeredir; erkekler ve kadınlar bundan böyle çocukluktan yaşlılığa giden yolu, bu yolculuğa yüklenen anlamlara güvenmeden, yolculuğun nereye çıkacağını bilmeden kat edeceklerdir.

Ebediyet kültürün az sayıdaki özgün evrensellerinden biri olmuştur. Mantıklı düşünmeye alışkın, sezgileri güçlü bir zihin, en azından ilk bakışta, bu durumu tuhaf bulabilir; gerçekten de "ebedî zaman"ı *düşünmek* bile büyük hayal gücü gerektirir; *gözünde canlandırmak* ise insanın havsalasının alamayacağı bir şeydir. "Ebediyet"in hiçbir biçimi insan deneyiminin "içinden" tahayyül edilemez. Görülemez, dokunulamaz, işitilemez, koklanamaz, tadı-

lamaz. Ama yine de, ebediyetin apaçık, tartışmasız bir şey olduğunu düşünmeyen insan topluluğu yoktur. Ebediyet (yoksa ebediyete inanmak mı demeliyiz?) gerçekten de insanlığı tanımlayan özelliklerden biri olarak kabul edilebilir.

Bu paradoksun çözümü bir başka insan evrenselinde, dilde yatıyor gibi görünüyor. Ya da daha doğrusu, dile sıkıca bağlı başka bir paradoksta.

Biz insanlar dilimiz olduğu için, yaşayan tüm canlıların, dolayısıyla her birimizin ölümlü olduğunu biliyoruz; bizler (daha doğru bir ifadeyle *ben*) öleceğiz, hayatlarımızın ayrılmaz bir parçası olan kadınlar ve erkekler de er geç ölecek. Ne var ki yine aynı nedenle, hiçbirimiz gerçekliği doğrudan deneyimlemek zorunda değiliz. Dil bizi *şeylerin* nasıl olduğu hakkında bilgilendirebilir ama aynı zamanda bizleri, sözcük imalatçılarını, sözcük kullanıcılarını, sözcük yaratıklarını, şeylerden ve onları doğrudan deneyimlemekten kesip ayırarak özgürleştiren bir bıçaktır. Sözcük çilesinden, üstünde bizim (ya da dili kullanan herhangi birinin) deneyimlediğimiz "gerçeklik" resimleri olmayan kumaşlar dokuyabiliriz. Bu tür "temsilî olmayan" kumaşların doğruluğu ve güvenilirliği ötekilerden çok farklı değildir. Böylece dil sayesinde başka bir dünyayı, *içinde olmadığımız, biz gittikten sonra da var olacak* bir dünyayı dilin vekâletiyle "deneyimleyebiliriz." Böyle bir dünya korkutucudur; hayattayken yaptığımız ya da yapabileceğimiz her şeyi cüceleştirir, karalar. Bu dünyanın görülebilirliğinin yasaklanması, insana son derece acı veren, küçük düşüren, değersizleştiren bir reddiyedir; belki de reddedilmeyi, kara listeleri, snopluğu, kovulmayı gaddarlık seviyesine çıkaran bir arketiptir.

Ne var ki, dil eczanesinde zehir şişeleri bir miktar antidot karışımıyla birlikte gelir. Bu vakada da geçiciliğin acısı kalıcılık imasıyla birlikte gelmektedir. Sonluluk ile sonsuzluk, kısa ömür ile ebediyet, ölümlülük ile ölümden sonra yaşam aynı pakettedir.

George Steiner'ın sözleriyle:

> Bundan bir milyar yıl sonraki evren hakkında kurgusal ya da matematiksel-kavramsal öyküler anlatabildiğimiz için [...] cesedimiz yakıldıktan sonraki pazartesi sabahını gözü-

müzün önünde canlandırabildiğimiz için; "eğer"li cümleler kurabildiğimiz [...] şimdiyi ve geleceği kendi irademizle yeniden inşa edebildiğimiz, değiştirebildiğimiz için, pratik gerçekliğin belirleyicilerini değiştirip başka yol haritaları çizebildiğimiz için, varoluş deneyimlemeye değer bir şey olmaya devam ediyor. Gramer umuttur."[7]

Bu deneyim, diye ekler Steiner, bir mucizeden farksızdır. "'Olmak' fiilinin, onun 'olmalı' ve 'olacak' çekimlerinin gelecekte alacağı anlamları düşünün; bilinmeyenin haritasını oluşturan korku ve ümit, yenilik ve icat bu anlamlarla nefes alır." İnsanın baş döndürücü, dudak uçuklatan icatlar yapması kendi başına bir harika değildir; asıl büyüleyici olan paketin kendisidir. Beyhudeyle değerliyi, absürdle anlamlıyı, korkuyla umudu bir arada satın alması, belki de insanın yaptığı en iyi pazarlık olmuştur.

Ebediyetin icadı gerçekten de dilin bir büyüsüdür; ilginç ve muazzam bir icattır – ama bir yandan da kaçınılmaz, *olmaması* düşünülemeyecek bir icattır. İnsanımsı, dil kabiliyeti olan bir tür, ebediyeti icat etmese –kendi ölümlülüğünün farkına varmasa– asıl bu şaşırtıcı olurdu. Ama kendi başına, ham, işlenmemiş şekliyle ebediyet vizyonu, ölümün kesinliğinin verdiği acıyı çoğaltmaktan başka işe yaramazdı. Korku ile umudu –sona ermeye mahkûm kısa hayatla sonsuz, ebedî dünyayı– bir arada tutacak bir bağa, sicime, menteşeye ihtiyaç vardı.

Fyodor Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'inin en "entelektüel"i İvan, ebediyetin farkında olarak yaşamanın ne denli zor olduğunu biliyordu, ama bu bilinç olmadan insan olunamayacağını da biliyordu. Aynı romanın yüksek eğitimli başka bir karakteri olan Rakitin'e göre, İvan aşkın Doğa'ya aykırı olduğunu, insanlar arasında böyle bir olgu varsa ve devam ediyorsa, bunun insanın kendi ölümsüzlüğüne inancı sayesinde mümkün olabildiğini öne sürmektedir.[8] Bu inanç yitirildiğinde, "sadece aşk değil, onları hayatta tutan yaşam enerjisi de sönecek. Dahası, hiçbir şey ahlaka aykırı sayılmayacak, her şeye, yamyamlığa bile göz yumulacak"tır. Tanrı'ya ve ölümsüzlüğe inanmaktan vazgeçilir, inancın yerine akıl koyulursa – makul olan tek kural bencilliktir.

"Ölümsüzlük yoksa, iyilik de yok," der İvan, fikrini açıklaması için baskı yapıldığında.

Rakitin'e gelince, İvan'ın kardeşi Dimitri'ye göre o, "bilge kişinin her şeyi yapabileceği" kanaatindedir. "Kimya, kardeş, kimya. Yağma yok, majesteleri [Tanrı] – kenara çekil, kimyaya yol aç."

Bütün insanlar Tanrı'dan ve ebediyet fikrinden kurtulduğunda (ki ardışık jeolojik katmanları delmenin acımasız mantığıyla bu mutlaka gerçekleşecektir) herkes "hayatın vereceği tüm mutluluğu ve sevinci bu dünyada, şimdi ve burada yaşamaya" yoğunlaşacaktır. O gün geldiğinde insanlar kutsal ruhu, "devasa bir azamet"i mas etmiş "tanrılar gibi" olacaklardır. Hayatın bir an kadar kısa sürdüğü, geçici olduğu, ikinci bir şansın verilmediği bilgisi aşkın doğasını değiştirecektir. Aşkın yitirecek vakti olmayacaktır. Süreden kaybettiğini yoğunluktan kazanacaktır. Eskiden olduğu gibi ebediyetin ve ruhun ölümsüzlüğünün üzerine düz, sıkıcı, seyrek bir biçimde yayılmayacak, bir anda tüketilip sonuna dek yaşanacağı için alabildiğine yakıcı olacaktır.

Bunların, İvan'ı kâbus görürken ziyaret eden İblis'in sözleri olduğunu belirtmeliyiz.

Kâbus mu? Neden kâbus? Çünkü tüm insanların uyanıp şimdiye dek İblis'in ve birkaç aydının sahip olduğu bu bilgiyi elde etmeleri için bin yıl geçmesi gerekir. İnsanlığın geri kalanı hurafelerle debelenir, ebediyetin karanlık koridorlarında el yordamıyla yollarını ararken, aydınlanmış bir azınlık tanrılaşacaktır; ölümlüler arasında *ölümsüz* tanrılar gibi değil, köleler arasındaki özgür tanrılar gibi. Çünkü, "Tanrı yasalardan muaftır! Tanrı'nın olduğu her yer, Tanrı'nın mekânıdır! Benim olduğum yer her şeyden önce gelecek... 'Her şey olabilir' – işte o kadar!"

Belki de aklın bilgeliğine giden yolun sonunda tutkulu bir aşk cenneti var. Ama o yolu aşmak bin yıl sürebilir. Bu arada, yolu adım adım, fersah fersah, yılbeyil kat ederken cehennemi yaşıyoruz. Cennete giden yol cehennemden mi geçiyor? Cennet bin yıllık cehenneme değer mi?

Bunlar İvan Karamazov ya da Rakitin (başka deyişle İblis'in kendisi) gibi birkaç aydının kafalarını meşgul eden yakıcı sorular-

dan bazılarıdır. Yahudi geleneğine göre tarihin bir noktasında peygamberler çağı, yani Tanrı'nın insanlara konuştuğu çağ son buldu. (Modern çağın eşiğinde Pascal, *Deus absconditus** fikriyle bu sonu yeniden keşfedecekti. Kilisenin Tanrı ile insan arasında arabuluculuk yaparak tesis ettiği otorite sönümlenirken, insanlar çağrılarına cevap alamadıklarını, hattın karşı ucunda kimsenin olmadığını gördüler.) Larry Jay Young'ın sözleriyle, "Tanrı daha önce açık olan iletişim hattını kapamaya karar verdi. Kimse nedenini anlamıyordu." Yarattığı isyankâr, başına buyruk, muzipliğe düşkün mahluk gözden düşmüş müydü; ona gücenmiş, ondan tiksinmiş miydi? Yoksa kendi yaratısını sınamaya, insanın O'nun buyruklarının ne kadarını yerine getirdiğini (ya da getirmediğini) görmeye, O'nun yarattığı dünyanın iğvalarıyla, iğrençlikleriyle başa çıkıp çıkamadığını anlamaya mı karar vermişti? Ya da belki de, iletişim hattını kapamakla

> Tanrı bize artık başımızda durmasına, her hareketimiz hakkında yorum yapmasına ihtiyacımız olmadığını söylemektedir [...] Tanrı, kendi ayaklarımız üstünde durabildiğimize, birbirimize ve sorumluluğumuza bıraktığı dünyaya adaletli davrandığımıza kanaat getirmelidir. Burada cevaplanması gereken tek soru insanların Tanrı'nın güvenine layık olup olmadıklarıdır.[9]

"Peygamberler çağının son bulması"ndan kasıt, biz insanların seçim yapmaya mahkûm olduğumuzdur; bu öyle bir seçimdir ki, sonunda doğru yolu bulup bulmadığımızı bilemeyiz. Yine de tekrar tekrar bu seçimi yapmak zorunda kalacağız çünkü belirsizlik lanetini nasıl ortadan kaldıracağımızı (ve kaldırıp kaldıramayacağımızı!) bilmiyoruz. Otoriter "kuşkuya yer yok" ve "itaatsizliğe müsamaha edilmeyecek" buyruklarından yoksun kalan, verilecek hükmün acımasızlığı ve üstlendiği görevin büyüklüğü karşısında ezilen insan, seçim yapmak zorunda olmadığı, iyiyi kötüden ayırt

*** (Lat.) Tanrı gizli/saklıdır. (Ç.N.)**

etme yükümlülüğünden azade olduğu o mutlu, tasasız varoluşa "cennet" adını vermişti.

Tanrı'nın gizli olduğu modernitenin şafağında keşfedildi. Kültürün keşfi de modernitenin şafağında gerçekleşmiş, konuşan Tanrı'nın arkasına gizlendiği anlaşılmıştı. Şimdi ölümlü hayatı dünyanın ebediliğiyle bağdaştırmak ve geçici insani başarıların rasgele akışından (Baudelaire'vari bir deyişle) katılık ve kalıcılık kırıntıları devşirmek kültüre kalıyordu.

Günümüzde beklemek, geciktirmek, ertelemek âcizlik göstergesi sayılıyor.

Güç hiyerarşisi oyunu, sekreterler, kişisel asistanlar ama daha çok sahne yöneticisi rolündeki korumalar vasıtasıyla, bazı (alt kesimden) insanların "şu anda meşguller" diyerek bekletildikleri, başka (üst kesimden) insanların "beyefendi sizi kabul edecekler" diyerek içeri alındıkları sayısız bekleme odasında ve salonunda her gün sahneleniyor. Ayrıcalık hakkı (halkı katmanlara ayıran unsurların en önemlisi) ânında sonuç almaya giden kestirme yolun anahtarı. Hiyerarşideki konum arzu ile arzunun karşılanması arasında geçen süreyi kısaltma ya da sıfıra indirme becerisi (ya da beceriksizliği) ile ölçülüyor. Sosyal hiyerarşi merdiveninin neresinde olduğunuz, istediğiniz şeyi (bu ne olursa olsun) geciktirmeden, *şimdi* elde edebilme kabiliyetinizle değerlendiriliyor.

Hatırlayalım; "ebediyet" insan tahayyülünün bir kurgusudur. Bu kurgu "uzun vade"nin – çok, çok sonranın, eşyanın ve insanların hep ortalıkta olduğu, kolay kolay da gideceğe ya da gözden ırak olacağa benzemediği, sonu görünmeyen bir zaman kesitinin deneyimlenmesiyle, "o hep orada", "hiç gitmeyecek" deneyiminin bitimsiz, tekdüze yinelenmesiyle başlar. "Ebediyet" düşüncesi, tanıdık olan, hep tanıdık kalan, her zaman şimdiki gibi olması beklenen yüzlerin, yerlerin, rutin ve ritüellerin, görüntü ve seslerin deneyimlenmesiyle biçimlenir. Ama günümüzde –sürekli değişen kaleydoskopik manzaranın hareketli kumullarında– bu deneyim tükenmeye yüz tutmuştur. Toplumdaki bireylerin yaşam dünyaların-

da "kaya gibi sağlam" bir yana, "güvenilir" şeyler bile pek azalmıştır.

Avrupa Birliği ülkelerinden birinde yaşayan bir arkadaşım, olağanüstü zeki, iyi eğitim almış, son derece yaratıcı, birkaç dile derinliğiyle vâkıf, işe kabul görüşmelerinde ve sınavlarında üstün başarılar gösteren bir kadın, bana yazdığı mektupta işçi piyasasının "tül kadar hafif ve çömlek kadar kırılgan" olduğundan söz ediyordu. İki yıl boyunca serbest çevirmen ve hukuk danışmanı olarak çalışmış, piyasa hareketlerinin olağan iniş çıkışlarından etkilenmişti. Bekâr bir anneydi, düzenli bir gelire kavuşmanın hayalini kuruyordu, bu yüzden maaşlı bir işe başvurdu. Bir buçuk yıl, yeni girişimcileri devletler hukuku ve AB yasalarının incelikleri hakkında aydınlatan bir şirkette çalıştı, ama fazla iş gelmiyordu ve şirket aniden iflas etti. Bir buçuk yıl kadar da Tarım Bakanlığı'nda, bağımsızlıklarına yeni kavuşan Baltık ülkeleriyle kurulacak ilişkileri düzenleyen bir dairede çalıştı. Seçimlerden sonra yeni koalisyon hükümeti bu görevi özel teşebbüse devretmeye karar vererek daireyi lağvetti. Arkadaşımın sonraki görevi sadece yarım yıl sürdü; Devlet Etnik Eşitlik Kurulu, hükümetin fonlarda kesintiye gitmesini gerekçe göstererek onu işten çıkardı.

Emtia devi Enron'un nefes kesici yükselişinin ve akıllara durgunluk veren çöküşünün öyküsü, bütün yönleriyle araştırılmış ve belgelenmiştir. Yeni yöneticilerinin (Önce Kenneth Lay sonra Jeffrey Skilling) liderliğinde, neredeyse bir gecede, doğalgaz satıcılığı yapan mütevazı bir bölgesel firmadan başarıdan başarıya koşan, muazzam ekonomik büyüme iştahıyla saygın iktisatçıların ve mali uzmanların övgüsünü kazanan (Conal Walsh o günlerin atmosferini anlatırken, "Lay ve Skilling ekonomik liberalleşmenin kahramanları ve serbest piyasanın havarileri olarak lanse edilmişlerdi"; "ya batarsın ya çıkarsın felsefesini acımasızca uyguladıkları için büyük hayranlık kazanmışlardı," der)[10] dev bir şirkete dönüştü; ne var ki kısa süre sonra aynı uzmanlar söz birliğiyle şirketi lanetleyip yerin dibine batıracaklardı. Ronald Reagan'ın libe-

ralleşme politikalarının (ki "Enron burada bir fırsat görmüş ve üstüne atlamıştı") birbiri ardına işe alınıp işten atılan Enron çalışanlarının hayatlarına, morallerine, dünyaya bakışlarına ve hayat stratejilerine etkisi daha az ilgi uyandırıyordu (çünkü Enron gibi benzersiz bir vaka değildi ve sansasyon yaratmamıştı). İşe başvuranlar "sıkı bir elemeden geçiyor, yaptıkları her şeyde atak, ısrarcı olmaları bekleniyordu." Evet – *her şeyde*. Bu bir kereye mahsus bir sınav değildi – her gün sınavdan geçiyorlar, üstlerindeki baskı asla azalmıyordu. Kimseye güven duyulmuyor, kimse uzun boylu takdir edilmiyordu; en etkileyici başarının ömrü, daha şaşırtıcı bir hamle yapmazsa, ertesi güne kadardı. "Yılda iki kez, çalışanların yüzde on beşi rutin olarak işten atılır, yerlerini yeni gelenlere bırakırlardı. Bir yüzde otuzu da, daha sıkı çalışmaları için uyarılırdı." Eski ve yeni çalışanlardan kendilerini işe tam adamaları beklenirdi – her ne kadar orada uzun ömürlü kalacak olmasalar da. Enron bir hayat inşa etmeye uygun bir yer değildi; kolay kurulup sökülecek çadırlar için bir kamp yeriydi. İşten atılmak her gün yaşanan bir şeydi ve şirkette hayat her an ıskartaya çıkarılmanın eşiğinde olduğunuz duygusuyla geçiyordu. Herkes her an işten atılabilirdi, öyle ki, sıra size geldiğinde kaderin sillesini yemekten çok bir rahatlama hissi duyuyordunuz. "Şirketin kıran kırana çalışma kültürü" çalışanların "morallerini ve birbirleriyle dayanışmalarını önlüyordu." İşten atılmaya direnecek, bu olayı mümkün kılan çalışma düzenine karşı çıkacak bir güç oluşturmalarını engelliyordu. Bu gibi çalışanların, masalarını topladıklarında –ki o gün er geç gelir– yanlarında götürecekleri tek hatıra, iktidar koltuğuyla çöp yığınını, zafer ânıyla onur kırıcı yenilgiyi, şeref madalyasıyla utanç damgasını, sıcak bir karşılamayla soğuk bir görmezden gelmeyi ayıran çizginin ne denli ince ve kırılgan olduğu bilgisidir.

Aslında, götürecekleri başka bir şey daha vardır yanlarında: öğrendikleri iki önemli ders.

Birinci ders: Her günün değeri, ondan aldığın tatmin kadardır, bir nebze bile fazla değil. Gerçekten umut bağlaman

ve gerçekleştirmeye çalışman gereken şey *daha iyi bir yarın* değil, *farklı bir bugün*dür. Gelecek, hayallerinin (yalnız senin değil, başkalarının hayallerinin de) ötesindedir; gökkuşağının ucundaki altın kâseyi aramayı bırak. "Uzun vade"ye ilişkin endişeler ahmaklar ve basiretsizler içindir. Fransızların dediği gibi: *les temps passe vite, il faut profiter de la vie.** Bu yüzden, çöplük ziyaretlerine ara verdiğinde hayatın tadını çıkarmaya bak.

İkinci ders: Ne yaparsan yap, seçeneklerin olmasını ihmal etme. Sadakat yemini "uzun vade"den endişe eden bahtsızlara göredir. Kendini bir işe gerektiğinden fazla adama. Bağlılıkların yüzeysel ve gevşek olsun ki ayrıldığında iz ve yara bırakmasın. Tüm diğer malzemeler gibi, sadakat ve bağlılık da "son kullanma tarihi" varsa kullanışlıdır. Bu tarihi bir saniye bile aşma.

Enron'daki kadın ve erkek çalışanların yaşadığı deneyim, kamuoyunda şirketin batışı kadar büyük bir ilgi uyandırmadı; uyandırsaydı, gelişmiş ülkelerdeki bilimsel araştırma kurumları (bu yakınlarda *Village Voice*'da yayımlanan bir habere göre)[11] "travma sonrası stres bozukluğu" (TSSB) hastalığına çare olacak ya da kısmen giderecek bir ilaç keşfetme çabasına girmezlerdi; bu keşfi bekleyen büyük bir pazar olduğuna kuşku yok. Puerto Rico'daki Ponce Tıp Fakültesi'nde bilimadamları, beynin korkuyu ve baskıları "bilinçli olarak unutma"sının yollarını arıyorlar; Harvard Üniversitesi'nde propranolol haplarının "travmanın etkilerini başlangıcında durduracak" bir ilaç olup olmadığı araştırılıyor. California Üniversitesi'nin Irvine yerleşkesinde araştırmacılar şimdiden farelerin korku karşısındaki hormonal tepkilerini baskılamayı, "[korkunun] çağrıştırdığı anıları ve duyguları hafifletmeyi" başardılar. Bundan sonra ne olacak? Olasılıklardan biri "alevlerin, çığlıkların, kulakları sağır eden gürültünün, zihinden çıkmayacak keskin kokuların" faili olan, "vücutları

* (Fr.) Zaman uçar, hayatın tadını çıkar. (Ç.N.)

parçalanmış kadın, erkek ve çocuklar arasında yürüyen" bir askerin barakasına koşup "iki hafta içinde onu hayat boyu vicdan azabı çekmekten kurtaracak hapları yutmaya başlamasıdır." Asker böylece hayata yeni baştan başlayabilir. Araştırmacılar TSSB'nin nedenleri konusunda tarafsız kalmayı sürdürürken yaptıkları çalışmaların ve ulaşmayı umdukları sonuçların ahlaki olduğunu savunuyorlar; buldukları ilaçlar "ölümlerin faili"nin (ya da vurgunları yapanın, askerlerin ve Enron yöneticilerinin) onu ıskartaya çıkaracak travmadan kurtulmasını sağlayacak. İtiraz edenler, bu tavrın insanların ıskartaya çıkarılmasını, atığa dönüşmesini daha kolay, az masraflı ve çekici hale getirmekten başka işe yaramayacağı görüşünde. Bunun cevabı da muhtemelen, araştırmacının amacının "hastalığın ortaya çıkmasına yol açan sosyal koşulları değiştirmek değil, hastayı iyileştirmek olduğu" olacaktır.

Guardian gazetesinden Oliver Burkeman'a görüşlerini anlatan on sekiz yaşında bir İngiliz kız, öğretmen olan babasını antikahramanı olarak görüyor: "Geriye dönüp hayatıma baktığımda, sırf güvenli olduğu için bir işe girdiğimi ve sonsuza dek o işi yaptığımı görmek istemiyorum."[12] Hayat boyu aynı işi yapan babaların (öyle babalar kaldıysa tabii) çocukların üstünde caydırıcı ve engelleyici bir etkileri var: Böyle bir hayat sürmemek için elimizden geleni yapmalıyız. New York'lu bir fırıncı da Richard Sennett'e değerler çatışmasını babaların açısından anlatıp şikâyet ediyor: "Çocuklarımla işe bağlılık üzerine konuşurken kendimi salak gibi hissediyorum. Onlara göre bu soyut bir erdem, hiçbir yerde görmemişler."[13] Gerçekten de, babaların yaşamöykülerinden yola çıkıldığında, bağlılığın nimetlerine ikna edici bir kanıt bulmak zor. Hayatlarını kendilerinden daha sağlam ve uzun ömürlü bir şeye –bir mesleğe, davaya, işyerine– adasalar da, bu bağlılığı takdir edecek sağlam, uzun ömürlü kişilerin sayısı pek az.

Şeylerin peşinden koşmak, henüz diri ve tazeyken yakalamak – şimdilerde "*in.*" Ağırdan almak, önündekine razı olmak ise "*out.*" "*In*" ve "*out*" kategorileri, stratejiler için de ge-

çerli. Harvard İşletme Okulu'ndan Profesör John Kotter, okurlarına "kadrolu memuriyet" türü uzun vadeli işlere girmekten kaçınmalarını öneriyor; gerçekten de, "iş anlayışlarının, ürün tasarımlarının, rekabet istihbaratının, sermaye donanımının ve *her türlü bilgi*nin geçerlilik süresi kısalırken"[14] (italikler bana ait) kurumsal sadakat, herhangi bir işe kendini uzun boylu adamak akıl kârı değil.

Benjamin Franklin "vaktin nakit olduğunu" keşfettiğinde zamana paye vermişti; zaman bir değerdir, zaman önemlidir, onu el üstünde tutmalı, tıpkı sermayeniz gibi ipeklere sarıp titiz davranmalısınız. Çağımızın "sabırsızlık sendromu" tam aksi bir mesaj verir; zaman bir sıkıntı, angarya, özgürlüğün azımsanması, insan haklarına tecavüzdür ki bunların hiçbirine isteyerek katlanılmaz. Zaman bir hırsızdır. Beklemeyi, sabrın meyvesini devşirmeyi tehir etmeyi kabullenirsen, zaman bir kez gelen ve sonsuza dek kaybolma alışkanlığı olan sevinçleri, zevkleri çalacaktır. Geçen zaman insanın yaşam planlarının borç hanesine yazılmalıdır; kazanç değil, kayıptır. Zamanın geçişi, geldiği anda kullanılması gereken fırsatların harcandığına delalet eder.

Beklemek utandırır, beklemenin utancı bekleyenin üstünde kalır. Beklemek utanç vesilesidir çünkü başkaları görebilir ve tembelliğin ya da alt sınıftan olmanın göstergesi, reddedilmenin, dışlanmanın kanıtı olarak algılanabilir. İtibarsızlaşma kuşkusu, bilincin bir yerinde varlığını hep sürdüren bu sezgi yüzeye çıkar ve dalga dalga yayılır: Arzuladığım/imrendiğim şey için neden beklemek zorundayım? İstediğim şeyleri hak ediyor muyum? Arzu ettiğim şeyler olması gerektiği gibi saygı uyandıran şeyler değil mi? Bana ihtiyaç var mı, gerçekten isteniyor muyum? Yoksa hiçe mi sayılıyorum? Eğer öyleyse, bu tavır işten çıkarılmak üzere olduğumun işareti mi? Beni bekletenlerin gizlice yaptığı bir atılacaklar listesinde miyim?

Tam bir kısırdöngü. Değişimin baş döndüren hızı bugün arzu edilen, arzu edilebilir olan her şeye yarının atığı damgasını vurarak değersizleştirirken, bu sersemletici hız-

dan yansıyan hayat tecrübesiyle yakında kendisinin de iskartaya çıkacağından korkan kişi arzu nesnelerine daha büyük bir iştah duyar ve değişim daha da arzulanır hale gelir.

Publicis'ten Lucy Purdy tarafından başlatılan ve onun gözetiminde sürdürülen bir araştırmanın yazarları, sonuç bölümünü, "Borç orta sınıflar için olağanlaşıyor," tespitiyle bitiriyorlar.[15] 2002 Noel'inde yapılan harcamalarda 1,7 milyar sterlini aşan kredi kartı borçlarının 2003 Ocak ayına kadar ödenmeyeceği, böylece zaten beklenmedik ölçüde yüksek olan borç seviyesinin daha da artacağı tahmin ediliyordu. Tüketici Kredisi Danışmanlık Hizmetleri'nden Frances Walker'ın verdiği bilgiye göre kredi kullanan ortalama bir müşteri/hastanın yıllık borcu 24.000 sterlin – yani geçen yıldan yüzde beş daha fazla. Britanyalı tüketicilerin, tıpkı Britanya'nın politikaları gibi, bu konuda da Amerikalı öncüleri takip ettiği anlaşılıyor; Amerika'daki hane halklarının toplam tüketici borcu 1964'te 200 milyar dolardan 2002'de 7.200 milyar dolara yükseldi; 2002 sonunda tüketici borçları, toplam kişisel gelirin yüzde kırkını oluşturuyordu.[16]

Publicis araştırmacılarının görüştüğü beş kişiden üçü sonradan pişman oldukları bazı şeyleri satın alırken borca girdiğini, üç kişiden biri gücünün yetmediği şeyler aldığını kabul etti. Şeytana uymuş, ihtiraslarına yenilmişlerdi. Araştırmayı kaleme alanlar arzularının kurbanı olan bu tip insanları uyarıyor: "İndirimli satışlara karşı koyamıyorsanız, içeride en fazla 15-30 dakika kalmaya karar verip mağazaya öyle girin." Başka deyişle, düşünme sürenizi mümkün olduğunca azaltın; karar vermek için ne kadar süre harcarsanız, risk o kadar artacaktır. Zevk peşinde koşarken "geleceği düşünmeme" hastalığının tedavisi, geleceği daha az düşünmektir.

Sözünü ettiğim araştırmanın yazarları, Leeds'den yirmi dokuz yaşında bir tasarımcının hayat felsefesine yer veriyorlar: "Anı yaşamaya inanırım. Şu anda bir şey istiyorsam para biriktirmek için bir yıl beklemem, kredi kartıyla alırım [...] Oturup hayaliyle yaşayacağıma, kartımı kullanırım." Açık

sözlü ve akla yatkın bir başka görüş de yirmi sekiz yaşında Winchester'lı bir devlet memurundan geliyor, "Kredi kartını alır sonuna kadar kullanırsın. Sonra bir kart daha alır, bununla ilkinin borcunu ödersin. Bir süre sonra borçların Monopoly oyunundaki paralara benzemeye başlar. 'Zaten 20.000 sterlin borcum var, bir 200 sterlin daha olsa ne fark eder?' diye düşünmeye başlarsın." Ve kaderci bir itiraf daha: "Kazancına göre yaşarsan, hiçbir şey yapamazsın."

Lucy Purdy bulgulara bir açıklama getirmeyi deniyor: "Genel bir tatminsizlik özel hayatlarımızda, bizi kendimizle çok meşgul ve sabırsız yapıyor. Hemen şimdi zenginleşmek peşindeyiz. Sonuçta borca giriyoruz. Daha önemlisi, borç ahlaki yönden olumsuz bir şey olmaktan çıkmış görünüyor."

İlginç olan, şaşırtıcı olan, insana inanılmaz gelen şey, akışkan modern dünyanın sakinlerinin hoşgörüyle katlanmaktan öte, sevinçle üstlendikleri tek uzun vadeli bağlılığın kredi kartlarına gösterdikleri bağlılık olması. Bu bağlılığı, onları öteki, kötü yükümlülüklerinden kurtaracak iyi bir yükümlülük olarak görmeye bile başladılar. Kredi kartı şirketleri de bu inancı yürekten destekliyor, kontrolü ele alıp başka kredi kartı şirketlerine olan borçlarınızı "geri ödeyeceklerine" söz veriyorlar. Burada mantık aramak anlamsız ama gönüllü ya da maaşlı ozanlarından başka tüketim toplumunda mantığın ve müşterilerin mantıklı seçimlerinin yeri olduğunu söyleyen kim var ki?

Krediye ve borçlanmaya neden bu kadar ihtiyaç var, bu fırsatlar neden bunca hevesle sunuluyor ve memnuniyetle, şükran duygusuyla kabul ediliyor? Bunun basit, dolaysız ve yukarıda gördüğümüz üzere en yaygın cevabı, ihtiyaçların, arzuların ve isteklerin hızla, bir an önce karşılanması. Ne var ki, tekrar düşünüldüğünde (fırtına hızıyla ilerleyen arz-talep oyununda tekrar düşünmeye vakit olmasa da), kredi bulmanın kolaylaşmasının asıl avantajı, artık ihtiyaç duyulmayan, arzu edilmeyen, istenmeyen eşyadan kolayca kurtulma imkânı vermesidir. Tekrar düşünüldüğünde, krediyle satın al-

manın ve borçla yaşamanın olağan hale gelmesinin (Publicis araştırmacılarından Neil Scaife'e göre, "Borcunuz yoksa mali açıdan naif olduğunuza hükmedilir"; borçlanmak "zeki insanların yaptığı bir şey olarak kabul ediliyor"), tüketicilerin yaşam biçimini derinden değiştirdiği görülecektir. Yeni tutkuların doğmasını çabuklaştırır, tutkunun doğuşuyla doyuma ulaşması arasındaki yolu kısaltır – ama bir yandan da tutkuların söndüğü, yerini pişmanlık ve öfkenin aldığı süreci hızlandırır. Sonuç olarak arzu nesnelerinin ömrünü kısaltır, çöplüğe yapacakları yolculuğu kolaylaştırır ve hızlandırır. Kredi ve borç almak bu denli kolayken, neden sizi "tam anlamıyla tatmin etmeyen" (tatmin etmekten kastedilen her neyse) bir şeyle yetinesiniz? Kredi ve borç atığın ebeleridir ve tüketici toplumundaki üstün başarılarının derin nedeni üstlendikleri bu roldür.

Michelle Ogundehin, başka kentlerin sakinlerinin özendikleri, model aldıkları Los Angeles'ın "bugünün şöhretini yarının unutulmuş ünlüsüne dönüştürmekte" mahir olduğunu yazıyor.[17] Geçenlerde kentin mimari şirketlerinden Marmol Radziner and Associates, 1946'da inşa edilen ve son zamanlara dek Barry Manilow'a ait olan, zaman içinde birkaç kez yeni akımlara uygun değişikliklerle renove edilen bir evi ilk haline –uzun zamandır küçümsenen ve unutulan "Modern" mimarisine– döndürmek gibi (kentin ölçütlerine göre şaşırtıcı, sarsıcı, fantastik) bir fikirle aniden ün kazandı. Atığın geri dönüşümünü sanat haline getiren bu muhteşem gösteri bazılarının duyarlılığına hitap etmiş olmalı ki, iki ortak bir süreliğine kentin zenginlerinin mimari beğenisinin öncüsü oldu. Şimdilerde daha "romantik" düşler kuruyorlar; "zamansız bir şey"in peşindeler. Zamansız derken? Hayallerindeki şey "yirmi yıl sonra bile ayakta kalacak güzel binalar inşa etmek."

Yaşam tarzı dergilerinin (neyi satın almanız, yapmanız ve satın alıp yaparken başkaları tarafından görülmeniz gerektiğini anlatan) "yeni eğilimler" ve "'*in* olanlar" sütunlarının hemen yanında neyin "*out*" olduğunu, edinmemeniz ve

yapmamanız, satın alırken ve yaparken görülmemeniz gerektiğini anlatan bir sütun da bulunur. En son modalar üzerine bilgiler en son atık bilgileriyle aynı pakette verilir; paketin ikinci kısmındaki bilgilerin hacmi, derginin her sayısıyla biraz daha kabarır.

Caroline Roux okurlarını uyarıyor (yazısının başlığı "2003 görüntüleri" – yani siz bu satırları okurken çoktan demode olan görüntüler): "İç mekân satışlarının moda sektöründe olduğu gibi kötü bir ciroyla kapanması benim suçum değil, ama öyle oldu. Geçen yılın Burberry'lerine bayılmadıysanız, paranızı neden geçen yılın döşemelerine yatırasınız?" Böyle gidiyor, örneğin; "O koca kâselerden kurtulun. Onlar geçen yılın zarafetiydi." "Mat plastiklerden vazgeçin artık." "Büyük divanlar derde deva değil." "Lastik ve muşamba yer döşemeleri geçen mevsimin modasıydı." Okurlara bu önerilerin son ve kesin tavsiyeler olduğu, başka bilgiler almayacakları, artık rahatça karar verebilecekleri yanılgısına kapılmamaları için de son bir uyarı, "Şu anda ikinci el bir parkeyle yetinin derim. Ama altı ay sonra görüşümü değiştirmek şartıyla."[18]

Peter Paphides eski günlerin yedi inç *single*'larını özlemle hatırlıyor; bunlar çağdaşlarımızın imreneceği cinsten bir deneyim sunan, zamandan ve duygulardan fazla fedakârlık etmeden hoş vakit geçirmenizi sağlayan 45'lik plaklardı. Bu nostaljinin bir açıklaması, eski müziğin zamanının ötesinde olduğu – bugün yaşadığımız hayata dair şeyler söylediği, ulaşmaya çalıştığımız standartları yakaladığı ve bizim ancak şimdi bunu anlayacak olgunluğa ulaştığımızdır. "Bir *single* dürüst bir metadır. Size tek bir şarkı satar, hepsi o. Sizi fazla meşgul etmez." "*Single* ucuz bir flörttür. Uzun boylu bağlılık talep etmez. Tek istediği cep harçlığınızın küçük bir kısmıdır."[19] Haydan gelen huya gider, diyebilirsiniz. Bıraktığınızda fazla üzülmezsiniz ki bu da rahatlatıcı bir duygudur. Unutmayın, bu flört *bağlılık* talep etmiyor. Flörtten başka bir şey değil... Flört gideceği yere kadar gider. Bittiği anda biter.

Burada vurgulanan, müthiş bir heyecan, bir bayram ha-

vasından sonra sonsuz bir mecburiyete –ömür boyu sürecek bir rutine– dönüşüyorsa "ucuz bir flört"ün bile pahalıya mal olacağıdır. Kredi kartları ve borçlanma imkânları burada devreye girer. Kartları dağıtan bankaların vaat ettiği gibi, arzudaki bekleme faktörünü ortadan kaldırır. Ama bir yandan da (kredi kartı şirketleri bu konuda o kadar açık sözlü olmasalar da) atık imhasındaki suçluluğu, yollar ayrıldığında duyulan ruh azabını, rasgele bir ilişkide ısrarcı taraf olma riskini de ortadan kaldırır. Böylece pahalı da olsalar, tüm flörtlerinize ucuz muamelesi yapabilirsiniz.

Güzellik, mutlulukla birlikte, huzursuz modern ruhun en heyecanlı modern vaatlerinden ve yol gösterici ideallerinden biri olmuştur. Mutluluk rüyasının semantik serüvenlerinin çalkantılı tarihinden başka yerlerde kısaca söz etmiştim.[20] Şimdi sıra güzellikte; onun tarihinin de akışkan modern atık kültürünün doğuşuna ve gelişmesine model oluşturduğu söylenebilir.

"Neyin güzel olduğu"na dair modern tartışmaların erken aşamalarında sıkça karşımıza çıkan kavramlar uyum, orantı, simetri, düzen gibi şeylerdi ki hepsi de Leone Battista Alberti'nin kısa ve özlü formülüyle, en küçük bir değişimin ancak kötüye doğru değişim olabileceği bir düzen idealine uyuyordu. Alberti eşyanın bu düzenine *kusursuzluk* adını vermişti. Güzellik, kusursuzluk demekti; güzel olarak tanımlanmayı hak eden şey kusursuzdu. Büyük modern sanatçıların pek çoğu böyle bir kusursuzluk haline ulaşmaya çalıştılar, Alberti'nin kastettiği anlamdaki kusursuzluk arayışını çalışmalarının ana konusu yaptılar. Mondrian'ı, Matisse'i, Arp'ı ya da Rothko'yu düşünün... Mondrian'ın tablolarındaki renkli dikdörtgenleri kesip çıkarın, onun seçtiğinden farklı bir düzende bir araya getirmeye çalışın – büyük olasılıkla oluşturduğunuz düzenin, *tüm* alternatif düzenlerin, Mondrian'ınkine kıyasla yetersiz, nahoş, "çirkin" olduğunu göreceksiniz. Ya da Matisse'in *Dans* tablosundaki figürleri kesip çıkarın, farklı düzenlerde yan yana getirin, benzer sıkıntıları yaşayacaksınız.

Fakat son tahlilde, "kusursuzluk"un önemi nereden geliyor? Nesne "kusursuz" biçimi kazandığında, bundan sonraki tüm değişimler istenmeyen değişimlerdir ve önerilmezler. Kusursuzluk, değişimin amacına ulaştığı, artık sona ermesi gerektiği anlamına gelir. Artık değişiklik yok. Bundan böyle, her şey aynı kalacak – sonsuza dek. Kusursuz olan asla değerinden yitirmeyecek, gereksizleşmeyecek, bir kenara atılmayacak, dolayısıyla atığa dönüşmeyecek – ama o güne dek yapılan tüm araştırmalar ve deneyler gereksizleşecek. Başka deyişle, kusursuzluğun peşinden giderken hayal gücümüzü sonuna dek kullanmalı, tüm yaratıcılık yeteneğimizi harekete geçirmeliyiz – ama sonuca ulaştığımızda hayal gücü boş bir zaman kaybına dönüşecek, yaratıcılık sadece gereksiz değil, istenmeyen bir edim olacaktır. Güzellikten *sonra* hiçbir şey yoktur.

Bu bölümün başında söylediklerimi tekrarlayayım; bizler, insanlar, sınırları ihlal etmeyi, aşmayı seven hayvanlarız. Bugünün ötesinde yaşarız. Tasvirlerimiz, tasarımlarımız duyularımızdan bağımsızlaşabilir ve onların ötesine geçebilir. İçinde yaşadığımız dünya, duyularımızla deneyimlediğimiz dünyadan daima bir adım, bir mil ya da bir ışık yılı ileridedir. Dünyanın yaşanmış deneyimlerin uzantısı olan bu kısmına "ideal"ler deriz. İdeallerin görevi, henüz keşfedilmemiş, haritası çıkarılmamış topraklarda bize rehberlik etmektir.

"Güzellik", bize halihazırdaki dünyanın ötesinde yol gösteren ideallerden biridir. Değeri, yol gösterme gücüne içkindir. Bu ideale ulaşabilseydik o da gücünü, dolayısıyla değerini kaybederdi. Yolculuğumuz sona ererdi. Aşılacak, ihlal edilecek bir şey, bildiğimiz şekliyle insan hayatı kalmazdı. Ne var ki muhtemelen, dil ve dilin hem mümkün hem de kaçınılmaz kıldığı hayal gücü sayesinde o noktaya asla ulaşılmayacak.

Pek çok şeye güzel diyoruz, ancak tüm içtenliğimizle biraz daha iyi olabilirdi demediğimiz tek nesne yok. "Kusursuzluk" *sonsuza dek "eksik"*; bir adım ötede, çok yakın ama avucumuzun içinde değil. Gerçekten de, daha fazla iyileştirme-

nin gerekli olmayacağı bir durumu ancak bir şeyleri iyileştirmek isteyenler tahayyül edebilir. Kusursuzluk vizyonu durağanlığa methiye gibi algılanabilir ama bu vizyonun *görevi* bizi var olandan ileriye itmek, hareketsiz kalmamızı engellemektir. *Durağanlık* mezara mahsustur – yine de, çelişkili biçimde, bizi canlı tutan ve meşgul eden şey durağanlık rüyasıdır. Bu rüya gerçekleşmedikçe günleri sayarız ve saydığımız her gün saygıyı hak eder: Bir amaç, bitirilmemiş bir iş vardır. Polonyalı büyük biliminsanı Maria Curie Skłodowska'nın biraz gururla biraz da utanarak kardeşine söylediği gibi, kafası hep yapılacak neler kaldığıyla meşgul olduğundan, insan neler yaptığının farkına varmıyor.

Kuşkusuz bu tür bir çalışma dikensiz gül bahçesi, lekesiz bir mutluluk olmayacak, önüne inatla, insanı çileden çıkaran engeller çıkacaktır. "Bitirilmemiş iş" pek çok yönden cazip bir insanlık halidir, ama bütün haller gibi kusursuzluktan uzaktır.

Büyük İtalyan sosyolog Alberto Melucci'nin dediği gibi, "Kırılgan bir şimdi'de yaşamamız, sağlam bir temele duyduğumuz ihtiyaç bizi canımızdan bezdiriyor; oysa böyle bir temel yok."[21] Ve böylece, "değişim üzerine düşünürken hep arzu ile korku arasında, tahmin ile belirsizlik arasında gidip geliriz." Evet, *belirsizlik*. Ya da Ulrich Beck'in yeğlediği tanımla, risk; tüm tahminlerin istenmeyen, utandıran, kızdıran ama inatçı, yılışık, ayrılmaz yol arkadaşı – bizler müzmin karar vericileriz ve bu kötücül hayalet başımızdan eksik olmuyor. Çünkü, Melucci'nin veciz deyişiyle, "Seçmek kader oldu."

"Oldu" belki de doğru bir ifade değil; daha önce belirttiğimiz nedenlerden ötürü, insan insan olduğundan bu yana hep bir şeyler seçti. Ama her gün zorunlu olarak karşımıza çıkan seçme eylemindeki onulmaz belirsizliklerin verdiği acı, eylem amacına ulaşırken ve süreç tamamlanırken amaçların ve sürecin normlarının değişebilmesi, asla azalmayan "geride kalma", "yeni talepleri karşılayamama", (en korkuncu da) oyundan atılma tehlikesi başka hiçbir çağda bu denli

derinden hissedilmemiş, insanı bu denli korkutmamıştı. Günümüzdeki seçim yapma eziyetini, *homo eligens*'e, "seçen insan"a acı veren diğer sıkıntılardan ayıran şey, seçme fiilini yapanı ters yöndeki –yanlış anlaşılmış ya da sonucu kestirilememiş– seçimlerin sorumluluğundan tümüyle ya da hiç değilse kısmen kurtaracak iyi tanımlanmış kuralların ve güvenilir, evrenselliği onaylanmış hedeflerin olmadığına dair kavurucu şüphe ve ıstıraplı keşiftir. Hatasız nirengi noktaları, kusursuz kılavuz çizgiler diye bir şey yoktur; bugün güvenilir görünen referans noktaları ve kılavuz çizgiler yarın yanlış ya da yanıltıcı bulunabilir ve terk edilebilir.

Hakikaten de, günümüzün "reel dünya"sında her şey "ikinci bir habere kadar" var gibi görünüyor. 2000 yılında Donald Rumsfeld, Kuzey Kore hükümetine nükleer reaktör tasarımları ve parçaları satan Avrupa'nın güçlü mühendislik şirketi ABB'nin yöneticisiydi; 2002 Noel'i civarında, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld Kuzey Kore'nin "çöküşün eşiğindeki [...] terörist bir rejim" olduğunu ilan etti ve birkaç hafta sonra Bağdat düşerken, Kuzey Kore'ye "bundan gerekli dersi çıkarmasını" tavsiye etti.[22] Kaya gibi sağlam olduğu söylenen şirketlerin, muhasebecilerin hayal güçleriyle göz boyadıkları ortaya çıkabilir. Bugün "sizin için iyi" olan, yarın yeniden sınıflandırılıp zehir kategorisine girebilir. Çok sıkı gibi görünen bağlılıklar, büyük ciddiyetle imzalanan anlaşmalar bir gecede bozulabilir. Verilen sözlerin çoğu, sanki tutulmamak için söylenmiştir. Gelgitlerin arasında sağlam, güvenli bir ada yok gibidir. Melucci'yi bir kez daha alıntılarsak, "Bir evimiz yok artık; üç küçük domuz masalındaki gibi evlerimizi sürekli yeniden yapmak ya da salyangozlar gibi sırtımızda taşımak zorundayız."

Özetlemek gerekirse: akışkan modern dünyamızda Robert Louis Stevenson'ın unutulmaz "umutla yolculuk etmek menzile ulaşmaktan evladır" sözünün hakikati bu kadar iyi yansıttığı bir dönem yaşanmadı. Menzilin cazibesini yitirmesinin ya da değişmesinin hızı, yürüyen ayakların, mesafeleri kat eden otomobillerin, uçakların hızını aştıkça,

yolda olmak menzilden daha önemli hale geliyor. Yaptıklarını alışkanlığa dönüştürmemek, geçmişin mirasına bağlanmamak, işe yaramamaya başladığında ya da modası geçtiğinde gömlek değiştirir gibi kimlik değiştirmek, edinilmiş dersleri, kazanılmış yetenekleri fazla düşünmeden, pişmanlık duymadan bir yana bırakmak – bunların hepsi günümüzün akışkan modern hayat stratejilerine damgasını vuran özellikler, akışkan modern uslamlamanın ürünleri. Akışkan modern kültür, tarihçilerin ve etnografların kaydettiği kültürlerdeki öğrenme ve birikim kültürü olmaktan çıkıyor. Daha çok bir *bağlanmama, kesintiler, unutuş* kültürüne benzemeye başlıyor.

Bu kültürde ve bu kültürün değer verdiği, teşvik ettiği hayat stratejilerinde ideallere pek az yer var. Uzun erimli, çok uzaklarda olduğu bariz hedeflere küçük adımlarla, sabır ve çabayla ulaşmayı gerektiren ideallere daha az yer var. Tüm cazibesini seçim yapmanın, değişimin, iyileşmenin *son bulacağı* vaadinden alan kusursuzluk idealine ise hiç yer yok. Daha açık bir ifadeyle, böyle bir ideal akışkan modern erkek ya da kadının günlük yaşantısının üzerinde hâlâ parıldıyor olabilir – ama artık gerçekleşmesi beklenmeyen ve aslında pek de istenmeyen bir rüya, gün ışığında solan bir gece rüyası sadece.

Geleneksel olarak uğrunda çabalamak ve ölmek gereken bir ideale işaret eden güzellik kavramı, işte bu yüzden zor günler geçiriyor.

George Steiner'ın deyişiyle "kumarhane kültürü"nde her kültürel ürün, azami etki yapacağı (yani dünün kültür ürünlerini iteleyip kovacağı) ve kısa sürede demode olacağı (yenilikle çöp tenekesi arasındaki mesafeyi kısaltacağı, gerektiğinden fazla kalmayacağı, bir an önce sahneyi terk edip yarının kültür ürünlerine yer açacağı) beklentisiyle üretilir. Bir zamanlar eserlerinin değerini ebedileşmeleriyle ölçen, değişime son verecek ve ebediyeti hak edecek bir kusursuzluk üzerinde çalışan sanatçılar, şimdilerde sergi kapandığında sökülen "enstalasyon"lar, aktörler öteki tarafa döndüğü an sona eren

"*happening*"ler, yol tekrar açılana dek giydirilen köprüler, inşaat yeniden başlayana dek süslenen yarı tamamlanmış binalar, doğayı hükmünü sürdürmeye, insanın tüm çabalarının boşunalığını, bıraktığı izlerin geçiciliğini kanıtlamaya (sanki böyle bir kanıta ihtiyaç varmış gibi) çağıran "uzam heykelleri" ile kendilerini kanıtlıyorlar. Kimse dünün revaçta olan mevzularını hatırlamaya yüreklendirilmiyor, hatta hatırlamaları istenmiyor ama kimsenin de bugün revaçta olan mevzulardan uzak durması istenmiyor, hatta buna izin verilmiyor.

Akışkan modern çağda kumarhane kültürüne kabul edilmek için kişinin seçici olmaması, her şeye ilgi duyması, zevk ve düşkünlüklerini açık etmemesi, bir düşkünlüğe çok fazla saplanıp kalmaması, sunulan her şeyin tadına bakması, tercihlerinde asla katı ve ısrarcı olmaması gerekiyor. Yeninin reddi kabalık, zevksizlik olarak yorumlanıyor; risk almayı reddeden, reddedilme riskiyle karşılaşıyor. Eskiye sadık kalmak da aynı ölçüde yanlış ve tehlikeli addediliyor. Yeninin yaşlanması eskiye kıyasla çok hızlandı. "Yeni"ye erişmek, yanından dolaşmak, üstünden atlamak, onu "eski" yapmak bir an bile sürmüyor.

"Güzellik"in anlamı pek sezdirmeden değişiyor. Filozoflar sözcüğün bugünkü kullanımını görseler, yüzyıllar boyu büyük ve samimi çabalarla oluşturdukları kavramı tanıyamazlardı. Her şeyin ötesinde, güzellik ile ebediyet, estetik değer ile kalıcılık arasındaki bağların koptuğuna tanık olacaklardı. Tüm filozoflar (*bir zamanlar!*) birbirlerine öfkeyle saldırsalar bile, güzelliğin kişisel heveslerin kaygan ve istikrarsız sularının çok üstünde seyrettiğine, "ilk bakışta güzellik" diye bir şey olsa da, bu konuda kararı –son ve kalıcı yargıyı– zamanın vereceğine inanırlardı. Günümüz filozoflarının hayıflandıkları bir başka şey de, hakkaniyetli bir estetik yargının kaçınılmaz vasfı olan "evrensel geçerlilik iddiası"nın yok oluşu. "Kumarhane kültürü"nün icadıyla bu iki vasıf bir kenara atıldı; "güzellik" sözcüğünün halihazırdaki popüler kullanımında yer almıyor.

Tüketici pazarı ve bu pazara mahsus davranış örüntüle-

ri akışkan modern "kumarhane kültürü"ne uyarlanırken, karşılığında bu kültür de pazarın baskılarına ve iğvalarına kendini uyarlar. Bu ikili arasında mükemmel bir ahenk mevcuttur; birbirlerinden beslenir ve birbirlerine güç verirler. Tüketici pazarları, müşterilerin vakit kaybını önlemek, ileride üretecekleri niteliği belirsiz oyuncaklara yönelik şüpheleri yok etmek için hızlı tüketimi, kullan-at yöntemini, bugünün gözdesi, yarının demodesi nesnelerin yaşam mekânlarını tıka basa doldurmasını önleyecek, tek seferde kullanılıp yenisiyle değiştirilen ürünleri yeğlerler. Bu sersemletici moda rüzgârı, sunulan ürünlerin inanılmaz çeşitliliği ve değişimin baş döndürücü hızıyla müşteriler yenilikleri öğrenip ezberleyemez olurlar – ve en son sunulan ürünün bir "*mucize*", "*kurtarıcı*", "*mutlaka edinilmesi*" ve (alırken ya da giyerken) "*mutlaka üstünde görülmesi*" gereken bir şey olduğuna dair güvenceleri (büyük minnetle) kabul ederler.

Ürünün "nesnel", kalıcı olması ya da evrensel estetik değeri dert edilecek son şeydir. Ama güzellik de "bakanın gözünde" değildir. Güzellik günün modasındadır ve böylece, moda geçer geçmez, yani pek yakında, güzel çirkine dönüşecektir. Piyasanın görünürde bireysel, yani potansiyel olarak dağınık ve birbirinden çok farklı müşteri eğilimleri üzerinde kısa süreli de olsa düzenli bir örüntü oluşturma kabiliyeti olmasa, tüketiciler iyice şaşkınlığa düşer, ne yapacaklarını bilemezlerdi. Zevk ve beğeni güvenli bir rehber olmaktan çıkmış, öğrenmek ve birikimine güvenmek yararlı olmaktan ziyade bir tuzağa evrilmiştir; dünün *comme il faut*'su hiçbir uyarı olmaksızın *comme il ne faut pas*'ya dönüşebilir.

"Güzellik hükmünü sürdürüyor," diyor Yves Michaud, akışkan modern dünyada sanatın durumu üzerine keskin eleştirisinde. "[Güzellik] her açıdan belirleyici: Güzel ol, ya da en azından çirkinliğini bizden esirge."[23] Çirkin olmak çöplüğü boylamakla eşanlamlı. Öte yandan, çöplüğü boylamayı hak ettiğinizin biricik kanıtı çirkin olmanız.

"Güzelliğin hükmü" kendi emekleri üstüne kafa yoran modern sanatçıların ve bilgili estetik felsefecilerinin öteden

beri rüyalarını süsleyen bir şey değil miydi? Ve şimdi ne görüyoruz; güzelin en sonunda zafere ulaştığını mı? Çok sayıdaki iddialı "modern proje"den en azından birinin başarıyla sonuçlandığını mı?

Michaud, durumun öyle olmadığını söylüyor. Estetik gerçekten zafer kazandı – ama kendi nesnesine karşı. Sanat eserlerini ("ender ve kıymetli", "büyülü bir haleyle çevrili", "benzersiz, rafine, üstün" sanat eserlerini) ıskartaya çıkararak kazandı zaferini estetik. "Günümüzde 'estetik', sanat eserlerinin içinin boşaltıldığı bir dünyada oluşturuluyor, yaygınlaştırılıyor, yayılıyor ve tüketiliyor." Sanat buharlaştı ve bir çeşit "estetik eter"e dönüştü; modern kimyanın öncüsü eterler gibi bu eter de fark gözetmeden her şeye sızıyor ama hiçbirinin üstüne yapışmıyor. "Güzel" artık üstünde ünlü bir tasarımcının markası bulunan bir kazak, spor salonlarında forma sokulmuş, estetik cerrahiyle biçimlendirilmiş bedenler, son moda makyajla şekillendirilmiş yüzler, AVM raflarındaki paketlenmiş ürünler. "Cesetler bile güzel; plastiğe sarılmış, ambulansların önünde hizalanmışlar." Her şey çöplüğe giden yolda on beş dakika hatta belki on beş gün güzel görünecektir, görünebilir, görünmelidir.

Mezarlıklar yaşayan insanlar için neyse, müzelerin de sanat hayatı için o olduğu söylenebilir; canlılığını yitiren nesnelerin sergilendiği yerlerdir her ikisi de. Kimi cesetler mezarlara gömülür, ölenlerin yokluğunu hissedenler mezarın üstüne dikili taşları ziyaret eder; bazıları da toplu mezarlarda, işaretsiz gömütlüklerde, yakılan köylerde, fırınlarda ya da Rio de la Plata'nın derinliklerinde iz bırakmadan sonsuza dek yok olurlar. Bazı sanat eserleri, bir zamanlar çok beğenilen güzelliklerinin daha iyi korunması için temizlendikleri, tahnit ve sterilize edildikleri müzelerde, arkeolojik kazı alanlarının yanı başında, tarih meraklılarına ve turist kafilelerine sergilenir. Mezarlıklar da, müzeler de günlük hayatın karmaşasından uzaktadır; belirli saatlerde ziyaret edilen kapalı ya da etrafı çevrili alanlar onları hayatın olağan akışından ayırır. Müzelerde de, mezarlıklarda olduğu gibi, yüksek sesle konu-

şulmaz, yenilmez, içilmez, koşulmaz, sergilenen objelere dokunulmaz, çocukların haylazlık yapmasına izin verilmez.

Gündelik hayatın manzarası farklıdır. Gündelik hayat, sanat nesnelerinin değil, estetiğin alanıdır. Kasten seçilmiş dayanıksız malzemelerin bir araya getirilmesiyle ya da önemsiz düşüncelerin yamalanmasıyla oluşan "enstalasyon"ların, kısa ömürlü performansların ve "*happening*"lerin sahnesidir. Burada sahneye konan, görülen her şey zamanı geldiğinde yok olacak, geriye hiçbir şey kalmayacaktır – bir kırılganlık ve geçicilik oyunudur bu. Sahnede olup biten her şey kendi minik kapasitesi kadar anlamlıdır. Burada anlam arayanlar ve değerlendirenler, nihayetinde "zaplama" sanatının ustası "zapçılar"dır – "zapçılar" işlerine "editörden sonra başlar, ekrandaki 'son' yazısından önce bitirirler."[24] Michaud "gözle taramayı okumaktan ve anlamları çözmekten üstün tutan yeni bir dikkat anlayışı"ndan söz eder. "İmgeler akışkan ve hareketlidir. Göz alıcı bir gösteriden ya da veriler kümesinden çok bir olaylar zincirini andırırlar." Kendisinin de bir parçası olduğu referanslar dizisiyle bağını koparan "imge istendiği gibi yönlendirilebilir, herhangi bir hülyanın ya da hayaller dizisinin bir parçası yapılabilir."

Dikkatin imgelere odaklanmayı bırakıp kendi çöplüğüne –alakasızlığa ve görünmezliğe– yönelmesi rasgele bir süreçtir. "Nesne" ile onun nötr çevresi arasındaki fark yok olur, odaklanma ânını gözden ırak tutma ânından ayıran zaman kesitinin yok olması gibi. Nesneler ve atıklar kolayca yer değiştirir. Kopenhag'daki bir sanat galerisinde hayran kaldığım bir enstalasyon, üstünde "Vaat Edilmiş Topraklar" yazan bir dizi televizyon ekranından oluşuyordu. Bu enstalasyonu son derece düşündürücü ve kışkırtıcı bulmuştum – bunun bir nedeni de salonun köşesinde, ekranda izlediğimiz imgeler dizisinin hemen yanında yer alan bir kovayla süpürgeydi. Ne ki, ben derin düşüncelere dalarken, bir temizleyici geldi ve kahve molasında köşeye bıraktığı iş aletlerini toparlayıp götürdü.

Güzellik arayışından yorulan gözleri, belirli bir nesnesi olmayan, serbest çağrışımlı estetikten kurtaracak tek şey ista-

tistiktir. Rakamlar hayat kurtarır. Son moda markaları gururla üstlerinde taşıyanların hepsi de yanılmış olamaz. Seçici sayısının büyüklüğü, adeta sihirli bir etkiyle ürünü soylulaştırır. Ürünün güzel olduğuna *kuşku yoktur*, aksi olsaydı bu kadar insan onu seçmezdi. Güzellik yüksek satış rakamlarında, gişe hasılatında, platin albümlerde, gökyüzüne tırmanan televizyon reytinglerindedir (Andy Warhol bir zamanlar dâhice bir ilhamla, bir ipe dizilmiş banknotlar –160.000 dolar– hayal etmişti. Ne güzel bir manzara!) Güzellik, bazı filozofların inatla vurguladığı gibi, başka bir yerde belki, ama bunu kim bilebilir? Güzelliği *de quoi on ne parle plus** tuhaf bir yerde bulduğunuzu farz edelim, bulgunuzu kim onaylayacak? Yaşlarına, yüzyılların sınamasından başarıyla geçmelerine hürmeten tartışılmaz bir saygıyla anılan Eski Ustalar bile, güzellik oyununun yeni kurallarından muaf değildir. "Sözüne güvenilen herkesin ağzında olan" "mutlaka görmeniz ve görürken görülmeniz gereken" sergi bugün Vermeer, yarın Matisse, öbür gün Picasso sergisi olabilir. Öteki durumlarda olduğu gibi burada da güzellik tuvalden yansıyan bir nitelik değil, *olay*ın kalitesinin (nicel değerlendirilmiş) niteliğidir.

Akışkan modern toplumumuzda güzellik, bir zamanlar insanı huzursuz ederek ve kışkırtarak motive eden tüm ideallerin akıbetini paylaşmıştır. Nihai uyum ve ebediyet arayışı sorunlu bir kaygı olarak yeniden tanımlanmıştır. Değerler anlıksa, oracıkta tüketilme kapasitesine sahipse değer niteliği kazanır. Değer, anlık tecrübeye atfedilen bir niteliktir. Güzellik de öyle. Ve hayat anlık tecrübelerden oluşan bir dizidir.

"Güzelliğin bariz bir faydası yoktur; belirgin bir kültürel gereklilik olduğu da söylenemez. Yine de medeniyetler onsuz yapamamışlardır," diyordu Freud. "Medeniyetten değer vermesini beklediğimiz bu faydasız şey güzelliktir. Medeni insandan doğada güzelliği gördüğünde ona saygı duyması ve kendi imal ettiği nesnelere elinden geldiğince güzellik kat-

* (Fr.) Hakkında konuşmadığımız. (Ç.N.)

ması beklenir." Temizlik ve düzenle birlikte güzelliğin "medeniyetin koşulları arasında özel bir yeri olduğu aşikârdır."[25]

Freud'un "medeniyetin gereklilikleri" arasında saydığı koşulların üçünün de medenileşme sürecinin *hayalî ufukları* olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Bu bakımdan, *güzelleştirmek*ten, *saflaştırmak*tan ve *düzene sokmak*tan söz etmemiz daha yerinde, daha az yanıltıcı ve daha az tartışmalı olabilir. Bugün, "medenileşme süreci"nin nihai bir hedefe doğru yol alan, geçici ve zamanla sınırlı bir süreç olmadığını, "medenileşme"nin ta kendisi olduğunu yetmiş yıl önceki atalarımıza kıyasla çok daha iyi görebiliyoruz. Medenileşme yürüyüşünü başarıyla tamamlamış (temizlik işini, düzene sokma kargaşasını ve güzellik arayışını sona erdirmiş) bir medeniyet fikri, esmeyen rüzgâr ya da akmayan nehir gibi çelişkili ve saçmadır.

Medeniyetler (başka deyişle "medenileşme" çabaları, "medenileşme süreçleri") güzelliğe duyulan açlıktan doğar. Ne var ki gördüğümüz üzere, bu açlığı doyuracaklarına, doyumsuzlaştırırlar.

Hugh Wilson, "Otomobiliniz her yıl trafik muayenesinden geçiyor, ilişkileriniz neden geçmesin?" diye soruyor.[26] Çok doğru. Otomobilinizle ilişkiniz nasılsa, eşinizle ilişkiniz de öyle olmalı. İkisiyle de, eğer ihtiyaçlarınızı karşılıyor ve bunu sizi tatmin edecek şekilde yapıyorlarsa, anlamlı bir ilişki kurmuşsunuz demektir. Sonsuza dek kendilerini bu işe adamalarını, sizi ebediyen doyuma ulaştırmalarını beklemek saçma olurdu.

Arabalar nihayetinde yaşlanır, parlaklıklarını, cilalarını bir miktar da olsa kaybederler – sadece marş anahtarına basarak çalışmaz olurlar; yola çıkarmak için ilgi ve dikkat isterler. Bu ilgi ve dikkat zamanınızı ve enerjinizi tüketmeye başlar. Yıpranma ve değer kaybı yasası işlemeye başlar. Önceleri en küçük iyileştirme yeni, beklenmedik kazanımlar getirir – ama her kazanım daha fazla ilgi ve dikkat, daha fazla zaman ve enerji harcamanızı gerektirir. Bunca çabaya gerek var mı?

Çevreniz birbirinden albenili, güçlü, gösterişli, kullanıcı dostu, sizinkinden çok üstün arabalarla dolu. Takas vakti. En iyisi eski arabayı elden çıkarmak. Hem zaten, sonsuza dek kalacağını kimse söylememişti, öyle değil mi?

Tüketim toplumunda yaşayan tüketicileriz. Tüketim toplumu piyasa toplumudur; bizler hem tüketiyor hem tüketiliyoruz; aynı anda hem müşteri hem metayız. İlişkilerdeki kullanım/tüketim örüntüsünün araba kullanımını/tüketimini taklit etmesine, satın almadan başlayarak hurdaya çıkarmaya dek aynı döngüyü yinelemesine şaşmamak gerek. Britanya'da "birlikte yaşayanlar" ilişkilerini ortalama iki yıl sürdürüyorlar. Britanya'daki evliliklerin yüzde kırkı boşanmayla sonlanıyor. ABD'de bu oran yüzde elli ve giderek yükselmekte. Hugh Wilson yerinde bir teşhisle, yılda bir ya da altı ayda bir trafik muayenesini çok kişinin makul bulduğunu hatırlatıyor –"ilişkiyi altı aylık süreçlerde değerlendirmek [...] birbirine bağlı çiftler arasında da moda olmaya başladı." ABD'de, nikâh sözleşmesinin iki yılda (ya da hiç değilse on yılda) bir yenilenmesi projesi, gittikçe yüksek perdeden dillendirilen halk desteğiyle kurumsallaşma yolunda ilerliyor. Wilson'ın yaptığı alıntıda, *Breathing Room: Creating Space to be a Couple* [Soluklanacak Bir Oda: Bir Çift Olabilmek İçin Mekân Yaratmak] başlıklı kitabın yazarı Dr. Elayne Savage, "Tam bağlılıktan hoşnut olmayan çiftler için yenilenebilir ilişkiler çözüm olabilir," diyor. Savage bu çözümü destekliyor, işçi piyasasında uzun zamandır revaçta olan "geçici sözleşme"lerden ilhamla nikâh sözleşmesinin her yıl tazelenmesini öneriyor.

Giderek artan sayıda gözlemci, bireyselleşmenin had safhada olduğu günümüz toplumunda dostların ve dostlukların önemine dikkat çekiyor. Sosyal bütünleşmeyi destekleyen geleneksel yapılar hızla çözülmekte; bu durumda, dostlukla örülen ilişkiler cankurtaranımız olabilir. Ray Pahl, dost seçme çağında, "sosyal ilişkinin bu arketipi"nin bizim doğal seçimimiz olduğuna işaret ederek dostluğu geç modern dönemin "sosyal refakatçisi" diye tanımlıyor.[27] Ne var ki gerçek biraz

daha karmaşık. Bu "geç modern" ya da akışkan modern ilişkiler, müphemliğini koruyan bir konu ve keskin, yıpratıcı bir duygu karmaşasını odağa alıyor; bu denli arzuladığımız dostluğun bedeli, kısmen de olsa, özgürlüğümüzden fedakârlık etmek; ilkini (ikincisi olmadan) ne çok istesek de...

Sürekli ikilemde olmak algısal uyumsuzluğa yol açar, insanı onu ezen, dermansız bırakan, katlanması zor bir ruh haline sürükler. Bir rahatlatıcı oyunlar repertuvarıyla tutunmaya çağırır bizi; bunların en bilineni, birbiriyle çelişen iki değerden birini azımsamak, küçümsemek, değersizleştirmektir. Zaten "sözleşme yenilenene dek" devam etmesi kararlaştırılan pek çok ilişki, zıt baskılara maruz kaldığında çatırdamaya başlar. Öngörülebilir, önceden düşünülmesi ve tedbir alınması gereken bir şeydir bu. Makul çiftler bu yüzden "daha başlangıçta kolay 'kaçış' yolları bulurlar"; "ilişkinin mümkün olduğunca acısız sonlanmasını yeğleriz."

İlişki günün birinde bozulacağı göz önüne alınarak kuruluyorsa, sağduyu ve ihtiyat, ayrıldıktan sonra neler olacağını öngörmeyi gerektirir. Aklı başında bir müteahhit, yıkma izni almadan inşaata başlamaz; generaller sağlam bir ricat planı yapmadan askerlerini savaş alanına göndermezler; bütün dünyada işverenler, işçilerin kazanılmış haklarının ve onları işten çıkarırken karşılaşılan güçlüklerin yeni işçi alımını imkânsız hale getirdiğinden şikâyet eder.

Anushka Asthana, geçenlerde Amerika'yı kasıp kavuran, hemen ardından Londra'yı teslim alan "hızlı flört" (bir çeşit "flört üretim hattı") modasını bir gazete haberinde anlatıyor. "On bir masa yan yana yerleştirilmiş, kızlar masanın bir tarafına oturuyor, oğlanlar sırayla onların karşısına geçiyor. Üç dakika sonra devasa bir çan çalıyor, sözünüzü bitirmediyseniz bile, sonraki masaya geçmek zorundasınız."[28] Aynı kişiyle tekrar görüşmek isterseniz, masadaki kutucuğun içini dolduracaksınız. Karşınızdaki kişi de aynı duyguyu taşıyorsa ve aynı işareti bırakırsa, tekrar karşılaşacaksınız. Sizinle ilgilenmezse, hikâye orada bitiyor. Flörtün bu basitleştirilmiş, "formaliteye gerek bırakmayan", "geri iadeli" tü-

ketici dostu versiyonunu piyasaya sunan şirketin başkanı Adele Testani, ürünün "toplumda kabul gördüğünü" belirtiyor. Üç dakika yeterli, çünkü "karşınızdakinin nasıl biri olduğunu seziyor, isterseniz onu eliyorsunuz." En önemli şey güvenlik – siz istemezseniz üç dakikanın üç güne, üç aya (ya da Allah korusun, üç yıla) uzamayacağı garanti ediliyor; telefon numarası alıp vermek yasak. Hazır kahve ve hazır çaydan sonra sıra hazır ilişkide.

Bir gecede ticari başarı hikâyesine dönüşen "hızlı flört" ün cazibesi nereden kaynaklanıyor? Yanıtlardan biri "formaliteyle vakit kaybetmemek", ama tek yanıt bu olmayabilir. Üç dakikada bir çalan, size ve üç dakikalık ilişkinize yollarınızı ayırmaktan başka seçenek bırakmayan devasa çan çok daha önemli görünüyor. Bir ilişkiyi *başlatmak* şüphesiz cesaret ve yetenek isteyen karmaşık bir süreç (Asthana'nın görüştüğü gençlerden biri normalde her ay bir kişiyle çıktığını, ama burada "önümüzdeki haftalar için dört adayın sırada olduğunu" övünerek anlatıyor), ama ilişkiden *çıkmak* da insanı ruhsal çöküntüye sokabilecek, travmatik bir deneyimdir; ilişkinin süresi uzadıkça travma derinleşir. Başka bir hızlı flört şirketinin beyinlerinden Simon Procter ileriyi gören biri ve tam üstüne basıyor, "Beğenmediniz mi, ânında bırakabiliyorsunuz." Atık imhası sorunu daha başlamadan çözüldü.

İşin öteki yanının –sadece üç dakika gördüğünüz ve bölük pörçük konuştuğunuz biriyle çıkmaya karar vermenin– riskli olduğu söylenebilir. Başlatılan ilişki sonsuza dek sürseydi, bu görüş haklı olurdu. "Hayatımın aşkını tanımak için sadece üç dakikam var," diyor haberin başlığı – devasa çan çalıncaya dek nasıl bir bilgi edinebilirsiniz ki? Neyse ki, hızlı flört müşterilerinin çoğunun peşinde olduğu beraberlik biçimi, bir trafik muayenesinden ötekine sözleşmenin yenilendiği, "geri iadeli" beraberliktir ve bu tür ilişkiler çok daha az yıpratıcıdır. Zararın asgari olması için bahisler güvence altına alınmıştır. Iskartaya çıkarılma mekanizmaları her zaman işler durumdadır ve istendiği anda devreye girer; hızını siz ayarlarsınız.

Hızlı flört, kullanıcı dostu "insan ilişkileri" (daha doğrusu insan ilişkilerinin seri üretilmiş, kalitesiz ve ucuz ikameleri) piyasasına sunulan, yıldızı parlayan stratejilerden yalnızca biri. Sözgelimi internetteki kişisel ilanlar, basiretsiz davranarak yanlış seçim yapmayı önlemek amacıyla üç dakikalık görüşmeyi bile ortadan kaldırıyor. Emma Taylor ve Lorelei Sharkey'ye göre; "aşk hayatınız bir banka hesabıysa, kişisel ilan bankomatınızdır; nerede olursanız olun, canınız ne çekiyorsa (cinsellik, gerçek aşk, briç arkadaşı) ona kolayca ve ânında ulaşmanızı sağlar."[29] Bankomat kullanırken harcamaya ve riske atmaya hazır olduğunuz miktarı yazdığınızı da ekleyebilirlerdi. Böylece kayıp, tam engellenmese de, önceden hesaplanır ve acısı daha az hissedilir. Eşler maliyetten ve sıkıcı fedakârlıklardan şikâyet etmezler; kişisel ilan onları bir araya getirmiştir, ikisi de "bekâr olduklarını, eş aradıklarını" bilmektedir; böylece –diyor Taylor ve Sharkey– "buluşmaya karar verirsiniz ve çanlar çalar!"

Barbara Ellen son yıllarda yaygınlaşan "uzak mesafe ilişkileri"nin artılarını ve eksilerini masaya yatırıyor.[30] Ellen'a göre bu ilişkiler "duygusallığı sıyırıp atmaya" imkân veriyor. Eşler birbirlerinden uzak yaşamayı başarırlarsa, her ilişkide kaçınılmaz olarak ortaya çıkan, bazıları güzel ve arzulanır ama bazıları korkutucu hisler henüz kök salmadan, periyodik, kısa ama güçlü duygu patlamalarıyla boşaltılabilir; atığın toptan imhasının yaratacağı sıkıntılı anlar önceden def edilebilir. Trajik, travmatik, sinir bozucu, bol gözyaşılı bir olay olan atık tasfiyesi, görece küçük ve acısız edimlerden oluşan bir dizi haline gelir. Alışkanlık kesbedilir; çöplüğe yapılan ziyaretler rahat, olaysız geçer, neredeyse rutinleşir çünkü sistemli bir alıştırma sürecinden geçilmiştir. Bir "uzak mesafe ilişkisi"nde "duygusallıktan sıyrılma"nın, (*presenteeism** diye de adlandırılan) sürekli yan yana olma haline karşı açık bir üstünlüğü vardır; eşler "sıkıcı parçaları (kavgaları, birbiri-

* Kendisi orada olup aklı başka yerde olma durumu. (Ç.N.)

ni dinlemek zorunda kalmayı) sıyırıp atar, ilişkinin eğlenceli tarafına (seks, sohbet) yoğunlaşırlar."

Ne var ki, hızlı başlayan, hızla tüketilen, istendiği an hurdaya çıkarılan ilişkilerin, hızlı flört savunucularının yok etmeyi vaat ettikleri utangaçlıktan daha acı veren yan etkileri olabilir. Çöplük hayaleti asla uzak değildir. Hız ve atık tasfiyesi hizmetleri her iki taraf için de mevcuttur. Oliver James'in deyişiyle, "Hayatınızda başkalarının olmadığı hissi, yasa benzer bir boşluk ve yalnızlık duygusu zihninizin bir yerinde sürekli kendini hissettirir." "Sürekli, sevgililerinizin ve dostlarınızın sizi terk edeceği endişesini yaşarsınız." Burada tanısı koyulan vaka, ani başlayan ve ani biten ilişkilerle örselenmiş bir hayatın doğal, mantıki ve akli sonucu olduğu hissini veriyor; ancak James vakanın nedenini "bağımlılık depresyonu"na, organik, fiziksel, tıbbi, iyileşebilir bir hastalığa bağlıyor ve "sorunun kökenlerinin çoğu kez bebeklikte olduğunu" öne sürüyor. Çocuklukta "bakıcılardaki empati yoksunluğu"ndan kaynaklanan "tepkisizlik" hali "bir dizi elektrik sinyali ve kimyasal salgılar örüntüsüyle beyninize yerleşir."[31] Bu tür bilimsel bir açıklama hastadaki suçluluk duygusunu giderebilir, kendini dizginleme ve küçük görme eğilimini azaltabilir. Öte yandan, diğer bir etkisi de, "bağımlılık depresyonu" denen patolojiyi sıradan, sık görülen bir vaka haline getiren yaşam biçimini temize çıkarmasıdır.

Bu yaşam biçimine meydan okumak, onu düzeltecek odakları bulup güç birliği yapmak bir yana, onunla yüzleşmek bile uzun erimli bir çaba ister; hızın, ânında doyuma ulaşmanın ve atığın acilen tasfiyesinin revaçta olduğu günümüz kültüründe pek az kimse bu gayreti gösterecektir. Daha basit çözümler ve daha hızlı tedaviler bulmaya alıştırıldık. Haftalık "Sağlık" sütununda "Yalınayak Doktor" takma adıyla yazan yazarın önerdiği sihirli tarife göre "sadece altı dakika" egzersiz yaparak "mahallenin en çekici kızı ya da oğlanı olabilirsiniz."[32] Altı dakika ne yapılacak? Yalınayak Doktor tüm ayrıntılarıyla açıklıyor; belirli bir pozisyonda ayakta durulacak, "özgürce, dolu dolu nefes alınacak", "yaşam gücü toprağa basan topuklarınızdan alt karın bölgenize çekilecek"...

"Önümüzdeki haftalarda dört aday sırada bekliyor", altı dakikada "yaşam gücünü alt karın bölgenize çekme"... Bana rüyalarınızı söyleyin, size en çok neye ihtiyacınız olduğunu, nelerden korktuğunuzu söyleyeyim. İster "bağımlılık depresyonu" geçiriyor olalım, ister gün ışığı, ister gecenin hayaletleri kanımızı dondursun, en büyük korkumuz terk edilmek, dışarıda bırakılmak, reddedilmek, geri çevrilmek, sahipsiz kalmak, defterden silinmek, kimliğimizi kaybetmek, olduğumuz gibi kabul edilmemektir. Bir başımıza, âciz, çaresiz kalmaktan, dostlarımızın, bizi sevenlerin, yardım edenlerin bizi dışlamasından korkarız. Bırakılmaktan, çöpe havale edilmekten korkarız. En çok özlemini çektiğimiz şey bütün bunların olmayacağı –bize olmayacağı– yolunda bir güvencedir. Çöplüklerin zehirli kokusundan muaf olmanın, istisnai olmanın özlemini çekeriz.

Dışlanmaktan duyduğumuz dehşetin iki kaynağı vardır; bu kaynakların doğasını değil ayırt etmek, çoğu kez farkına bile varmayız.

Daha iyi bir tanım bulunamadığı için "küreselleşmenin güçleri" adı verilen fenomen, tesadüfî izlenimi veren, plansız, öngörülemeyen inişler, çıkışlar, gelgitlerle yoluna devam etmekte. Bu hareketler, hiçbir uyarıda bulunmaksızın, doğanın ve kentlerin tanıdık manzarasını, eskiden sığındığımız o sağlam, dayanıklı, güvenilir limanları tanınmayacak hale getiriyor. İnsan destelerini yeniden karıp karıştırıyor, toplumsal kimlikleri altüst ediyor. Bizleri bir gün içinde mülteciye ya da "ekonomik göçmen"e dönüştürebilir. Kimlik belgelerimizi elimizden alabilir ya da geçersiz kılabilir. Kapımızın önünde karşılaştığımız, yaşamak için kaçmak ya da evlerinden uzaklaşmak zorunda kalan, kimliklerinden ve özsaygılarından mahrum, dışlanmış insanlar hemen her gün bize, bu gelgitler karşısında kimsenin dokunulmazlığı olmadığını hatırlatıyor. Bu insanlardan nefret ediyoruz çünkü gözümüzün önünde çektikleri acıların, günün birinde bizim çekeceğimiz ıstırapların provası olduğunu hissediyoruz. Onları gözden uzak tutmak için elimizden geleni yaparak –toplayıp kamp-

lara tıkarak, sınır dışı ederek– bu hayaleti kovmaya çabalıyoruz. Bu dehşetten kurtulmak için yapabileceğimiz başka bir şey yok. "Küreselleşmenin güçleri"nin sadece tasvirlerini ve suretlerini yakabiliyoruz; içimize bastırdığımız kaygıları ancak cenaze ateşleri yakarak giderebiliyoruz.

Yine de kaygıların, endişelerin tümü yanıp duman olmuyor – içimizde çok fazla biriktirmişiz, azaldığında yerine yenileri geliyor. Yanmayan kalıntılar başka bir düzleme –yaşam politikası düzlemine– sıçrayıp insani bağların kopmasından, grup dayanışmasının çözülmesinden sızan benzer korkularla harmanlanıyor. Minerva'nın Baykuşu'nun kötü alışkanlığını sürdürüyoruz; "çıkar ağları"ndan, "bağlantılar"dan, çeşitli "ilişkiler"den büyük iştah ve ciddiyetle bahsediyoruz çünkü bunların "hakiki"leri –sıkı bağlarla bir arada duran ağlar, güvenli ilişkiler– darmadağın durumda. Richard Sennett' in yaptığı son araştırmaya göre[33] en son teknolojilerin üretildiği, cesur yeni dünyanın günümüzdeki ileri karakolu Silikon Vadisi'nde herhangi bir işte istihdam edilme süresi ortalama sekiz ayı geçmiyor; ve bu yaşam tarzı gezegenin dört bir köşesinde imrenerek izleniyor, taklit ediliyor.

Bu koşullarda uzun vadeli düşünmek akıl harcı değil elbette. Uzun vadeli düşünmeyince, "tekrar görüşürüz" beklentisi olmayınca, ortak bir kaderden, bir kardeşlik hissinden, kenetlenmekten, omuz omuza yürümekten söz etmek de anlamsız. Dayanışmanın oluşması ve kök salması hiç kolay değil. İlişkilerin en bariz özelliği yüzeysel ve zayıf olmaları. Sennett'e dönersek, "bir grup içinde geçici olarak, bir daha görüşmeyeceğini bilerek bir araya gelmek, insanları birbirine mesafeli yapıyor." Yakın ilişkiden kaçınıyor, kalıcı dostluklar kuramıyorlar. Pek çok kişi, belki de ekseriyet, şu an bulunduğu yerde kendisinin ve bu yeri paylaştığı, ilişki içinde olduğu insanların ne kadar kalacağından emin değil. Mevcut bağlar her an kopabilecekse, zamanımızı ve kaynaklarımızı bu bağların güçlenmesine harcamak, yıpranmasını önlemek için fazladan gayret göstermek saçma olmaya başlıyor.

Sürekli iletişim ağlarından söz ediyor, "hızlı flört"ler, kişi-

sel ilanlar, "atılan mesajlar"ın sihirli sözcükleriyle bu ağlara saplantılı bir ilgi duyuyoruz; çünkü dostluğun, hısımlığın, kader arkadaşlığının kendiliğinden oluşan sahici ve güvenilir iletişimini çok özlüyoruz. Cep telefonlarının adres sayfaları özlediğimiz toplumu ikame ediyor, özlediğimiz yakınlığı orada arıyoruz; kaldıramayacağı kadar çok beklenti yüklüyoruz bu minik cihazlara. Charles Handy'ye göre, "sanal cemaatler, eğlenceli olsa da, aldatıcı bir samimiyet görüntüsü, sahte bir cemaat duygusu yaratıyor." "Dizlerinizi masanın altına çekip insanların yüzüne bakmanın, hakiki sohbetler yapmanın yerini tutmuyor."[34] "Güvensizlik çağı"nın kültürel etkileri üzerine ufuk açıcı bir çalışma yapan Andy Hargreaves, "uzun aile sohbetlerinin ve ilişkileri"nin yerini "birbirinden kopuk minik etkileşimler"in almaya başladığını belirtiyor.[35] Elektronik teknolojisi sayesinde "kolay temas" kurmaya alışmamızın, sahici insanlarla doğal etkileşime girme kabiliyetimizi azalttığını savunan Clifford Stoll'un görüşlerinden alıntı yapıyor.[36]

Gerçekten de, yüz yüze görüşmelerden çekiniyoruz. "Kader kurbanı" olmamak için, fiziksel varlıklarını çevremizde hissettiğimiz "gerçek insanlar"la karmaşık, girift, öngörülemez –yarıda bırakmanın, koparmanın zor olduğu– ilişkiler kurmamak için cep telefonlarımıza sarılıyor, uzun uzun mesajlar yazıyoruz. Üç dakikalık görüşmelerle ve telefon mesajlarıyla oluşan cemaatimiz (ne denli sığ olursa olsun) büyüdükçe ve genişledikçe gerçek bir cemaati bir araya getirmek ve bir arada tutmak işi gözümüze o denli güç görünmeye başlıyor.

Her zaman olduğu gibi, tüketici piyasası bu konuda da yardımımıza koşuyor. Stjepan Meštrović'in[37] bir fikrinin izini süren Hargreaves'a göre "duygular, azalan ilişkilerin zaman fakiri dünyasından çekilip alınıyor ve tüketilebilir şeylere yönlendiriliyor. Otomobil reklamları arzu ve tutkuyu çağrıştırıyor, cep telefonları ilham ve şehveti." Fakat satıcılar ne kadar uğraşsalar da gidermeyi vaat ettikleri açlık dinmiyor. İnsanlar tüketim malına dönüşmüş olabilir, ama tüketim malı insana dönüşmez. Köken, akrabalık, dostluk, sevgi peşindeki çaresiz arayışımızı sona erdirecek insanın yerini tutamaz.

Tüketilebilir ikamelerin, "sahicileri" karşısında bazı üstünlükleri olduğunu da kabul etmek gerek. Bitmez tükenmez pazarlıklara ve sıkıcı tavizlere son vermeyi vaat ediyorlar; tüm sevgi bağlarının önünde sonunda karşılaştığı özveri, ödün, pazarlık gibi eziyetlerin kalkacağını garanti ediyorlar. Teklif edilen paketin bir parçası da, bu gibi güçlüklerle karşılaştığınızda zararınızın telafi edileceği. İkamelerin satıcıları, ürünlerini kullanamaz hale geldiğinizde ya da başka, yeni, daha gelişmiş, daha baştan çıkarıcı bir ürün ufukta görünür görünmez elinizdekini kolayca takas edebileceğinizi hatırlatıyorlar. Sözün kısası, hiçbir tüketim malı asla son ve kesin şeklini almaz; her zaman başka bir seçenekle değiştirilebilir; tüm seçenekler er geç elden çıkarılacaktır. Daha önemlisi, tüketim malları kontrolün bizde olduğu hissini verir. Kullanışlı olanla atık arasındaki çizgiyi biz tüketiciler belirleriz. Tüketim malları hayat arkadaşımız olmuşsa, çöpe atılacağımız endişesi duymadan yaşayabiliriz.

Pazarlanan tüketim malları bilmeden atık kültürünün en büyük çelişkisine hayat verirler:

Önce, elden çıkarılabilir olmanın –gereksizliğin, terk edilmenin, reddedilmenin, dışlanmanın, harcanmanın– ürkütücü hayaleti, insani bağların güvencesine sığınmamıza yol açar.

Sonra, bu yolculuk bizleri AVM'lere yönlendirir.

Daha sonra, elden çıkarılabilirliğin AVM'lerde adeta sihirli bir dokunuşla ölümcül hastalıktan terapiye dönüştüğünü görür, eve götürüp ilkyardım kutularında saklarız.

Edindiğimiz yeni bilgilerin konforuyla sarmalanarak – büyülenerek, mest olarak, kendimizi kaptırarak– koltuklarımıza yayılıyor, *Büyük Birader*'in*, *En Zayıf Halka*'nın, *Survivor*'ın, en son reality şov neyse onun son bölümünü izliyoruz. Bunların hepsi aynı öyküyü; birkaç kazanandan başka

* Türkiye'de *Biri Bizi Gözetliyor* adıyla yayınlanan reality şov. (Ç.N.)

kimsenin harcanmaktan muaf olmadığı, insanın ancak sömürüldüğü ölçüde başkalarına faydalı kabul edildiği, dışlananların son ikametgâhı olan çöplüğün topluma uyum sağlamakta zorlananların ya da sömürülmek istemeyenlerin doğal menzili olduğu, insan birlikteliklerinde esas olanın hayatta kalmak, hayatta kalmanın en büyük getirisinin de başkalarından uzun yaşamak olduğu bir hikâyeyi anlatıyor. Gördüğümüz şeyler bizi büyülüyor – Dali'nin ya da De Chirico'nun bilinçaltımızın derinliklerindeki en gizli fantezileri ve korkuları yansıtan tuvalleri gibi.

Büyük Birader'in yaşlı olanı George Orwell'in kaleminden çıkmıştı ve üretim hattı teknolojisinin, kışlaların, Bentham'ın ve Foucault'nun tasvir ettiği küçüklü büyüklü, sayısız panoptikonun yöneticisiydi – tek amacı atalarımızı içeride tutmak, kaçak koyunları yeniden sürüye katmaktı. Televizyonlardaki reality şovların "Büyük Birader"i ise erkekler ve kadınlar arasından uygun olmayanları, form tutmayanları, daha az akıllı ya da gayretli olanları, daha az zeki ya da beceriklileri eliyor, dışarıda bırakıyor; bir kez dışarıda bırakıldınız mı, sonsuza dek dışarıda kalıyorsunuz.

Eski Büyük Birader'in derdi *içeri almak;* dahil etmek, birleşip bütünleştirmek, hizaya sokmak, hizada tutmaktı. Yeni Büyük Birader ise *dışlamakla* – bulunduğu yere "uymayanları" saptamakla, onları alıp "ait oldukları yere" yollamakla ya da daha başından elemekle meşgul. Yeni Büyük Birader göçmen bürosuna içeri alınmayacakların, bankerlere kredi alacak vasıflara haiz olmayanların listelerini hazırlatıyor. Bekçilere kimleri kapıda durduracaklarını, kimleri duvarların ardına almayacaklarını bildiren talimatlar veriyor. Komşu mahalledekileri bekçilik yapmaları, ortalıkta aylak dolaşanları, yabancıları ihbar etmeleri için kışkırtıyor. Görüntülü diyafon sayesinde ev sahiplerine istemedikleri ziyaretçileri kapıdan uzak tutma fırsatı veriyor. Gece kulübünde de, İçişleri Bakanlığı'nda da tüm bar fedailerinin piri o.

Elbette eski Büyük Birader'in ölümüne ilişkin haberler, Mark Twain'in deyişiyle, fena halde abartılıdır. İki Büyük Bi-

rader –eskisi ve yenisi– havaalanlarındaki pasaport kontrol noktalarında yan yana otururlar, ne var ki yeni olanı giriş yapanların seyahat belgelerini titizlikle incelerken, eski olanı çıkış yapanların belgelerini karıştırır.

Eski Büyük Birader hayatta ve her zamankinden daha donanımlı – ne ki artık kent gettoları, mülteci kampları, cezaevleri gibi toplumsal mekânların en uç bölgelerini mesken tutmuş. Buralarda insanları içeride tutarak, yoldan çıkanları hizaya getirerek eski görevini ifa ediyor. Yüz yıl önce olduğu gibi her çeşit hapishanenin piri olmayı sürdürüyor. Önemli bir rol üstlendiği söylenebilir – ve bu rol, çok göz önünde olduğu ve reklamı yapıldığı için, olduğundan büyük görünüyor. Ama yeni Büyük Birader'e kıyasla ikincil, yardımcı, yan bir role sahip; asıl görevi, yeni Büyük Birader'in görevini daha rahat yapmasını sağlamak. İki Büyük Birader, sınır çizgilerinin denetimi ve pekiştirilmesi işini aralarında bölüşmüş. Karşılıklı konumları, sınırların hassasiyetine, geçirgenliğine ve zaaflarına bağlı olarak mükemmel işbölümü yapmalarını sağlıyor.

Birlikte toplumsal evrenin tümünü kucaklıyorlar. Birinin hüküm sürdüğü alandan çıktığınızda, ötekinin arazisinden başka gideceğiniz yer yok – eski Büyük Birader'in işlevlerinden biri de, genç kardeşinin itici, iç bulandırıcı titizliğini size iyi bir özellik, bir hayat kurtarıcı, güvenli ve mutlu bir yaşamın reçetesi gibi sunması. İlkinin insanlık dışı gaddarlığı ikincisinin şeytani düzenbazlığını destekliyor. Dünyanın bize sunduğu, hayattaki arayışlarımızla ördüğümüz ve hayatın bizlere biçtiği tek seçenek, hizaya gelme ile reddedilme –içeride olma mecburiyeti ile zorla dışarıda tutulma, birinci ve ikinci Büyük Biraderlerden hangisinin gardiyanlık yapacağı– arasında seçim yapmak olarak kaldıkça, bu oyun devam edecek.

Geçen yüzyıl boyunca atalarımız Büyük Birader'in olağanüstü gücüne karşı savaştı; duvarları, dikenli telleri, gözetleme kulelerini yıkmak için mücadeleler verdiler, kendi seçtikleri saatte kendi seçtikleri yolda yürümenin rüyasını gör-

düler. Rüyalarının çoğunu gerçekleştirdiler; çocuklarının çoğu da ilk Büyük Birader'i yürüdükleri yollardan uzak tutmayı başarıyor – ama ikinci Büyük Birader'in dikkatli bakışlarından kaçamıyorlar. Yeni yüzyılın eşiğinde bu çocukların, yani bizlerin cevabını bulmamız gereken büyük soru, insanların tek seçeneğinin birinci Büyük Birader ile ikincisi arasında seçim yapmak mı olduğu, başka deyişle, içeride tutma/dışlama oyununun dünyanın alacağı tek biçim, insanların ortak yaşamasının tek yolu mu olduğu sorusudur.

1. Giriş

1. Italo Calvino, *Le città invisibili* [*Görünmez Kentler*], Einaudi, 1972, alıntı William Weaver'ın çevirisinden, *Invisible Cities*, Vintage, 1997, s. 67-68, 114-116.

2. Ivan Klima, *Láska a Smeti*, 1986; Ewald Osers'in çevirdiği *Love and Garbage*'dan alıntı, Vintage, 2002, s. 15-16.

1. Başlangıçta Tasarım Vardı

1. Bkz. John Carvel, "Depression on the rise among young," *Guardian*, 27 Kasım 2002.

2. Siegfried Kracauer, "The group as bearer of ideas", *Das Ornament der Masse* [*Kitle Süsü*], 1963, çev. Thomas Y. Levin *The Mass Ornament: Weimar Essays*, Harvard University Press, 1995, s. 143.

3. "Travel and dance," *The Mass Ornament*, s. 68-69.

4. Danièle Linhart, Barbara Rist ve Estelle Durand, *Perte d'emploi, perte de soi*, Erè, 2007.

5. Danièle Lihhart, "Travail émietté, citoyens déboussesolés", *Manière de Voir* 66, Kasım-Aralık 2002, s. 10-13.

6. Samuel Butler, *Erewhon*, Prometheus Books, 1998, s. 94.

7. "Funes, his memory" Jorge Luis Borges, *Collected Fictions*, çev. Andrew Hurley, Penguin, 1998, s. 129-137. ["Bellek Funes", *Ficciones: Hayaller ve Hikâyeler*, çev. Fatih Ögüven, Tomris Uyar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 131-140.]

8. Milan Kundera, *Ignorance* [*Bilmemek*], çev. Linda Asher, Faber, 2002, s. 123-124.

9. "On exactitude in science," Borges, *Collected Fictions*, s. 325. ["Bilimde Kusursuzluk Üzerine", *Alçaklığın Evrensel Tarihi*, çev. Celâl Üster, İletişim, Yayınları, İstanbul, 2017, s. 139.

10. Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, [*Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*] Penguin, 1970, s. 12.

11. Agy., s. 49.

12. *The Mass Ornament*, s. 161.

13. *Purity and Danger*, s. 12 ve 48.

14. Lewis Mumford, *The City in History: Its Origins, Transformations, and its Prospects [Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği]*, New York, 1961, s. 450-451.

15. Bkz. Edmund R. Leach, "Magical Hair", *Myth and Cosmos: Readings in Mythology and Symbolism*", ed. John Middleton, Natural History Press, 1967, s. 77-108.

16. Tsvetan Todorov, *Devoirs et délices. Un vie de passeur* (interviews with Catherine Portevin), Seuil, 2002, s. 304.

17. Tim Jordan, "Technopower and its cyberfutures", *Living with Cyberspace: Technology and Society in the Twenty-first Century*, ed. John Armitage, Joanne Roberts, Continuum, 2002, s. 125.

18. Geoffrey Bennington, *Interrupting Derrida*, Routledge, 2000, s. 164.

19. Giorgio Agamben, *Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita* (1995) [*Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*], alıntı Daniel Hellen-Roazen'in çevirisinden, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, 1998, s. 27, 18.

20. Agy., s. 82.

21. Agy., s. 83.

22. Giorgio Agamben, *Menzi senza fine* (1996), Vincento Binetti ve Cesare Casarino'nun çevirisinden alıntı, *Means without Ends*, University of Minnesota Press, 2000, s. 67-68.

2. Onlardan Çok mu Var?

1. Ticaret Birliği Kongresi raporu (1883), s. 39.

2. J. B. Jeffreys, *Labour's Formative Years*, Lawrence ve Wishart, 1948.

3. Bkz. Jacques Donzelot, Catherine Mével, Anne Wyvekens, "De la fabrique sociale aux violences urbaines", *Esprit*, Aralık 2002, s. 13-34.

4. Bkz. David Maybury-Lewis, "Genocide against indigenous peoples", *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, ed. Alexander Laban Hinton, University of California Press, 2002, s. 43-53.

5. Herman Merivale'den alıntı, *Lectures on Colonization and Colonies*, Green, Longman ve Roberts, 1861, s. 541.

6. Theodore Roosevelt, *The Winning of the West: From the Alleghenies to the Mississippi, 1769-1776*, G. P. Putnam, 1889, s. 90.

7. Aktaran Alfredo M. Serres Güliraldes, *La Estrategia de General Roca*, Plemar, 1979, s. 377-378, Merivale, *Lectures*'den alıntı.

8. Bkz. Chris McGreal, "Bedouin feel the squeeze as Israel resettles the Negev desert," *Guardian*, 27 Şubat 2003, s. 19.

9. Stefan Czarnowski, "Ludzie zbędni w służbie przemocy", 1935, *Dziela* içinde, Cilt 2, PWN, 1956, s. 186-193.

10. Hauke Brunkhorst, "Global society as the crisis of democracy", *The Transformation of Modernity: Aspects of the Past, Present and Future of an Era*, ed. Mikael Carleheden ve Michael Hviid Jacobsen, Ashgate, 2001, s. 233.

11. Richard Rorty, "Failed prophecies, glorified hopes", *Philosophy and Social Hope*, Penguin, 1999, s. 203.

12. Bkz. Mikhail Bakhtin, *Rabelais and his World* [*Rabelais ve Dünyası*], MIT Press, 1968, 1965'teki Rusça baskıdan çeviri. Ayrıca, Ken Hirschkop'un yetkin mütalaası; "Fear and democracy: an essay on Bakhtin's theory of carnival", *Associations* 1 (1997) s. 209-234.

13. Bkz. "The Burrow", *The Collected Short Stories of Franz Kafka*, ed. Naum N. Glatzer, Penguin, 1988, s. 325-359.

14. Siegfried Kracauer, "Franz Kafka: ölümünden sonra yayımlanan eserleri", *Das Ornament der Masse* (1963) içinde, Thomes Y. Levin'in çevirisinden alıntı, *The Mass Ornament: Weimar Essays*, Harvard University Press, 1995, s. 268.

15. Bkz. Robert Castel, *Métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat* [*Ücretli Çalışmanın Tarihçesi / Sosyal Sorunun Dönüşümü*], Fayard, 1995.

16. Bkz. Ulrich Beck, *Risiko Gesellschaft. Auf dem Weg in einere andere Moderne* [*Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*], Suhrkamp, 1986, Mark Ritter'in çevirdiği *Risk Society*'den alıntı, Sage, 1992, s. 137.

17. Bkz. Anne More, "Raising a false alarm", *Observer Magazine*, 26 Ocak 2003, s. 85-86.

18. Bkz. Stephen Castles, "Towards a sociology of forced migration and social transformation", *Sociology* 1, 2003, s. 13-34.

19. Philippe Robert ve Laurent Mucchielli, *Crime et insécurité. L'état de savoirs*, La Découverte, 2002. Ayrıca bkz. "Une génealogié de l'insécurité contemporaine. Entretien avec Philippe Robert", *Esprit*, Aralık 2002, s. 35-58.

20. Hans-Jörg Albrecht, "Immigration, Crime and Safety", *Crime and Insecurity: The Governance of Safety in Europe*, ed. Adam Crawford, Willan, 2002, s. 159-185.

21. Adam Crawford, "The governance of crime and insecurity in an anxious age: the trans-European and the local", agy. içinde, s. 32.

22. Leon Zedner, "The pursuit of security," *Crime, Risk and Insecurity*, ed. T. Hope, R. Sparks, Routledge, 2000, s. 201.

23. Kabaca tercüme edersek, A, B'den önce geliyorsa (ya da B ile örtüşüyorsa) bu, A ve B arasında bir neden-sonuç ilişkisi olduğunu kanıtlamaz.

24. Jelle van Buuren, "Le droit d'asile refoulé à la frontier, *Manière de Voir*, Mart-Nisan 2002, s. 76-80.

25. Rachel Shabi, "The e-waste land", *Guardian Weekend*, 30 Kasım 2002, s. 36-39.

26. Naomi Klein, "Fortress Continents", *Guardian*, 16 Ocak 2003, s. 23. Bu makale ilk olarak *Nation*'da yayımlandı.

3. Her Atık Kendi Çöplüğüne

1. Bkz. François de Bernard, *La Pauvreté durable*, Felin, 2002, s. 37-39.

2. Richard Rorty, "Globalization, the politics of identity and social hope", *Philosophy and Social Hope*, Penguin, s. 229-239.

3. "Des Königs viele Lieber. Die Selbstdekonstruktion der Hierarchie des Rechts", *Soziale Systeme* 2, 1996; E.-W. Böckenförde, *Staat, Verfassung, Demokratie*, Suhrkamp, 1991.

4. Hauke Brunkhorst, "Global society as the crisis of democracy", *The Transformation of Modernity*, Ashgate, 2001, s. 236.

5. Bkz. Zygmunt Bauman, *Society under Siege* [*Kuşatılmış Toplum*], Polity, 2002.

6. Stewart Hall, "Out of a clear blue sky", *Soundings*, 2001-2002, s. 9-15.

7. David Garland, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001, s. 175.

8. Loïc Wacquant, "Comment la "tolérance zéro" vint à l'Europe", *Manière de Voir*, Mart-Nisan 2001, s. 38-46.

9. Bkz. Peter Andreas ve Timothy Snyder, *The Wall around the West*, Rowman and Littlefield, 2000.

10. Ulf Hedetoft, *The Global Turn: National Encounters with the World*, Aalborg University Press, 2003, s. 151-152.

11. Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* [*Sermaye Birikimi*], çev. Agnes Schwarzchild, Routledge, 1961, s. 387, 416.

12. Körfez Savaşı sırasında, "Saddam silahlı helikopterlerini Irak Kürtlerine çevirdiğinde [Kürtler] dağları aşıp Türkiye'ye girmek istediler – ama Türkiye buna izin vermeyerek onları sınır karakollarından zorla geri gönderdi. Bir Türk subayının, "Bu adamlardan nefret ediyoruz. Kahrolası domuzlar," dediğini kulaklarımla duydum. Kürtler haftalar boyunca, 10 derecenin altındaki dağlarda, üstlerinde kaçarken giydikleri giysilerden başka şey olmadan beklediler. En çok çocuklar acı çekti; dizanteri, tifo, gıdasızlık...", *Guardian*, 14 Şubat 2003, s. 6-11.

13. Gary Younge, "A World full of strangers", *Soundings*, 2001-2002, s. 6-11.

14. Bkz. Alan Travis, "Treatment of asylum seekers 'is inhumane'", *Guardian*, 11 Şubat, 2003, s. 7.

15. Bkz. Alan Travis, "Blunkett to fight asylum ruling", *Guardian*, 20 Şubat 2003, s. 2.

16. Bkz. Michel Agier, *Aux bords du monde, les réfugiés*, Flammarion, 2002, s. 55-56.

17. Agy., s. 86.

18. Agy., s. 94.

19. Agy., s. 117.

20. Agy., s. 120.

21. Bkz. Sharon Stenton Russell, "Refugees: risks and challenges worldwide", *Migration Information Source*, 26 Kasım 2002.

22. Bkz. Fabienine Rose Émilie le Houerou, "Camps de la soif au Soudan", *Le Monde Diplomatique*, Mayıs 2003, s. 28.

23. Bkz. Loïc Wacquant, "Urban outcasts: stigma and division in the black American ghetto and the French urban periphery", *International Journal of Urban and Regional Research 3*, 1993, s. 365-383; "A black city within the White: revising America's black ghetto", *Black Renaissance*, 1998, s. 142-151.

24. Bkz. Loïc Wacquant, "Deadly symbiosis: when ghetto and prison meet and mesh", *Punishment and Society 1*, 2002, s. 95-134.

25. Jerome G. Miller, *Search and Destroy: African-American Males in the Criminal Justice System*, Cambridge University Press, 1997, s. 101.

26. *Punishment and Society*, "Deadly symbiosis".

27. Bkz. "Une généalogie de l'insécurité contemporaine", entretien avec Philippe Robert, Esprit, Aralık 2002, s. 35-58.

28. Bkz. Hugues Lagrange ve Thierry Pech, "Délinquence: les rendezvous de l'état social", *Esprit*, Aralık 2002, s. 40.

29. *Punishment and Society*, "Comment la 'tolérance zéro' vint à l'Europe", s. 40.

30. Bkz. Henry A. Giroux, "Global capitalism and the return of the garrison state", *Arena Journal* 19, 2002, s. 141-160.

31. *The Culture of Control*, s. 177-178.

32. Agy., s. 180.

33. Agy., s. 184-185.

34. Agy., s. 178.

4. Atık Kültürü

1. Bkz. Jorge Luis Borges, *Collected Fictions*, çev. Andrew Hurley (Penguin, 1998), s. 183-95. ["Ölümsüz", *Alef* içinde, çev. Tomris Uyar, Fatih Özgüven, Fatma Akerson, Peral Bayaz Charum, İletişim Yayınları, 2015, s. 43-60.]

2. Hans Jonas, "The burden and blessing of mortality", *Hasting Center Report* 1, 1992, s. 34-40.

3. Ernest Becker, *The Denial of Death* [*Ölümü İnkar*], Free Press, 1973, s. 7.

4. Agy., s. 7, 4, 5.

5. Bkz. "Diversions" bölümü, *Pensées* içinde, çev. A. J. Krailsheimer, Penguin, 1966, s. 66-72.

6. Max Scheler, *Tod und Fortleben*, Polonyaca çevirisinden alıntılanmıştır, *Cierpienie, Smierc, Dalse Zycie*, çev. Adam Wegrzecki, PWN, 1993.

7. George Steiner, *Errata: An Examined Life*, Phoenix, 1998, s. 85.

8. *Karamazov Kardeşler*'den alıntı, 1970 baskısından benim çevirim (Karelskoe Knizhnoe Izdatelstvo, Petrozavodsk), s. 78 vd., 636, 702-703.

9. Larry Jay Young, *Diminished Being*, Oslo University College, 2002, s.159 vd.

10. Bu ve devamındaki alıntılar için bkz. Conal Walsh, "Fallen idols of the free market", *Observer*, 26 Temmuz 2002, s. 8-9.

11. Bu ve devamındaki alıntılar için bkz. Erik Baard, *Village Voice*, 22-28 Ocak 2003, *Guardian*, 8 Şubat 2003.

12. Oliver Burkeman, "My dad is a living deterrent..." *Guardian*, 21 Mart 2001.

13. Richard Sennett, *The Corrosion of Character* [*Karakter Aşınması*], Norton, 1998, s. 25.

14. John Kotter, *The New Rules*, Dutton, 1995, s. 159.

15. Bkz. Ben Summerskill ve Tom Reilley'in haberi, *Observer*, 19 Ocak 2003, s. 13.

16. Bkz. Frédéric F. Clairmont, "Vivre à credit ou le credo de la première puissance du monde", *Le Monde Diplomatique*, Nisan 2003, s. 20-21.

17. Bkz. Michelle Ogundehin, "California Dreams", *Observer Magazine*, 12 Ocak 2003, s. 36-37.

18. Bkz. Caroline Roux, "To die for", *Guardian Weekend*, 1 Şubat 2003.

19. Bkz. Peter Paphides, "Seven inches of heaven", *Guardian Weekend*, 16 Kasım 2002, s. 54 vd.

20. Bkz. *Society under Siege* başlıklı kitabım, Polity, 2002, 4. bölüm.

21. Bkz. Alberto Melucci, *The Playing Self: Person and Meaning in the Planetary Society*, Cambridge University Press, 1996, s. 43. Bu metin 1991'de *Il gioco dell'io* başlığıyla İtalyanca yayımlanmış orijinalinin genişletilmiş halidir.

22. Bkz. Randeep Ramesh, "The two faces of Rumsfeld", *Guardian*, 9 Mayıs 2003, s.1

23. Yves Michaud, *L'art à l'état gazeux. Essai sur la triomphe de l'esthétique*, Stock, 2003, s.7, 9, 77, 120-121.

24. S. Daney, *La salaire du zappeur*, POL, 1993, s. 12.

25. Sigmund Freud, *Civilization, Society and Religion* [*Uygarlık, Toplum ve Din*], Cilt 12, The Pelican Freud Library, Penguin 1991, s. 271, 281, 282.

26. Bu ve devamındaki alıntılar için bkz. Hugh Wilson, "This year's love", *Observer Magazine*, 10 Kasım 2002, s. 74-75.

27. Bkz. Ray Pahl, *On Friendship*, Polity, 2000.

28. Bkz. Anushka Asthana, "I had only three minutes to get to know the love of my life", *Observer*, 26 Ocak 2003, s. 9.

29. Emma Taylor ve Lorelei Sharkey, "Personal ads are for lonely hearts", *Guardian Weekend*, 19 Nisan 2003, s. 9.

30. Barbara Ellen, "Being in a relationship is like being at the office..." *Observer Magazine*, 20 Nisan 2003, s. 7.

31. Bakz. Oliver James, "Constant craving," *Observer Magazine*, 19 Ocak 2003, s. 71.

32. Bkz. "Taking a stand", *Observer Magazine*, 19 Ocak 2003, s. 73.

33. Bkz. Richard Sennett, "Flexibilité sur la ville", *Manière de Voir*, Kasım-Aralık 2002, s. 59-63.

34. Charles Handy, *The Elephant and the Flea* [*Filler ve Pireler*], Hutchinson, 2001, s. 204.

35. Andy Hargreaves, *Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity*, Open University Press, 2003, s. 25.

36. Clifford Stoll, *Silicon Snakeoil*, Doubleday, 1995, s. 58.

37. Stjepan Meštrović, *Postemotional Society*, Sage, 1997.

Ekonomik ve teknolojik ilerlemenin yan ürünlerinden biri de ihtiyaç fazlası, gereksiz, ıskartaya çıkarılmış, faydası olmadığı gibi sırtımıza yük olan insanlar. Sanayi Devrimi'nde yeni üretim yöntemlerinin bulunması bir yandan da geleneksel mesleklerin gerilemesine, atıkların çoğalmasına, sürekli büyüyen bir "atık insan" ve "insan atığı" sorununa yol açtı. Geçmişte "gelişmiş ülkeler", "atık insan"larını ihraç edebildikleri uzak, ıssız topraklar bulabildiler. Günümüzde, küreselleşme ve teknolojideki hızlı ilerlemeyle birlikte atık insan ve insan atığı üretimi yeryüzünün bütün köşelerine yayılmış durumda. "Yerel" sorunlara "küresel" çözümler bulmak giderek imkânsızlaşırken, atık insanların göç yolları tersine dönüyor, kendi ülkelerinin atıkları olan sığınmacılar ve göçmenler, siyasetçilerin mahir elleriyle "güvenlik endişeleri"ne kılıf yapılıyor.

Iskarta Hayatlar bu dönüşümün günümüzün siyasetine ve kültürüne etkisini ele alan, "atık" kavramının düzen kuruculuğundaki, hayatımızdaki ve ilişkilerimizdeki yerini sorgulayan zihin açıcı bir anlatı.

can

16,5 TL
KDV DAHİL

canyayinlari.com twitter.com/canyayinlari facebook.com/canyayinevi

ISBN 978-975-07-3802-9

9 789750 738029